ਅੱਖਰਾਂ ਦੀ ਲੋਅ

ਕਵਿਤਾਵਾਂ

'ਅੱਖਰਾਂ ਦੀ ਲੋਅ' ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ

* ਚੁਰਾਏ ਪਲਾਂ ਦਾ ਹਿਸਾਬ (ਕਵਿਤਾ, 1980)
* ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਪਲ (ਕਵਿਤਾ, 1989)
* ਅਮਰੀਕੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ (ਸਹਿ-ਸੰਪਾਦਨ, 1990)
* ਰਿਸ਼ਤਾ ਸ਼ਬਦ ਸਲੀਬਾਂ ਦਾ (ਕਵਿਤਾ, 1998)

ਅੱਖਰਾਂ ਦੀ ਲੋਅ

ਰਵਿੰਦਰ ਸਹਿਰਾਅ

Poetry/Punjabi Poetry/Collection

Akkharan Di Lo

by

Ravinder Sahraa
3, Lambs Lane, Jonestown, PA. 17038, U.S.A.
Ph : 717 865 8021 (R) 717 575 7529 (M)

2007
Published by Lokgeet Parkashan
S.C.O. 26-27, Sector 34 A, Chandigarh-160022
India
Ph.0172-5077427, 5077428
Punjabi Bhawan Ludhiana, 98154-71219
visit us at : www.unistarbooks.com
email:info@unistarbooks.com
Type Setting & Design PCIS
Printed & bound at Jai Offset Printers, Chandigarh
Ph:0172-2640382

© 2007
Produced and bound in India

All rights reserved

This book is sold subject to the condition that it shall not, by way of trade or otherwise, be lent, resold, hired out, or otherwise circulated without the publisher's prior written consent in any form of binding or cover other than that in which it is published and without a similar condition including this condition being imposed on the subsequent purchaser and without limiting the rights under copyright reserved above, no part of this publication may be reproduced, stored in or introduced into a retrieval system, or transmitted in any form or by any means(electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise), without the prior written permission of both the copyright owner and the above-mentioned publisher of this book.

ਹਯਾਤੀ ਦਾ ਇਕ ਇਕ ਪਲ
ਅੱਖਰਾਂ ਦੀ ਲੋਅ
ਵਾਂਗ
ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਲੇਖੇ ਲਾਉਣ ਵਾਲੇ
ਬਾਬਾ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਬਿਲਗਾ
ਤੇ
ਸਾਥੀ ਗੰਧਰਵ ਸੈਨ ਜੀ ਲਈ

ਤਰਤੀਬ

ਭਾਵਾਂ ਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਦੀ ਕਵਿਤਾ	9
ਕੁੜੀ ਕਿਤਾਬ ਤੇ ਮੈਂ	25
ਅਭੁੱਲ ਯਾਦ	27
ਤੇਰੀ ਛੋਹ ਵਿਚ	28
ਮਹਿੰਗੇ ਛਿਣ	30
ਲੇਕ ਮਿਸ਼ੀਗਨ ਤੇ ਮੋਹਨਜੀਤ ਦੀ ਨਜ਼ਮ	32
ਸ਼ੁਕਰਾਨਾ	34
ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂ	36
ਮੁਹੱਬਤ	38
ਮੌਲ ਅੰਦਰ ਇਕ ਔਰਤ	39
ਸਕੇਟਿੰਗ ਕਰਦੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ	42
ਰੂਬੀਗਨ	45
ਸੋਨਾ ਚਾਂਦੀ	47
ਬੇਚੈਨ ਪਲਾਂ ਅੰਦਰ	49
ਸਨੋ ਫਾਲ—ਕੁਝ ਪ੍ਰਭਾਵ	51
ਡੌਗ ਵਾਕ	53
ਧੀਆਂ	56
ਅਹਿਸਾਨ	58

ਖੁੱਡਾਂ ਵਾਲੇ ਖਿਡਾਰੀ	59
ਜੇਬਾਂ ਦੇ ਸੱਪ	60
ਮੰਡੀਧਾਰੀ	61
ਲੋਅ ਅੱਖਰਾਂ ਦੀ	63
ਠਰੀਆਂ ਰਾਤਾਂ ਅੰਦਰ	65
ਸੁਪਨਾ ਡਰ ਤੇ ਨਜ਼ਮ	67
ਬਹੁਤ ਚਿੰਤਤ ਹੈ ਸਰਕਾਰ	69
ਨਜ਼ਮ ਦਾ ਪੁਨਰ ਜਨਮ	72
ਕਾਗਦ ਕਲਮ ਕਿਤਾਬ	79
ਰਾਮੂ ਰਾਮਪੁਰੀਆ	82
ਸਕਾਈਡੋਮ ਘੁੰਮ ਰਿਹਾ ਹੈ	85
ਮੱਝਾਂ ਚਾਰਦੀ ਕੁੜੀ	88
ਟੁੱਟਦੇ ਬਣਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ	91
ਸੰਵਾਦ ਗੁਰੂਦੇਵ ਨਾਲ	92
ਯਾਰਡ ਸੇਲ	94
ਮਿਸਟਰ ਪ੍ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ	97

*

ਫ਼ਰਕ

ਕਦੇ ਅਮਰੀਕਾ ਨੇ
ਜਪਾਨ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਸਨ
ਐਟਮ ਬੰਬ
ਤਬਾਹੀ
ਖੰਡਰ ਹੋਈ ਧਰਤੀ
ਲੰਗੜੇ ਲੂਲ੍ਹੇ ਬੱਚੇ

ਜਪਾਨ ਨੇ ਦਿੱਤੇ
ਵਾਸ਼ਿੰਗਟਨ 'ਚ ਲਾਉਣ ਲਈ
ਚੈਰੀ ਦੇ ਬੂਟੇ
ਜਦੋਂ ਫੁੱਲਾਂ ਨਾਲ ਲੱਦੇ
ਜਦ ਉਹ ਅਪਰੈਲ ਮਹੀਨੇ
ਜੋਬਨ ਤੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ
ਤਾਂ ਲੋਕੀਂ
ਦੂਰੋਂ ਚੱਲ ਕੇ ਵੇਖਣ ਆਉਂਦੇ ਹਨ

ਅਸਮਾਨ ਤੇ ਜਿਉਂ
ਚਿੱਟੀਆਂ ਘੁੱਗੀਆਂ ਉੱਡ ਰਹੀਆਂ ਹੋਣ।

— ਰਵਿੰਦਰ ਸਹਿਰਾਅ

ਭਾਵਾਂ ਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਦੀ ਕਵਿਤਾ

ਡਾ. ਗੁਰੂਮੇਲ ਸ. ਸਿੱਧੂ

ਭਾਵਾਂ ਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਤੋਂ ਮੇਰੀ ਮੁਰਾਦ ਉਸ ਪਦ ਰਚਨਾ ਤੋਂ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਭਾਵ ਇਕ ਕਹਾਣੀ ਜਾਂ ਕਥਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਲੌਕਿਕ ਅਤੇ ਵਿਹਾਰਕ ਭਾਸ਼ਾ ਰਾਹੀਂ ਵਿਅਕਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੀ ਕਵਿਤਾ ਰਮਜ਼ਭਰੀ ਅਤੇ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਦਾ ਘੱਟ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਤਿਹਾਸਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬਿਰਤਾਂਤਿਕ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਨਾਤਾ ਬੀਰ-ਕਾਵਿ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਯੋਧਿਆਂ, ਮਹਾਂਰਥੀਆਂ ਅਤੇ ਯੁੱਧਾਂ ਅਤੇ ਲੜਾਈਆਂ ਦੇ ਕਾਰਨਾਮਿਆਂ ਬਾਰੇ ਸੱਚੀਆਂ ਜਾਂ ਕਲਪਤ ਕਥਾ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦਾ ਬਿਰਤਾਂਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਕਿੱਸਾ ਕਾਵਿ ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ। ਪਰ ਆਧੁਨਿਕ ਕਾਲ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ 'ਬਿਰਤਾਂਤਕ' ਛੋਟੀ ਕਾਵਿ ਰਚਨਾ ਨਾਲ ਵੀ ਜੋੜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਲਈ ਲਘੂ ਕਥਾ, ਮਿੰਨੀ ਕਹਾਣੀ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਘਟਨਾ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੋਵੇ। ਇਹ ਨਾਂ ਪ੍ਰਗਤੀਵਾਦੀ ਅਤੇ ਜੁਝਾਰੂ ਕਵਿਤਾ ਲਈ ਬੜਾ ਢੁਕਵਾਂ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਬੁਰਜੁਆ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋਲੇਤੇਰੀਅਤ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਵਿਚਕਾਰ ਸੰਬਾਦ ਰਚਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਸੰਬਾਦ ਦਾ ਵਾਰਤਾਲਾਪੀ ਹੋਣਾ ਬੜਾ ਕੁਦਰਤੀ ਹੈ। ਪਰ ਹਾਕਮ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਲੋਂ ਹੇਠਲੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਨਾਲ ਸੰਬਾਦ ਵਿਚ ਨਾ ਪੈਣ ਕਰਕੇ, ਇਹ ਵਾਰਤਾਲਾਪੀ ਹੋਣ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਮਨ-ਬਚਨੀ (Monologue) ਸੰਬੋਧਨ ਵਿਚ ਬਦਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੱਲ ਦੀ ਸੁਣਾਈ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਕੁਚਲੀ ਹੋਈ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੇ ਮਨਬਚਨੀ ਸੰਬੋਧਨ ਵਿਚ, ਰੋਹ, ਤਨਜ਼ ਅਤੇ ਲਲਕਾਰ ਦਾ ਹੋਣਾ ਬੜਾ ਸੁਭਾਵਕ ਹੈ। ਅਰਥਾਤ, ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਹਾਕਮ ਜਾਂ ਬੁਰਜੁਆ ਧੜੇ ਤੱਕ ਪਹੁਚਾਉਣ ਲਈ ਗੱਲ ਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਰੋਹ ਭਰੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਅਤਿ ਲੋੜੀਂਦਾ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਫਲਸਰੂਪ, ਇਸ ਵਿਚ ਬਿਰਤਾਂਤ ਦਾ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋ ਜਾਣਾ ਬੜਾ ਸੁਭਾਵਕ ਅਤੇ ਕੁਦਰਤੀ ਹੈ। ਸਮੁੱਚੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਰਵਿੰਦਰ ਸਹਿਰਾਅ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਤੀਵਾਦੀ/ਜੁਝਾਰੂ ਭਾਵਨਾ ਵਾਲਾ ਰੋਹ ਭਰਿਆ ਅਤੇ ਤਨਜ਼ੀਆ ਸੰਬੋਧਨੀ ਸਵ੍ਹ ਹੈ ਜੋ ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਿਅਕਤ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜਦ ਕਦੇ ਉਹ ਸਹਿਵਨ ਜਾਂ ਸੁਚੇਤ ਹੋ ਕੇ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਖਰੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਵੱਲ ਪਰਤਦਾ ਹੈ ਤਾਂ

ਅਕਸਰ ਉਸ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੇਤਲਾ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਮੁੱਢਲੀ ਪ੍ਰਗਤੀਵਾਦੀ ਕਵਿਤਾ, ਮਾਰਕਸਵਾਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੇ ਅਸਰ ਹੇਠ ਰੂਸ ਵਿਚ ਆਈ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਬਦਲਾਵ ਦੀ ਰੀਸ ਮਾਤਰ ਹੀ ਸੀ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਪ੍ਰਗਤੀਵਾਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਪੰਜਾਬ ਇਕ ਖਾਂਦਾ-ਪੀਂਦਾ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਪ੍ਰਾਂਤ ਸੀ ਅਤੇ ਮਜ਼ਦੂਰ ਜਮਾਤ ਵੀ ਦੋ ਵੇਲੇ ਦੀ ਰੋਟੀ ਤੋਂ ਆਤਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਨੇ ਮੱਧਵਰਗੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਗਰੀਬ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਨੂੰ ਸੁਫ਼ਨੇ ਦਿਖਾਉਣ ਤੋਂ ਸਿਵਾਏ, ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੁਆਰਿਆ। ਜਾਂ ਇਹ ਕੁਝ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਵੀਆਂ ਲਈ, ਕਵੀ ਦਰਬਾਰਾਂ ਦੇ ਰਾਸ਼ੀ ਫਲਾਂ ਕਰਕੇ, ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦਾ ਸਾਧਨ ਬਣੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਇਕ ਹਾਲਤ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਰੁਤਬਾ ਸਤਿਕਾਰ ਯੋਗ ਸਥਾਨ ਨਹੀਂ ਸਨ ਰੱਖਦੇ। ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸੰਦੇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਸਮਾਜਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹੇਠਲੀਆਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਨੂੰ ਉਤਲੀ ਜਮਾਤ ਵਲੋਂ ਬਰਾਬਰੀ ਦਾ ਦਰਜਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ। ਅਤੇ ਇਹ ਚਿਰਾਂ ਤੋਂ ਚਲੀ ਆਉਂਦੀ ਬ੍ਰਾਹਮਣਵਾਦ ਵਲੋਂ ਚਲਾਈ ਹੋਈ ਪ੍ਰੰਪਰਾਵਾਦੀ ਰੀਤ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਚੁਣੌਤੀ ਦੇਣਾ ਧਾਰਮਿਕ ਖੁਨਾਮੀ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਏਨਾ ਜ਼ਰੂਰ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਮੁਢਲੇ ਪ੍ਰਗਤੀਵਾਦ ਨੇ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਅਤੇ ਜੁਝਾਰੂ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਲਈ ਜ਼ਮੀਨ ਜ਼ਰੂਰ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ।

ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਸਤਵੇਂ ਦਹਾਕੇ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਅੱਧ ਵਿਚ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨੇ ਜ਼ੋਰ ਫੜਿਆ ਅਤੇ ਸ਼ੀਘਰ ਹੀ ਇਹ ਜੁਝਾਰੂ ਅੰਦੋਲਨ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰ ਗਈ ਜਿਸ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ ਸਮਾਜਕ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਕ ਹਲਕਿਆਂ ਵਿਚ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਪਾਸ਼ ਇਸ ਅੰਦੋਲਨ ਦਾ ਹਾਸਲ ਸੀ ਪਰ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਦਿਲ, ਦਰਸ਼ਨ ਖਟਕੜ, ਹਰਭਜਨ ਹਲਵਾਰਵੀ, ਜਸਵੰਤ ਖਟਕੜ ਅਤੇ ਕੁਝ ਹੱਦ ਤਕ ਅਮਰਜੀਤ ਚੰਦਨ ਦੇ ਨਾਂ ਵੀ ਘੱਟ ਮਹੱਤਤਾ ਨਹੀਂ ਰਖਦੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਜਿਹੜੀ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖੀ ਗਈ ਉਸ ਨੇ ਸਮਾਜਕ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤਕ ਹਲਕਿਆਂ ਵਿਚ ਝੁਣਝੁਣੀ ਛੇੜੀ। ਅਨੁਭਵ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ, ਇਹ ਅਸਰਦਾਇਕ ਸਿੱਧ ਹੋਈ। ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਮਕਬੂਲ ਹੋਣ ਦੇ ਦੋ ਕਾਰਨ ਸਨ ਜੋ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਪੂਰਕ ਸਿੱਧ ਹੋਏ : ਪਹਿਲਾ ਸੀ ਵਾਤਾਵਰਨ ਵਿਚ ਸਮਾਜਿਕ ਚੇਤਨਤਾ ਦਾ ਉਭਾਰ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਸੀ, ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਪਾਸਾਰ ਸਾਧਨਾਂ ਵਿਚ ਲੌਕਿਕ, ਸਪਸ਼ਟ, ਤਿੱਖੀ ਅਤੇ ਕਟਾਖਸ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਵਰਤੋਂ। ਅਜੇਹੀ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਮਾਪਦੰਡ ਅਮਰੀਕਨ ਕਵੀ ਇਜ਼ਰਾ ਪਾਊਂਡ ਦੇ ਬਿੰਬਵਾਦ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਮਿਲਦੇ ਜੁਲਦੇ ਸਨ। ਬਿੰਬਵਾਦ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ :

1. ਵਿਸ਼ੇ ਦਾ ਸਿੱਧਾ ਅਤੇ ਜਚਵੇਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਨਿਭਾਅ; ਵਿਸ਼ਾ ਚਾਹੇ ਬਾਹਰਮੁਖੀ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਅੰਤਰਮੁਖੀ ਹੋਵੇ।
2. ਭਾਵਕ ਕਲਪਨਾ ਨਾਲੋਂ, ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਗਿਆਨਵਾਨ ਕਲਪਨਾ ਰਾਹੀਂ ਉਸਾਰਨਾ।
3. ਉੱਕਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਵਾਧੂ, ਅਣਅਵੱਸ਼ਕ ਅਤੇ ਅਲੰਕਾਰਕ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਨਾ ਵਰਤਣਾ ਜਿਸ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇ ਜਾਂ ਰੂਪ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਵਿਚ ਕੋਈ ਖ਼ਾਸ ਮਹੱਤਵ ਨਾ ਹੋਵੇ।

4. ਸੁਹਜਵਾਦੀ ਗੁੱਝੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਨਾਲੋਂ, ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਵਾਰਤਾਲਾਪੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਵਿਅਕਤ ਕਰਨਾ।
5. ਕਵਿਤਾ ਦੀਆਂ ਸਤਰਾਂ ਨੂੰ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਗਿਣਵੇਂ ਮਿਣਵੇਂ ਤੋਲ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨਾਲੋਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਲੈਅ (Cadence) ਅਨੁਸਾਰ ਸਤਰਬੱਧ ਕਰਨਾ, ਅਰਥਾਤ ਕੁਦਰਤੀ ਤੋਲਾਂ ਵਿਚ ਰਚਨਾ।

ਪ੍ਰਗਤੀਵਾਦੀ ਕਵਿਤਾ 'ਤੇ ਉਪਰੋਕਤ ਸਾਰੇ ਨੁਕਤੇ ਲਾਗੂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਅਜੋਕੇ ਆਧੁਨਿਕ ਅਤੇ ਉੱਤਰ-ਆਧੁਨਿਕ ਕਾਲ ਵਿਚ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਵਿਚ ਜਟਿਲਤਾ ਆਈ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਕਲ ਦੇ ਧਰਾਤਲ 'ਤੇ ਰੱਖ ਕੇ ਹੀ ਵਿਚਾਰਿਆ ਅਤੇ ਪਸਾਰਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਜੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਵਿਚ ਭਾਵਕਤਾ ਦੀ ਚਾਸ਼ਣੀ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਕਵਿਤਾ ਰੁੱਖੀ ਜਿਹੀ ਬਿਆਨਵਾਜ਼ੀ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਰੱਖਦਿਆਂ ਰਵਿੰਦਰ ਸਹਿਰਾਅ ਦੀ ਕਵਿਤਾ, ਖ਼ਾਸ ਕਰਕੇ ਹਥਲੀ ਪੁਸਤਕ 'ਅੱਖਰਾਂ ਦੀ ਲੋਅ' ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਦੇ ਹਾਂ।

ਏਥੇ ਇਕ ਗੱਲ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਕਿ ਸਹਿਰਾ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਸ਼ਾ (Content) ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੈ, ਰੂਪ (Form) ਪ੍ਰਧਾਨ ਨਹੀਂ। ਅਰਥਾਤ ਉਹ ਵਿਸ਼ੇ 'ਤੇ ਵਧੇਰੇ ਕੇਂਦਰਿਤ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਰੂਪ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਵੱਲ ਖ਼ਾਸ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਨ ਨਾਲ ਇਕ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਵਿਸ਼ਾ ਵੀ ਉਪਸੰਗੀ ਹੋਣ ਦਾ ਖਦਸਾ ਸਹੇੜਦਾ ਹੈ। ਯਾਦ ਰਹੇ ਕਿ ਰੂਪ ਵਿਸ਼ੇ ਦੀ ਪਾਲਕੀ ਹੈ, ਉਹ ਜਿੰਨੀ ਵੀ ਸੰਵਰੀ-ਸੰਵਾਰੀ ਹੋਈ ਹੋਵੇਗੀ, ਸਵਾਰੀ ਓਨੀ ਹੀ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਵੇਗੀ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੀ ਕਹਾਵਤ ਹੈ, 'Form is the extention of content'। ਸਹਿਰਾਅ ਦੀ ਕਵਿਤਾ, ਰੂਪ ਪੱਖੋਂ ਵਿਵਿਧਭਾਂਤੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਕਈ ਕਾਵਿ-ਭੇਦਾਂ (Genres) ਨਾਲ ਮਿਲਦੀ ਜੁਲਦੀ ਹੈ। ਪਹਿਲਾਂ ਸਹਿਰਾ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਾ/ਵਸਤੂ ਪੱਖੋਂ ਵਿਚਾਰਦੇ ਹਾਂ। ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਰੂਪ ਅਤੇ ਕਾਵਿ-ਭੇਦਾਂ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਜਾਣਗੇ।

'ਅੱਖਰਾਂ ਦੀ ਲੋਅ' ਰਵਿੰਦਰ ਸਹਿਰਾਅ ਦਾ ਚੌਥਾ ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਕਾਵਿ-ਪੁਸਤਕਾਂ 'ਚੁਰਾਏ ਪਲਾਂ ਦਾ ਹਿਸਾਬ', 'ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਪਲ' ਅਤੇ 'ਰਿਸ਼ਤਾ ਸ਼ਬਦ ਸਲੀਬ ਦਾ' ਛਪੀਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵਿਚ ਸਮੁੱਚੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸੁਰ ਪ੍ਰਗਤੀਵਾਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਕਿਰਿਆਤਮਕ ਰੂਪ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ, ਵਿਦਰੋਹੀ ਅਤੇ ਜੁਝਾਰੂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਵਿਚੋਂ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਜਦ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਕੁਟਲ ਨੀਤੀ ਗ਼ਰੀਬ ਅਤੇ ਮੱਧ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਜਮਾਤ ਦੇ ਲਹੂ ਵਿਚ ਵਿਹੁ ਬਣ ਕੇ ਗ਼ਸ਼ਤ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਲਹੂ ਦਾ ਖੌਲਣਾ ਬੜਾ ਸੁਭਾਵਕ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਸੇਕ ਵਿਚੋਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਵਿਦਰੋਹ ਦੇ ਅੰਸ਼ ਜੋ ਹਾਕਮੀ ਧੱਕੇਸ਼ਾਹੀ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ ਵਜੋਂ ਜੁਝਾਰੂ ਰੂਪ ਧਾਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜੁਝਾਰੂ ਰੂਪ ਦਾ ਮੁੱਖ ਆਸ਼ਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਲਿਆਉਣਾ, ਅਰਥਾਤ, ਅਸਾਵੀਆਂ ਰਾਜਨੀਤਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਕ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਬਦਲ ਕੇ ਇਕਸਾਰ ਕਰਨਾ। ਇਸ ਬਦਲਾਵ ਵਿਚ ਜੁਝਾਰੂ ਅਤੇ ਲੇਖਕ ਆਪਣਾ ਆਪਣਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ : ਜੁਝਾਰੂ ਲਹੂ ਦੇ ਦੀਵੇ ਬਾਲ ਕੇ ਅਤੇ ਲੇਖਕ ਅੱਖਰਾਂ ਦੀ ਲੋਅ ਕਰਕੇ।

ਵਿਸ਼ਾ/ਵਸਤੂ ਪੱਖ :

ਰਵਿੰਦਰ ਸਹਿਰਾਅ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ/ਜੁਝਾਰੂ ਕਾਲ ਦੀ ਪੈਦਾਵਾਰ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਉਸ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਕਾਵਿ-ਪੁਸਤਕ 'ਚੁਰਾਏ ਪਲਾਂ ਦਾ ਹਿਸਾਬ' ਦੀਆਂ ਬਹੁਤੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਤੋਂ ਭਲੀਭਾਂਤ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਪਹਿਲੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਹੀ ਉਹ ਹਾਕਮ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਤੋਂ ਜੀਵਨ ਦੇ ਚੁਰਾਏ ਹੋਏ ਪਲਾਂ ਦਾ ਹਿਸਾਬ ਮੰਗਦਾ ਹੋਇਆ ਲਿਖਦਾ ਹੈ :

ਅਸੀਂ ਉਸ ਉਦਾਸ ਮੌਸਮ ਦਾ
ਸਿਰਫ਼ ਕਾਰਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਲੱਭਣਾ
ਜੋ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਹੀ
ਸਾਉਣ ਦੇ ਬੱਦਲਾਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ
ਅਸਾਡੇ ਸਿਰਾਂ 'ਤੇ ਮੰਡਲਾਂਦਾ ਰਿਹਾ
ਤੇ ਜਦੋਂ ਸਾਡੇ ਖ਼ੁਸ਼ਗਵਾਰ ਪਲਾਂ ਨੂੰ
ਤੁਸੀਂ ਲੈਰੇ ਦੋਧਿਆਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ
ਬੇਫ਼ਿਕਰ ਹੋ ਕੇ ਡੁੰਗਦੇ ਰਹੇ

ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਔਲਾਦ ਹੋ—
ਔਰੰਗੇ, ਜ਼ਾਰ ਤੇ ਚਿਆਂਕਾਇ ਸ਼ਿਕ ਦੀ
ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਰਾਹੀ ਹਾਂ
ਗੋਬਿੰਦ ਤੇ ਭਗਤ ਦੇ ਰਾਹ ਦੇ
ਅਸਾਡਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਵੀ ਦੋ ਟੁਕਾ ਹੀ ਹੋਣਾ ਹੈ
ਤੇ ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਉਦਾਸ ਮੌਸਮ ਦਾ
ਕਾਰਨ ਨਹੀਂ ਲੱਭਣਾ
ਸਗੋਂ ਚੁਰਾਏ ਪਲਾਂ ਦਾ ਹਿਸਾਬ ਹੈ ਲੈਣਾ (ਸਫ਼ਾ 12)

ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚਲੀ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਭਾਵਨਾ, ਸਮਾਜਕ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਕ ਬਦਲਾਵ ਖ਼ਾਤਰ, ਅਤਿਵਾਦ ਦਾ ਰਾਹ ਅਪਨਾਉਣ ਲਈ ਵੀ ਤਿਆਰ ਹੈ। ਪਹਿਲਾਂ, ਕਵੀ ਨੇ ਖ਼ੁਸ਼ਹਾਲ ਪਲਾਂ ਨੂੰ ਲੈਰੇ ਦੋਧਿਆਂ ਨਾਲ ਅਲੰਕਾਰਕ ਕਰਕੇ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦੇ ਅਣਭੋਲ ਜਹੇ ਸੱਚੇ-ਸੁੱਚੇ ਪੱਖ ਨੂੰ ਵਿਅਕਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਦੂਜੇ, ਲੈਰੇ ਦੋਧਿਆਂ ਦੇ ਡੁੰਗੇ ਜਾਣ ਵਿਚੋਂ ਹਾਲਾਤ ਦੀ ਕਰੁਣਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਚੰਡ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜੋ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦਾ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਪੱਖ ਹੈ। ਅਖੀਰਲੇ ਬੰਦ ਵਿਚ ਅੱਤਿਆਚਾਰੀ ਤਾਕਤਾਂ (ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ, ਜ਼ਾਰ ਅਤੇ ਚਿਅੰਕਾਇ ਸ਼ਕ) ਵਿਰੁੱਧ, ਵਗੈਰ ਕੋਈ ਕਾਰਨ ਦੱਸੇ, ਇਕ ਟੁੱਕ ਫ਼ੈਸਲਾ ਲੈਣ ਦਾ ਭਾਵ ਸਿੱਧਾ ਜੁਝਾਰੂ ਭਾਵਨਾ ਵਿਚ ਅਨੁਵਾਦ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਯਾਦ ਰਹੇ ਕਿ ਅੱਤਿਆਚਾਰੀ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਵਿਰੁੱਧ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਵਲੋਂ ਖ਼ਾਲਸਾ ਸਾਜਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ, ਜਝਾਰੂ ਨੀਤੀ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਸੀ।

ਸਹਿਰਾਅ ਦੀ ਦੂਜੀ ਪੁਸਤਕ 'ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਪਲ' ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਨਜ਼ਮਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਉਸ ਦੀ ਪ੍ਰਗਤੀਵਾਦੀ ਅਤੇ ਜੁਝਾਰੂ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਬਰਕਰਾਰ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ

ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਸਵਰ ਉਸ ਦਾ ਅਜੇ ਵੀ ਸੰਬੋਧਨੀ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਏਨਾ ਪ੍ਰਚੰਡ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ ਜਿੰਨਾ ਪਹਿਲੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚੋਂ ਵਿਅਕਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਮਾਂ ਦਾ ਜੁਝਾਰੂਪੱਖ, ਸਿਆਣਪੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਮੱਠਾ ਪੈ ਗਿਆ ਜਾਪਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕੁਦਰਤੀ ਹੈ ਕਿ ਚੜ੍ਹਦੀ ਉਮਰ ਦੇ ਜੋਸ਼ ਵਿਚ, ਤਜਰਬੇ ਦੀ ਘਾਟ ਕਰਕੇ, ਜੋਸ਼ ਜ਼ਿਆਦਾ ਅਤੇ ਹੋਸ਼ ਘੱਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਉਸ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚੋਂ ਭਲੀਭਾਂਤ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਦੂਜੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਇਹ 'ਵੰਗਾਰ' ਦੀ ਥਾਂ 'ਚਿਤਾਵਨੀ' ਵਿਚ ਬਦਲ ਗਿਆ ਹੈ : 'ਐਦਾਂ ਹੀ ਹੋਵੇਗਾ' ਦੀ ਬਜਾਏ 'ਐਦਾਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ' ਵਿਚ ਅਨੁਵਾਦ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਜੁਝਾਰੂ/ਵਿਦਰੋਹੀ ਦੀ ਥਾਂ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਭਾਵਨਾ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲ ਹੁੰਦਾ ਜਾਪਦਾ ਹੈ। 'ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ' ਭਾਵਨਾ ਵਿਚ ਸਿਆਣਪੀ ਅਤਿਵਾਦ ਦੇ ਅੰਸ਼ ਮੌਜੂਦ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਰਾਜਨੀਤਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਕ ਤਬਦੀਲੀ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਅਤਿਵਾਦੀ ਵਿਵਹਾਰ ਅਪਨਾਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਚਿਤਾਵਨੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। 'ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਪਲ' ਵਿਚ ਦੋ ਬੰਦ ਮੇਰੇ ਵਿਚਾਰ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਰਦੇ ਹਨ—

ਉੱਜੜੇ ਤੇਰੇ ਖੇਤ
ਨੀਂ ਧਰਤ ਪੰਜਾਬ ਦੀਏ
ਹੱਸਦੇ ਵਸਦੇ ਘਰਾਂ ਦੇ
ਅੰਦਰ ਆ ਗਏ ਜਿਵੇਂ ਪ੍ਰੇਤ
ਨੀ ਧਰਤ ਪੰਜਾਬ ਦੀਏ। *(ਸਫ਼ਾ 31)*

ਦਰਖ਼ਤਾਂ ਨੂੰ ਕਰੂੰਬਲਾਂ ਦੀ ਬਜਾਏ
ਵਿਦਰੋਹੀ ਸਿਰ ਲੱਗ ਰਹੇ ਨੇ
ਤੇ ਟਾਹਣੀਆਂ ਉੱਪਰ ਝੂਮਦੇ ਪੰਛੀ
ਵਿਦਰੋਹੀ ਸੁਰ ਉਚਾਰਨਗੇ
ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਹ ਵੀ ਦੱਸਿਆ ਹੈ
ਕਿ ਪਤਝੜ ਦੀ ਮਾਰ ਨਾਲ
ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਡਿੱਗੇ ਹੋਏ ਪੱਤੇ
ਬਾਰੂਦ ਬਣ ਰਹੇ ਹਨ
ਤੇ ਉਮਰ ਵਿਹਾ ਚੁੱਕੇ ਰੁੱਖੜੇ
ਵੀ ਮੁੱਕਿਆ ਵਾਂਗ ਤਣ ਰਹੇ ਨੇ *(ਸਫ਼ਾ 23)*

ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੰਦਾਂ ਵਿਚ ਭਵਿੱਖਵਾਦੀ ਜੁਝਾਰੂ ਪੱਖ ਦੀ ਚਿਤਾਵਣੀ ਦਾ ਸਿਆਣਪੀ ਪੱਖ ਹੈ, ਤਲਖੀ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਅਹਿਸਾਸ ਅਜੇ ਤੀਖਣ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ 'ਪੱਤੇ ਬਾਰੂਦ ਬਣ ਰਹੇ ਹਨ', 'ਰੁੱਖੜੇ ਮੁੱਕਿਆ ਵਾਂਗ ਤਣ ਰਹੇ ਹਨ' ਵਿਚੋਂ ਵਿਅਕਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਜਦ ਸਹਿਰਾ ਵਤਨ ਛੱਡ ਕੇ ਪ੍ਰਦੇਸ ਆਇਆ ਤਾਂ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਭਾਵਨਾ, ਜੋ ਭਾਰਤੀ ਹਾਕਮ ਅਤੇ ਮਜ਼ਦੂਰ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿਚਕਾਰ ਮਾਇਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਕ ਨਾਬਰਾਬਰੀ ਕਰਕੇ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਸੀ, ਵਤਨ ਦੇ ਉਦਰੇਵੇਂ ਅਤੇ ਹੇਰਵੇ ਅਤੇ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੇ ਦੁੱਖਾਂ ਕਰਕੇ

ਪਿੱਠਭੂਮੀ ਵਿਚ ਚਲੀ ਗਈ। ਇਸ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਲਕ਼ਸ਼ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਤੋਂ ਖੁੰਝਣ ਦਾ ਦੁੱਖ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਪ੍ਰਗਤੀਵਾਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨੇ ਰੁਖ ਬਦਲ ਲਿਆ। ਮਾਤਰੀ ਦੇਸ਼ ਵਿਚਲੇ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਸੋਚ, ਅਮਰੀਕਾ ਵਰਗੇ ਉੱਨਤ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਅਮੀਰੀ-ਗ਼ਰੀਬੀ ਵਿਚਲੇ ਫ਼ਰਕ 'ਤੇ ਲਾਗੂ ਹੋਣ ਲੱਗੀ।

ਚਲੋ ਕੋਈ ਗੱਲ ਕਰੀਏ—
ਜੋ 'ਵਾਈਟ ਹਾਊਸ' ਮੂਹਰੇ
ਭਿੱਖ ਮੰਗਦੇ
ਕੈਪੀਟਲ ਹਿੱਲ ਦੀਆਂ
ਪੌੜੀਆਂ 'ਤੇ ਸੁੱਤੇ
ਪਲਸੇਟੇ ਮਾਰਦੇ ਹਿਲਦੇ ਜਾਂ
ਹੋਮਲੈਸ ਸ਼ੈਲਟਰਾਂ 'ਚ
ਤੂੜੀ ਵਾਂਗ ਤੁੰਨੇ
ਬੇਘਰੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਹਾਣ ਦੀ ਹੋਵੇ
ਜੋ ਦੋ ਮਹਾਂ ਪਖੰਡੀਆਂ ਦੀਆਂ
ਅੰਦਰੂਨੀ ਸੰਧੀਆਂ ਨੂੰ ਜਾਣਦੀ ਹੋਵੇ *(ਸਫ਼ਾ 37)*

ਇਸੇ ਕਵਿਤਾ (ਚਲੋ ਕੋਈ ਗੱਲ ਕਰੀਏ) ਵਿਚ ਇਕ ਪਾਸੇ ਤਾਂ ਦੁਖਾਂਤ ਭਾਵੀ ਵਿਸ਼ੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਜੰਗੀ ਕੈਦੀਆਂ ਮੂੰਹੋਂ ਮੱਲੋ-ਮੱਲੀ ਉਗਲਾਏ ਸੱਚ-ਝੂਠ, ਲਾਸ਼ਾਂ ਦੇ ਢੇਰ ਬਾਰੇ ਅਖ਼ਬਾਰੀ ਸੁਰਖ਼ੀ ਅਤੇ ਨਾਨਕ ਤੇ ਕਬੀਰ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਜ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਭਿਉਣਾ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਸੁਖਾਂਤ ਭਾਵੀ ਵਿਸ਼ੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ 'ਬਲਦਾਂ ਦੀਆਂ ਟੱਲੀਆਂ ਦੀ ਟੁਣਕਾਰ ਜਿਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ, ਮਹਿਬੂਬ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਚੁੰਮਣ ਜਿਹਾ ਸੁਆਦ, ਫੈਜ਼ ਦੇ ਸ਼ਿਅਰਾਂ ਵਰਗੀ ਪੁਖਤਗੀ, ਸਾਹਿਰ ਦੀ ਨਜ਼ਮ ਵਰਗੀ ਨਾਜ਼ੁਕ ਖ਼ਿਆਲੀ, ਪਾਸ਼ ਦੇ ਬਿੰਬਾਂ ਵਰਗੀ ਨਵੀਨਤਾ। ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚੋਂ ਕਵੀ ਦੀ ਵਿਆਕੁਲ ਅਤੇ ਅਸ਼ਾਂਤ ਮਨੋਦਸ਼ਾ ਵਿਅਕਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਪੂਰਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਖੁੱਸਣ ਦਾ ਵੀ ਡਰ ਹੈ ਅਤੇ ਪਿੱਤਰੀ ਮੁਲਕ ਵਿਚ ਕਿਆਸ ਕੀਤੇ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਸੁਪਨਿਆਂ ਦੇ ਖੇਰੂ-ਖੇਰੂ ਹੋਣ ਦਾ ਭੈਅ ਵੀ ਹੈ। ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਜਬਾੜੇ ਵਿਚ ਮੂੰਹ ਦੇ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪਿੱਤਰੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨਾਲੋਂ ਹੁਣ ਆਪਣੇ ਅਸਤਿਤਵ ਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰੱਖਣ ਦੀ ਵਧੇਰੇ ਚਿੰਤਾ ਹੈ। ਅਜੇਹੀ ਮਨੋਦਸ਼ਾ ਵਿਚ ਇਨਸਾਨ ਕਈ ਕੁਝ ਕਿਆਸ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਕਿਆਸ ਕਰਨ ਨਾਲ ਮਨ ਵਿਚ ਸੰਦੇਹ (Uncertainty) ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਏਥੇ ਫ੍ਰਾਂਸਿਸ ਬੇਕਨ ਦੀ ਇਕ ਟੂਕ ਅਜੇਹੀ ਸਥਿਤੀ 'ਤੇ ਪੂਰੀ ਢੁੱਕਦੀ ਹੈ, "If a man will begin with uncertainties, he shall end in doubts; but if he be content to begin with doubts, he shall end in certainties." (Francis Bacon) ਅਰਥਾਤ ਜੇ ਆਦਮੀ (ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ) ਸੰਦੇਹ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਅੰਤ ਦੁਬਿਧਾ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਉਹ ਦੁਬਿਧਾ ਤੋਂ ਆਰੰਭ ਕਰਨ ਵਿਚ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਅੰਤ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਨ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰਦੇਸ ਵਿਚ ਸਹਿਰਾਅ ਦਾ

ਆਰੰਭ ਜੀਵਨ ਪ੍ਰਤੀ ਸ਼ੰਕਿਆਂ ਤੋਂ ਹੋਇਆ, ਇਸ ਲਈ ਭਰਮ ਅਤੇ ਭੁਲੇਖਿਆਂ ਦੇ ਸਨਮੁਖ ਹੋਣਾ ਸੁਭਾਵਕ ਸੀ। ਫਲਸਰੂਪ, ਉਸ ਦਾ ਪਰਦੇਸ ਵਿਚਲੇ ਰੋਜ਼ਮੱਰਾ ਦੇ ਖਲਜਗਣਾਂ ਤੋਂ ਆਤਰ ਹੋਣਾ ਕੁਦਰਤੀ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਸ ਦੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ 'ਬਿਖਰਿਆ ਹੋਇਆ ਮਨੁੱਖ', 'ਅਸਾਡੇ ਪਰਤਣ ਤਕ' ਅਤੇ 'ਅਸੀਂ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ' ਵਿਅਕਤ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਵਰ੍ਹੇ ਭਰ ਦੇ ਬਿਖਰੇ ਸੁਪਨਿਆਂ ਨੂੰ
ਇਕੱਠੇ ਕਰਦਾ ਕਰਦਾ
ਉਹ ਖ਼ੁਦ ਵਿਖਰ ਗਿਆ (ਸਫ਼ਾ 40)

ਮੇਰੇ ਵਤਨ ਦੇ ਲੋਕੋ!
ਅਸੀਂ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ
ਬਸ! ਪਿੱਛੇ ਰਹਿ ਗਈ
ਤੇ ਏਥੇ ਜਨਮੀ
ਦੋ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਵਿਚਕਾਰਲਾ ਦੁਖਾਂਤ ਹਾਂ
ਜਿਸ ਨੂੰ ਤਿਲ ਤਿਲ ਕਰਕੇ ਭੋਗਣਾ
ਸਾਡੇ ਹੀ ਜ਼ਿੰਮੇ ਆਇਆ ਹੈ (ਸਫ਼ਾ 52)

ਭਾਵੇਂ ਖ਼ੁਦ ਸਹੇੜੇ ਪਰਾਏ ਮੁਲਕ ਦੇ ਸਾਮਰਾਜੀ ਵਾਤਾਵਰਨ ਵਿਚ ਉਸ ਦੇ ਜੁਝਾਰੂ ਖ਼ਿਆਲਾਂ ਦੇ ਵਿਗਸਣ ਲਈ ਕੋਈ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਪੁਰਾਣੀ ਪ੍ਰਗਤੀਵਾਦੀ ਸੋਚ ਨੂੰ ਅਮਰੀਕਾ ਦੀ ਗਰੀਬ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਤੇ ਢੁਕਾਅ ਕੇ, ਮਨ ਦੀ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਭਾਲਣ ਲੱਗਾ। ਅਰਥਾਤ, ਆਪਣੀ ਸੋਚ ਨੂੰ ਅਮਰੀਕਨ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਰਾਜਸੀ ਵਾਤਾਵਰਣ ਤੇ ਪਿਉਂਦ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦਾ ਜਾਇਜ਼ਾ ਲੈਣ ਲੱਗਾ। ਸਹਿਰਾਅ ਅਮਰੀਕਾ ਨੂੰ 'ਬਾਜ' ਅਤੇ ਦੂਸਰੇ ਮੁਲਕਾਂ ਨੂੰ 'ਚਿੜੀ-ਮੁਲਕ' ਗਰਦਾਨ ਕੇ ਅਮਰੀਕਾ ਨੂੰ ਦੁਨੀਆ ਦੀ ਗ਼ਰੀਬੀ ਦਾ ਜ਼ਿੰਮੇਦਾਰ ਠਹਿਰਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਨਾਲ ਹੀ ਉਹ ਆਪਣੀ ਸੋਚ ਰਾਹੀਂ ਬੀਤੇ ਦਿਨਾਂ ਤੇ ਪਿਛਲ-ਝਾਤ ਮਾਰ ਕੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਧਰਵਾਸ ਦੁਆਉਂਦਾ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਤੀਜੇ ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ 'ਰਿਸ਼ਤਾ ਸ਼ਬਦ ਸਲ਼ੀਬਾਂ ਦਾ' ਵਿਚ ਸਹਿਰਾਅ ਬੀਤੇ ਦਿਨਾਂ ਦੀਆਂ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਹਿਰਦੇ ਵੇਦਿਕ ਯਾਦਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਜਾਮਾ ਪਹਿਨਾ ਕੇ ਮਨ ਨੂੰ ਹੌਲਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਲੀਬਾਂ ਦੀ ਕਰੂਰਤਾ ਨੂੰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਰਾਹੀਂ ਨੰਗਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਲੀਬਾਂ, ਔਖੇ ਦਿਨਾਂ ਦੀਆਂ ਦਰਦਨਾਕ ਘਟਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਹੂਤੀ ਚੜ੍ਹੀਆਂ ਜਿੰਦਾਂ ਦੀਆਂ ਸੂਚਕ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੇਠਲੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਵਿਅਕਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਧਰਤੀ ਦੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਨੁੱਕਰੋਂ
ਉੱਠਦੀ ਹੋਈ ਹੂਕ,
ਸ਼ਬਦ ਵਿਲਕਦੇ ਹਨ
ਸ਼ਬਦ ਤੜਪਦੇ ਹਨ

ਸਲੀਬਾਂ ਵੀ ਘੱਟ ਨਹੀਂ
ਮਾਲਕਾਂ ਦੀਆਂ ਵਫ਼ਾਦਾਰ
ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਖ਼ੂਨ ਦੀਆਂ ਤਿਹਾਈਆਂ
ਹਮੇਸ਼ਾ ਤਿਆਰ ਬਰ ਤਿਆਰ
ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਖਾਣ
ਹਜ਼ਮ ਕਰਨ
ਤੇ ਫਿਰ ਭੁੱਖੀਆਂ ਦੀਆਂ ਭੁੱਖਿਆਂ (ਸਫ਼ਾ 19)

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ 'ਕਾਤਲ ਨਾਲ ਗੁਫ਼ਤਗੂ', 'ਪਾਬੰਦੀਆਂ' ਅਤੇ 'ਵਕਤ' ਨਜ਼ਮਾਂ ਵਿਚੋਂ ਵਿਅਕਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਕੁਝ ਅਰਸੇ ਬਾਅਦ ਵਤਨ ਪਰਤਣ ਪਿੱਛੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਬੜਾ ਕੁਝ ਬਦਲਿਆ ਹੋਇਆ ਜਾਪਦਾ ਹੈ (ਪੰਜਾਬ ਮੁੜ ਹੱਸਣਾ ਸਿੱਖ ਰਿਹਾ ਹੈ) ਅਤੇ ਜਿੱਤ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ, ਨਹੋਰੇ ਵਿਚ ਬਦਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ (ਕਿਥੇ ਨੇ ਉਹ)। ਇਹ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਉੱਸਲਵੱਟੇ ਭੰਨਦੀਆਂ ਪੂਰਵਕਾਲੀ ਮਨੋਦਸ਼ਾ ਦੀਆਂ ਸੂਚਕ ਹਨ। ਪਰ ਅਸਲੀਅਤ ਵਿਚ ਉਹ ਪੱਛਮੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਆਧੁਨਿਕ/ਉੱਤਰ-ਆਧੁਨਿਕ ਮਹੌਲ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਗਿਆ ਜਾਪਦਾ ਹੈ।

ਆਧੁਨਿਕ/ਉੱਤਰ-ਆਧੁਨਿਕ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਬੇਪਰਤੀਤੀ, ਅਸਹਿਨਸ਼ੀਲਤਾ, ਇਕੱਲਤਾ, ਬੇਰੁਖ਼ੀ ਅਤੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਟੁੱਟ-ਭੱਜ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਸਮਕਾਲੀ ਇਨਸਾਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਲਾਮਤਾਂ ਦੀ ਤੁਰਦੀ ਫਿਰਦੀ ਨੁਮਾਇਸ਼ ਹੈ। ਡਾਕੀਆ, ਜੋ ਕਦੇ ਸਜਣਾਂ, ਸਕੇ ਸੰਬੰਧੀਆਂ, ਮਸ਼ੂਕਾਂ ਆਦਿ ਦੇ ਖ਼ਤਾਂ ਦਾ ਬਿੰਬ ਹੋਇਆ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਹੁਣ ਬਿੱਲਾਂ, ਜੰਕ ਮੇਲ, ਸਰਕਾਰੀ ਭੱਤਿਆਂ ਆਦਿ ਦਾ ਹਰਕਾਰਾ ਮਾਤਰ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੈ। ਕਾਗਜ਼, ਕਲਮ ਅਤੇ ਦਵਾਤ ਐਂਟੀਕ ਵਸਤਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋ ਗਈਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਕੰਪਿਊਟਰ ਨੇ ਲੈ ਲਈ ਹੈ।

ਡਾਕੀਆ ਜਦ ਵੀ ਆਉਂਦਾ ਹੈ
ਉਸ ਦਾ ਝੋਲਾ ਜਾਂ ਗੱਡੀ
ਢੋਲ ਦੀਆਂ ਚਿੱਠੀਆਂ ਨਾਲ ਨਹੀਂ
ਜੰਕ ਮੇਲ ਨਾਲ ਭਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ (ਪੰਨਾ 36)

ਘਰ ਮਕਾਨਾਂ ਵਿਚ ਬਦਲ ਰਹੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਚੋਂ ਭੈ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਲਾ ਓਪਰਾਪਨ ਅਤੇ ਇਕਾਂਤ ਖਾਣ ਨੂੰ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। "ਘਰ ਨੂੰ ਖ਼ਤਰਾ ਹੈ ਅੱਜਕੱਲ੍ਹ ਘਰ ਦੀਆਂ ਹੀ ਦੀਵਾਰਾਂ ਤੋਂ"। ਇਹ ਬਣਾਉਟੀ ਅਤੇ ਮਸਨੂਈ ਵਸਤਾਂ ਦੇ ਅਜਾਇਬ ਘਰ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲ ਹੁੰਦੇ ਜਾਪਦੇ ਹਨ।

ਘਰ ਹੁਣ
ਘਰ ਨਹੀਂ ਰਹੇ
ਸ਼ੈਲਫ਼ਾਂ 'ਤੇ ਸੱਜੇ ਹੋਏ ਖਿਡੌਣੇ
ਕੰਧਾਂ 'ਤੇ ਲਟਕਦੇ ਪੋਰਟ੍ਰੇਟ

ਜਾਂ ਮਿਊਜ਼ੀਅਮ ਵਿਚ ਸਾਂਭੀਆਂ
ਐਂਟੀਕ ਵਸਤਾਂ ਜਿਹੇ ਬਣ ਗਏ ਹਨ (ਸ.ਫ਼ਾ 40)

ਤੀਜੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਸਹਿਰਾਅ ਨੇ ਰੁਮਾਂਸਕ ਰੁਝਾਨ ਵੱਲ ਵੀ ਮੋੜ ਕੱਟਿਆ ਹੈ। 'ਸਾਂਵਲੀ ਜਿਹੀ ਕੁੜੀ', 'ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਰਹੁ', 'ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ', 'ਮਿਲੇ ਜੇ ਫੇਰ ਕਦੀ' ਆਦਿ ਨਜ਼ਮਾਂ ਉਸ ਦੀ ਰੁਮਾਂਸਕ ਸੋਚ ਨੂੰ ਵਿਅਕਤ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸੁਖਾਂਤਭਾਵੀ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਇਕ ਅਜੀਬ ਕਿਸਮ ਦੀ ਦੋਚਿੱਤੀ ਅਤੇ ਉਪਰਾਮਤਾ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਪੱਖ, ਸਣੇ ਉਸ ਦੇ ਭੂਤਕਾਲੀ ਅਨੁਭਵਾਂ ਦੇ, ਉਸ ਦੀ ਹਥਲੀ ਪੁਸਤਕ 'ਅੱਖਰਾਂ ਦੀ ਲੋਅ' ਵਿਚ ਸਹਿਸੂਤੇ ਹੀ ਹਾਜ਼ਰ ਨਜ਼ਰ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਪੁਸਤਕ 'ਅੱਖਰਾਂ ਦੀ ਲੋਅ' ਪ੍ਰਗਤੀਵਾਦੀ ਭਾਵਨਾਵਾਂ, ਪੱਛਮੀ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਰੁਮਾਂਸ ਨਾਲ ਵਾਬਸਤਾ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਦਾ ਕੋਲਾਜ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਤਿੰਨੋਂ ਪੱਖ, ਪ੍ਰਗਤੀਵਾਦੀ ਸੋਚ, ਰੁਮਾਂਸਵਾਦ ਅਤੇ ਸਮਕਾਲੀ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਉੱਤਰ-ਆਧੁਨਿਕ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ, ਬਰੋਬਰਾਬਰ ਵਿਦਮਾਨ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੀ ਨਜ਼ਮ 'ਲੋਅ ਅੱਖਰਾਂ ਦੀ' ਵਿਚ ਸਹਿਰਾ ਆਪਣੀ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ/ਜੁਝਾਰੂ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦਾ ਮੁਲਅੰਕਣ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਸਾਡੇ ਮੋਢਿਆਂ 'ਤੇ ਦਾਨਿਸ਼ਵਰ, ਅਣਖੀਲਾ ਅਤੇ ਸਿਰੜੀ ਸਿਰ ਨਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਵੀ ਹੋਰਨਾਂ ਵਾਂਗੂੰ ਕੀੜੇ ਮਕੌੜਿਆਂ ਵਾਂਗ ਬੇਕਦਰੀ ਦਾ ਜੀਵਨ ਬਸਰ ਕਰਕੇ ਤੁਰ ਜਾਂਦੇ। ਇਸ ਸੋਚ ਦੀ ਪ੍ਰੋੜ੍ਹਤਾ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਉਹ ਅੱਖਰਾਂ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਪੀਰਾਂ ਪੈਗੰਬਰਾਂ ਦੇ ਹਰਫ਼ਾਂ ਦੀ ਕਰਾਮਾਤੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਮੇਚਦਾ ਹੈ।

ਅਸੀਂ ਵੀ ਸ਼ਾਇਦ
ਆਪਣੇ ਹਿੱਸੇ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ
ਕੀੜਿਆਂ ਵਾਂਗ ਰੀਂਗ ਰੀਂਗ ਕੇ
ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਬਸਰ
ਤੇ ਹਰ ਲੰਘਦਾ ਵੜਦਾ
ਜਾਣੇ ਅਨਜਾਣੇ ਵਿਚ
ਆਪਣੀ ਹੀ ਧੁਨ ਅੰਦਰ ਮਸਤ
ਮਸਲ ਕੇ ਅਗਾਂਹ ਲੰਘ ਜਾਂਦਾ
ਤੜਪ ਤੜਪ ਕੇ ਦਮ ਤੋੜਦਿਆਂ ਨੂੰ
ਨਾ ਕੋਈ ਗਿਲਾ ਹੁੰਦਾ ਨਾ ਸ਼ਿਕਵਾ
ਨਾ ਕਦੇ ਜਾਚ ਹੀ ਆਉਂਦੀ
ਸੰਘਰਸ਼ਾਂ ਟੱਕਰਾਂ ਦੀ
ਜੇ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਨਾ ਹੁੰਦੀ
ਲੋਅ ਅੱਖਰਾਂ ਦੀ

ਅੱਖਰਾਂ ਦੀ ਲੋਅ ਅਮੁੱਲੀ
ਸ਼ਾਇਰਾਂ ਦੇ ਸ਼ਾਇਰ ਨਾਨਕ ਨੇ ਦਿੱਤੀ
ਸਹਿਜ ਅਤੇ ਸੰਜਮ ਦੀ ਗੁੜ੍ਹਤੀ
ਦਿੱਤੀ ਸਾਨੂੰ ਫ਼ਰੀਦ ਦਿਆਂ ਅੱਖਰਾਂ
ਤਰਕ ਦੀ ਤਿੱਖੀ ਸਾਣ 'ਤੇ ਨਿੱਖਰੇ
ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਨੇ ਬਖ਼ਸ਼ੇ ਅੱਖਰ
ਰੋਹ ਦੀ ਅੱਗ ਵਿਚ ਭਰੇ ਭਰਾਏ
ਜ਼ਫ਼ਰਨਾਮੇ ਵਿਚ ਬਲਦੇ ਅੱਖਰ *(ਅੱਖਰਾਂ ਦੀ ਲੋਅ)*

ਇਸ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੀ ਨਾਭ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਪ੍ਰਗਤੀਵਾਦੀ ਸੋਚ ਦੀ ਕਸਤੂਰੀ ਮਹਿਕਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਅਮਰੀਕਾ ਵਰਗੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਤੇਜ਼ ਤਰਾਰ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਸਾਂਭਣ/ਸਮੇਟਨ ਲਈ ਸਮੇਂ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਦੌੜੀ ਜਾ ਰਹੇ ਬੰਦੇ ਕੋਲ ਵਾਧੂ ਸੋਚ ਲਈ ਵਿਹਲ ਕਿੱਥੇ ਹੈ। ਫੇਰ ਵੀ ਸਹਿਰਾਅ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਕੁਝ ਪਲ ਚੁਰਾ ਕੇ ਆਪਣੀ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵੱਲ ਪਿਛਲਝਾਤ ਮਾਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਝਾਕਣੀ 'ਚੋਂ ਉਹ ਕਦੇ ਮੱਝਾਂ ਚਾਰਦੀ ਉਸ ਕੁੜੀ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਕੱਲ੍ਹ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਦੇ ਇਸ ਗ਼ਰੀਬ ਕੁੜੀ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਤੇ ਮਹਿੰਗੇ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਦੀ ਆਪਣੀ ਧੀ ਦੇ ਸੁਨਹਿਰੇ ਪਲਾਂ ਦਾ ਜਾਇਜ਼ਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਰਿਕਸ਼ਾਵਾਲੇ, ਰਾਮੂ ਰਾਮਪੁਰੀਆ ਦੇ ਆਪਣੇ ਦੇਸ ਅੰਦਰ ਪਰਦੇਸੀ ਹੋਏ ਹਾਵਾਂ ਭਾਵਾਂ ਵਿਚੋਂ ਉਹ ਆਪਣੀ ਪੁਰਾਣੀ ਪਹਿਚਾਣ ਨੂੰ ਵੀ ਤਾਜ਼ਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਰੌਸ਼ਨ ਦਿਮਾਗ਼ ਦੀ ਜਗਿਆਸਾ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਮਰਦੀ ਬਸ਼ਰਤੇ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਦੀ ਨੀਂਹ ਪੱਕੀ ਹੋਵੇ। ਸਹਿਰਾ ਉੱਨਤ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਬੁਰਜੂਆ ਵਾਤਾਵਰਣ ਵਿਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਘਿਰਿਆ ਹੋਇਆ ਵੀ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਗਤੀਵਾਦੀ ਸੋਚ ਨੂੰ ਮਘਦਾ ਰੱਖਣ ਲਈ ਤਤਪਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਏਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਉਹ ਅਮਰੀਕਾ ਦੇ ਪ੍ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ ਨੂੰ ਬੁਰਜੂਆ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਗਤੀਵਾਦੀ ਸੋਚ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਮੈਂ ਤੇਰਾ ਇਕ ਅਦਨਾ ਜਿਹਾ ਸ਼ਹਿਰੀ
ਤੈਨੂੰ ਹੋਣ ਮੁਖ਼ਾਤਬ ਲੱਗਾਂ
ਹੋ ਸਕਦੈ ਤੈਨੂੰ ਮੈਂ
ਖ਼ਤਰਿਆਂ ਨਾਂਲ ਖੇਲਣ ਵਾਲਾ
ਬੜਾ ਹੀ ਘਾਤਕ ਲੱਗਾਂ
ਪਰ ਸੱਚ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ
ਨਾ ਹੀ ਮੈਂ ਅੱਤਵਾਦੀ ਹਾਂ
ਨਾ ਹੀ ਮੂਲਵਾਦੀ
ਬਸ ਏਨੀ ਕੁ ਹੋਂਦ ਹੈ ਮੇਰੀ
ਕਿ ਮੈਂ ਹਾਂ ਸਿਰਫ਼
ਤੇ ਸਿਰਫ਼ ਮਨੁੱਖਵਾਦੀ *(ਅੱਖਰਾਂ ਦੀ ਲੋਅ)*

ਇਕ ਹੋਰ ਕਵਿਤਾ 'ਬਹੁਤ ਚਿੰਤਿਤ ਹੈ ਸਰਕਾਰ' ਵਿਚ ਵੀ ਅਮਰੀਕਾ ਨੂੰ ਤਨਜ਼ੀਆ ਅੰਦਾਜ਼ ਵਿਚ ਬੁਰ-ਭਲਾ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਏਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਉਹ ਸਕੇਟਿੰਗ ਕਰਦੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਦੇ ਰੁਮਾਂਸਕ ਵਾਤਾਵਰਣ ਨੂੰ ਚਿਤਰਦਾ ਹੋਇਆ ਵੀ ਸਮਰਾਜ 'ਤੇ ਚੋਟ ਕਰਨੋਂ ਨਹੀਂ ਟਲਦਾ।

ਇਹ ਨਿੱਕੀਆਂ ਨਿੱਕੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ
ਅਜੇ ਬੇਫ਼ਿਕਰ ਹਨ
ਵੱਡਿਆਂ ਵੱਡਿਆਂ ਫ਼ਿਕਰਾਂ ਤੋਂ
ਉਹ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੀਆਂ
ਟਵਿਨ ਟਾਵਰਜ਼ ਕਿਉਂ ਢਹਿੰਦੇ ਨੇ
ਕੌਣ ਢਾਹੁੰਦਾ ਹੈ
ਉਹ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੀਆਂ ਕਿ ਸਾਮਰਾਜ
ਕਿਸ ਬਲਾ ਦਾ ਨਾਂ ਹੈ *(ਸਕੇਟਿੰਗ ਕਰਦੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ)*

ਹਥਲੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਸਹਿਰਾਅ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਗਿਣਨਯੋਗ ਰੁਮਾਂਸਕ ਨਜ਼ਮਾਂ ਵੀ ਦਰਜ਼ ਹਨ। 'ਕੁੜੀ, ਕਿਤਾਬ ਤੇ ਮੈਂ', 'ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂ', 'ਮਹਿੰਗੇ ਛਿਣ', 'ਅਭੁੱਲ ਯਾਦ', 'ਤੇਰੀ ਛੋਹ ਵਿਚ', 'ਮੁਹੱਬਤ' ਆਦਿ। ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕਿਸ਼ੋਰ ਉਮਰ ਵਾਲੀ ਅੱਲ੍ਹੜਤਾ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਪੱਕੀ ਹੋਈ ਮੁਹੱਬਤ ਦੀ ਸਿਆਣਪ ਹੈ।

ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂ
ਹਰ ਵੇਲੇ ਲਿਖ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ
ਪੱਥਰਾਂ 'ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਨਾਂ
ਕਿ ਪੱਥਰਾਂ ਨਾਲ
ਗੱਲ ਕਰਨ ਦੀ ਅੱਜ ਕੱਲ
ਕਿਸੇ ਕੋਲ ਵਿਹਲ ਹੀ ਕਿਥੇ ਹੈ *(ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂ)*

ਉਸ ਕਿਹਾ
ਕਿਵੇਂ ਰਿਹਾ ਸਫ਼ਰ ?
...ਬਹੁਤ ਖ਼ੂਬਸੂਰਤ
ਕੋਈ ਅਭੁੱਲ ਯਾਦ...
ਹਾਂ...
ਬੱਦਲ ਦਾ ਇਕ ਟੋਟਾ
ਉੱਡ ਰਿਹਾ ਸੀ ਨਾਲ ਨਾਲ
ਅਚਾਨਕ ਕੋਲ ਆਇਆ
ਤਾਂ ਮੈਂ...
ਉਸ ਉਪਰ ਤੇਰਾ ਨਾਂ ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ *(ਅਭੁੱਲ ਯਾਦ)*

ਲਗਦੈ—
ਸ਼ਹਿਰਾਂ 'ਚ ਕੋਈ
ਅੰਕੁਰ ਪੁੰਗਰ ਰਿਹਾ ਹੈ
ਯਾਹ ਖ਼ੁਦਾ
ਖ਼ੈਰ ਕਰੀਂ
ਖੰਡਰਾਂ ਦੀ ਦਹਿਲੀਜ਼ ਟੱਪ ਕੇ
ਮੁਹੱਬਤ ਆ ਰਹੀ ਹੈ *(ਮੁਹੱਬਤ)*

'ਅੱਖਰਾਂ ਦੀ ਲੋਅ' ਵਿਚ ਵਿਵਿਧਭਾਵੀ ਵਿਸ਼ੇ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਇਸ ਵਿਚੋਂ ਪ੍ਰਗਤੀਵਾਦੀ ਸੁਰ ਹੀ ਉੱਭਰਦਾ ਪਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਫੀਮ ਦੇ ਨਸ਼ੇ ਵਾਂਗ, ਅਮਰੀਕਾ ਵਰਗੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸਮਾਜਕ ਪ੍ਰਭਾਵ ਤੋਂ ਵੀ ਬਚਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ; ਇਸ ਲਈ ਕੁਝ ਵਿਸ਼ੇ ਏਥੋਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਤੁਅੱਲਕ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਸਾਮਰਾਜੀ ਵਾਤਾਵਰਨ ਦੀ ਚਮਕ ਦਮਕ ਦਾ ਤਲਿੱਸਮ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਟੇਡ ਦੇਣ ਵਿਚ ਚੁੰਬਕ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਰਵਿੰਦਰ ਸਹਿਰਾ ਵੀ ਜਾਣਦਾ ਹੈ :

ਖੰਡੇ ਦੀ ਧਾਰ ਉੱਤੇ
ਤੁਰਨ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ
ਜਦ ਉਨ੍ਹਾਂ
ਸੋਨੇ ਦੀ ਪਾਲਕੀ ਵਿਚ ਬਿਠਾਇਆ
ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਇਹ ਮੱਤ
ਹੋਰ ਵੀ ਪੱਕਾ ਹੋਇਆ
ਕਿ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਖੁੰਢਾ ਕਰਨ ਲਈ ਹੀ
ਅੱਜ ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਹ
ਉਤਸਵ ਹੈ ਰਚਾਇਆ *(ਸੋਨਾ ਚਾਂਦੀ)*

ਰੂਪਕ ਪੱਖ :

ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ 'ਭਾਵਾਂ ਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਦੀ ਕਵਿਤਾ' ਤੋਂ ਮੇਰਾ ਭਾਵ ਉਸ ਕਵਿਤਾ ਤੋਂ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇ ਦਾ ਸਪੱਸ਼ਟ ਅਤੇ ਸਿੱਧਾ ਬਿਰਤਾਂਤ ਹੋਵੇ। ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਿਅਕਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੋਵੇ। ਪਰ ਜੇਕਰ ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਤਕਨੀਕੀ ਪੱਖ ਦਾ ਖ਼ਿਆਲ ਨਾ ਰੱਖਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਵਾਰਤਕ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਦਾ ਖ਼ਤਰਾ ਸਹੇੜ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਸਹਿਰਾ ਭਾਵਾਂ/ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਕਹਾਣੀ ਰਾਹੀਂ ਵਿਅਕਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਵਾਰਤਕ ਦਾ ਰੂਪ ਇਖ਼ਤਿਆਰ ਕਰ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਤਿੰਨ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਦਾ ਇਕ ਇਕ ਪੈਰਾ ਉਦਾਹਰਨ ਵਜੋਂ ਪੇਸ਼ ਹੈ।

1. ਬੜਾ ਬੇਚੈਨ ਸੀ ਉਹ। ਦਿਨ ਰਾਤ ਦੀ ਭਟਕਣਾ, ਸ਼ਾਇਦ ਉਸ ਦੀ ਨਜ਼ਮ

ਗੁਆਚ ਗਈ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਇਹ ਪਾਗਲ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਜਾਂ ਅਰਧ ਪਾਗਲ। ਉਹ ਊਟ ਪਟਾਂਗ ਬੋਲਦਾ ਹੈ, ਇਹਦੇ ਨਾਲੋਂ ਤਾਂ ਮਰ ਖਪ ਜਾਏ ਕਿਧਰੇ। ਰਾਤਾਂ ਦਾ ਜਾਗਣਾ, ਉਨੀਂਦਰਾ, ਕੰਮ-ਕਮਰਾ-ਕੰਮ, ਕਮਰੇ ਦੀ ਕੈਦ। ਦੂਜੇ ਕਮਰਿਆਂ 'ਚ ਲਿਵਿੰਗ ਰੂਮ, ਕਿਚਨ ਵਿਚ ਹਾਸੇ ਛਣਕਦੇ ਸੁਣਦਾ ਤਾਂ ਹੋਰ ਵੀ ਬੇਚੈਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ। ਦਾਰੂ ਦਾ ਆਸਰਾ ਲੈ ਕੇ, ਕਮਰੇ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ, ਛੱਤ ਵੱਲ ਝਾਕਦਾ ਰਹਿੰਦਾ। ਕਿੰਨੀ ਦੇਰ ਇਹ ਸਿਲਸਿਲਾ ਜਾਰੀ ਰਿਹਾ।

(ਨਜ਼ਮ ਦਾ ਪੁਨਰ ਜਨਮ)

2. ਗਲੋਬ 'ਤੇ ਉੱਕਰੇ ਨਿੱਕੇ ਨਿੱਕੇ ਮੁਲਕ ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਉਸ ਦੇ ਸੁਪਨਿਆਂ ਨੂੰ ਆ ਕੇ ਉਸਦੀ ਮਹਾਂਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਕਦੇ ਉਹ ਟਿੱਡੀਦਲ ਵਾਂਗ ਵਾਈਟ ਹਾਊਸ 'ਤੇ ਮੰਡਲਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਬਾਜ ਦੇ ਖੰਭ ਨੋਚਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਰਾਤ ਬਰਾਤੇ ਉੱਖੜੀ ਹੋਈ ਨੀਂਦ 'ਚ ਬੁੜਬੁੜਾਉਂਦੀ ਹੈ ਸਰਕਾਰ।

(ਬਹੁਤ ਚਿੰਤਤ ਹੈ ਸਰਕਾਰ)

3. ਤੁਰਨ ਲੱਗਿਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਸੁਪਨਾ ਸੀ, ਇਕ ਸੁਨਹਿਰੀ ਧਰਤ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚਣ ਦਾ। ਜਿਥੇ ਬਚਪਨ ਗੁਜ਼ਰਿਆ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਸਤੀਆਂ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚਿੜ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਭੁਰਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਦੀ ਰੇਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਕਿਰਦੀ ਰਹੀ ਤੇ ਰੱਬ ਨਾਮ ਦੀ ਸ਼ੈਅ ਕਦੇ ਅਕਾਲ ਤੇ ਕਦੇ ਹੜ੍ਹ ਬਣ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਪਰ ਵਾਰ ਕਰਦੀ ਰਹੀ।

(ਸੁਪਨਾ ਡਰ ਤੇ ਨਜ਼ਮ)

ਰੂਪ ਪੱਖੋਂ ਸਹਿਰਾ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਕਈ ਕਾਵਿ-ਭੇਦਾਂ (Genres) ਦਾ ਭੁਲੇਖਾ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ ਜਿਵੇਂ 'ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਕਵਿਤਾ', 'ਵਾਰਤਕ ਕਵਿਤਾ', 'ਪ੍ਰਖੇਪਕ ਕਵਿਤਾ' ਅਤੇ 'ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਕਵਿਤਾ'। ਸਤਰਬੰਦੀ ਪੱਖੋਂ ਇਹ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਕਵਿਤਾ (Free Verse) ਲਗਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਆਮ ਕਰਕੇ ਸਤਰਬੰਦੀ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਵੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਸਤਰਬੰਦੀ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਵਿਚ ਸਤਰ-ਵੰਡ, ਸਤਰ-ਅੰਤ, ਸਤਰ-ਮੋੜ ਅਤੇ ਸਤਰ ਦੇ ਅੰਤ 'ਤੇ ਨਾਂਵ, ਪੜਨਾਂਵ, ਕਮਜ਼ੋਰ ਅਤੇ ਸੰਯੋਜਕ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਯੋਗ ਵਰਤੋਂ ਆਦਿ ਗਿਣੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਕਈ ਨਜ਼ਮਾਂ ਵਿਚ, ਖ਼ਾਸ ਕਰਕੇ ਸਤਰ-ਅੰਤਰ 'ਤੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਅਤੇ ਸੰਯੋਜਕ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਖੜਕਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਸ਼ਾਇਦ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਪੱਖ ਕਰਕੇ ਹੋਇਆ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਤੋਰਨ ਲਈ ਸੰਯੋਜਕ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਘਾਟ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਉਹ ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਸਤਰ-ਮੋੜ (Enjambment) ਅਤੇ ਵਾਰਤਕ ਕਵਿਤਾ ਦੀਆਂ ਵਿਧੀਆਂ ਨੂੰ ਇਸਤੇਮਾਲ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਨ ਵਜੋਂ :

1. ਕਿਵੇਂ ਜਿਊ ਰਹੇ ਨੇ ਇਹ ਲੋਕ—
2. ਬਿਨਾਂ ਛੱਤ ਤੋਂ
3. ਇਨ੍ਹਾਂ ਠਰੀਆਂ ਰਾਤਾਂ ਅੰਦਰ—
4. ਜਿਊ ਰਹੇ ਨੇ ਕਿਵੇਂ

5. ਇਹ ਖਿਆਲ ਆਉਂਦਿਆਂ ਹੀ
6. ਗਰਮ ਕਮਰੇ 'ਚ ਬੈਠਾ
7. ਕੰਬ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ ਮੈਂ (ਠਰੀਆਂ ਰਾਤਾਂ ਅੰਦਰ)

ਪਹਿਲੀ-ਦੂਜੀ ਅਤੇ ਤੀਜੀ-ਚੌਥੀ ਸਤਰਾਂ ਵਿਚ ਸਤਰ-ਮੋੜ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਪੰਜਵੀਂ ਸਤਰ ਦੀ 'ਹੀ' ਸੰਯੋਜਕ ਸ਼ਬਦ ਹੈ, ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਪੰਜਵੀਂ-ਛੇਤੀ ਸਤਰ ਨੂੰ ਜੋੜਨ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਥੋਂ ਤਕ ਹੋ ਸਕੇ ਸੰਯੋਜਕ, ਨਾਂਵ ਅਤੇ ਪੜਨਾਂਵ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨ ਤੋਂ ਗੁਰੇਜ਼ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਸਤਰਬੰਦੀ ਨੂੰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਸਹਿਰਾਅ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਵਾਰਤਕ ਕਵਿਤਾ (Prose Poetry) ਵਾਲੀ ਸੰਖਿਪਤਤਾ ਵਿਚ ਇਕਾਗਰਤਾ, ਅਲੰਕਾਰਕ ਅਤੇ ਗਾੜ੍ਹੀ ਭਾਸ਼ਾ, ਤੋਲ ਅਤੇ ਲਾਖਣਕ ਦੁਹਰਾਓ, ਭਾਵਾਂ ਦੀ ਗੋਂਦ ਅਤੇ ਤੀਬਰਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਪਰ ਰਾਜਨੀਤਕ ਖੇਤਰ ਦੀ ਦੂਰਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਭਾਵਾਂ ਦਾ ਮਾਰਮਿਕ ਚਿਤਰਣ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਾਰਤਕ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ।

ਸਹਿਰਾਅ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਪ੍ਰਪੇਖਕ ਕਵਿਤਾ (Projective Verse) ਦੇ ਅੰਸ਼ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹਨ। ਪ੍ਰਪੇਖਕ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਮਾਨਤਾ ਅਨੁਸਾਰ ਭਾਵਾਂ ਦੀ ਊਰਜਾ ਪਾਠਕ ਤਕ ਪਹੁੰਚਦਿਆਂ ਆਪਣਾ ਤਾਅ ਨਹੀਂ ਗੁਆਉਂਦੀ। ਇਹ ਅੰਸ਼ ਸਹਿਰਾ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਉਤੇਜਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਇਸ 'ਤੇ ਕਿੰਤੂ ਪ੍ਰੰਤੂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਖੇਪਕ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਦੂਜੀ ਧਾਰਨਾ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਸ਼ਾ ਅਤੇ ਰੂਪ ਹੱਥ ਅਤੇ ਦਸਤਾਨੇ ਵਾਂਗ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। "Form is never more than an extension of content" (Robert Creeley)। ਪ੍ਰਖੇਪਕ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਤੀਜੀ ਧਾਰਨਾ ਅਨੁਸਾਰ, ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਪ੍ਰਤੱਖ ਗਿਆਨ ਵਿਚੋਂ ਉਸ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਪ੍ਰੋੜ੍ਹ ਤੱਤ ਵਿਅਕਤ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਅਰਥਾਤ, ਕਿਸੇ ਮੁੱਦੇ ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਵਿਚ ਉਸ ਦਾ ਭਵਿੱਖਵਾਦੀ ਵਿਸਤਾਰ ਛੁਪਿਆ ਹੋਇਆ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਸਹਿਰਾ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਤੋੜ ਤਕ ਲਿਜਾਂਦੀ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਨੂੰ ਲੋੜ ਤੋਂ ਵੱਧ ਵਿਸਤਾਰ ਦੇਣ ਦੀ ਗ਼ਲਤੀ ਵੀ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਨ ਨਾਲ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਨਹਿੱਤ ਭਵਿੱਖਵਾਦੀ ਵਿਕਾਸ ਹਲਕਾ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸਮੁੱਚੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਿਚਾਰਿਆਂ ਸਹਿਰਾਅ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਅਤੇ ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਮਾਪ-ਦੰਡ ਮੌਜੂਦ ਹਨ ਜਾਂ ਸੌਖ ਨਾਲ ਹੀ ਕਸ਼ੀਦ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਵਿਚ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਸਤਰਬੰਦੀ ਅਤੇ ਲੈਅ ਵਿਦਮਾਨ ਹੈ ਅਤੇ ਜ਼ਰੂਰਤ ਅਨੁਸਾਰ ਸਤਰ-ਮੋੜ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਵੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਤਕਰੀਬਨ ਉਸ ਦੀ ਹਰ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਹਾਣੀ ਹੈ ਜੋ ਇਸ ਨੂੰ ਪਾਠਕ ਦੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਦਾ ਸਾਧਨ ਬਣਾਉਂਦੀ

ਹੈ। ਥਾਂ ਪਰ ਥਾਂ ਉਹ ਤੋਲ ਅਤੇ ਤੁਕਾਂਤ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਸੰਘਣੇਪਣ ਦੀ ਘਾਟ ਹੈ ਜੋ ਵਰ ਵੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਰਾਪ ਵੀ। ਵਰ ਇਸ ਲਈ ਕਿ ਸਰਲ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਸ਼ੇ ਦੇ ਪਰਸਾਰ ਅਤੇ ਸੰਚਾਰ ਵਿਚ ਗੁਣਕਾਰੀ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦੀ ਹੈ; ਸਰਾਪ ਇਸ ਲਈ ਕਿ ਇਸ ਦਾ ਕਲਾਤਮਕ ਪੱਖ ਹੀਣਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਭਾਵਾਂ ਦਾ ਵਧੇਰੇ ਝੁਕਾਅ ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ, ਪਾਠਕ ਵਿਸ਼ੇ ਦੀ ਸਮੱਗਰੀ ਵੱਲ ਵਧੇਰੇ ਕੇਂਦ੍ਰਿਤ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਨਿਭਾਅ ਵੱਲ ਘੱਟ ਧਿਆਨ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਕਵਿਤਾ ਜੋ ਕਦੇ ਅੱਵਲ ਨੰਬਰ ਦੀ ਵਿਧਾ ਹੋਇਆ ਕਰਦੀ ਸੀ, ਅੱਜ ਆਪਣਾ ਰੁਤਬਾ ਗੁਆ ਬੈਠੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਨਾਂ ਹੇਠ ਲਿਖੀ ਜਾ ਰਹੀ ਊਟ-ਪਟਾਂਗ ਅਖੌਤੀ ਕਵਿਤਾ ਵਰਗੀ ਵਾਰਤਕ ਹੈ। ਇਹ ਨਾ ਤਾਂ ਕੋਈ ਉਤੇਜਨਾ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਇਸ ਦਾ ਕੋਈ ਸਮਾਜਿਕ ਮਹੱਤਵ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੈ। ਲੋੜ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਕਵਿਤਾ ਪ੍ਰਤੀ ਆਪਣਾ ਵਤੀਰਾ ਬਦਲੀਏ ਅਤੇ ਲੋੜੀਂਦਾ ਬਦਲਾਵ ਲਿਆ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨਯੋਗ ਬਣਾਈਏ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਵੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਇਹੋ ਹਾਲ ਹੈ। ਅੱਜ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਕਵਿਤਾ ਮੁੜ ਕੇ ਸੁਰਜੀਤ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਸਹਿਰਾਅ ਦੀ ਹਥਲੀ ਪੁਸਤਕ ਇਸ ਪਾਸੇ ਵੱਲ ਯੋਗ ਯਤਨ ਹੈ।

ਮਬਙਪੱਦਮ਼ ਹਰੁ਼ _ ,ੁਭ

ਉੱਡ ਰਿਹਾ ਏ ਜਹਾਜ਼
ਅੱਧ ਅਸਮਾਨੀਂ
ਨਾਲ ਦੀ ਸੀਟ 'ਤੇ ਬੈਠੀ ਕੁੜੀ
ਬੇਧਿਆਨੀ
ਪੜ੍ਹ ਰਹੀ ਏ ਕਿਤਾਬ

ਗੋਰੀ, ਨਿਛੋਹ ਲੰਮ ਸਲੰਮੀ
ਭੂਰੇ ਘੁੰਗਰਾਲੇ ਵਾਲ
ਅੰਗ ਅੰਗ ਤਰਾਸ਼ਿਆ
ਜਿਉਂ ਕਿਸੇ ਖ਼ੁਦ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ

ਹਰ ਇਕ ਦੇ ਕੋਲ ਰੁਕਦੀ ਰੁਕਦੀ
ਕੌਫ਼ੀ, ਜੂਸ ਜਾਂ ਬੀਅਰ ਵਾਈਨ
ਪੁੱਛਦੀ ਪੁੱਛਦੀ
ਹੋਸਟੈੱਸ ਆਈ
ਮਿੰਨ੍ਹਾ ਮਿੰਨ੍ਹਾ ਮੁਸਕਰਾਈ
ਕੁੜੀ ਨੇ ਨਜ਼ਰ 'ਤਾਂਹ ਉਠਾਈ
ਸਿਰ ਹਿਲਾਇਆ
ਫਿਰ ਧੌਣ ਝੁਕਾਈ
ਜਿਉਂ ਕੋਈ ਮਿੱਠਾ ਜਿਹਾ ਖ਼ਾਬ
ਕੁੜੀ ਫੇਰ ਪੜ੍ਹਨ ਲੱਗੀ ਕਿਤਾਬ

ਬਾਰੀ ਵਿਚੋਂ ਦਿਸ ਰਹੇ ਨੇ
ਰੂੰ ਦੇ ਗੋਹੜਿਆਂ ਵਰਗੇ ਚਿੱਟੇ
ਨਿੱਕੇ ਵੱਡੇ ਬੇਤਰਤੀਬੇ
ਉੱਡ ਰਹੇ ਬੱਦਲਾਂ ਦੇ ਟੋਟੇ
ਪਰ ਮੇਰੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾ ਟਿਕੇ

ਹੱਥ 'ਚ ਫੜ੍ਹੇ ਮੈਗਜ਼ੀਨ ਦੇ
ਪੰਨੇ ਫਰੋਲਾਂ
ਥਰ ਥਰ ਕਰਕੇ ਪੰਨੇ ਕੰਬਣ
ਪਿਆਰੀਆਂ ਪਿਆਰੀਆਂ ਨਜ਼ਮਾਂ
ਕੋਲ ਬੈਠੀ ਕੁੜੀ ਤੋਂ ਸੰਗਣ

ਇੰਜ ਲੱਗੇ ਜਿਉਂ ਕੁਲ ਸਫ਼ਰ 'ਚ
ਪੜ੍ਹ ਰਿਹਾ ਸੀ ਉਸ ਕੁੜੀ ਨੂੰ
ਜਿਉਂ ਮਹਿਬੂਬ ਨਾਲ ਖ਼ਤੋ ਖ਼ਿਤਾਬ
ਕੁੜੀ ਜੋ ਪੜ੍ਹ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿਤਾਬ

ਲ-ਖ਼ੜ ਹਤ

ਉਸ ਕਿਹਾ
ਕਿਵੇਂ ਰਿਹਾ ਸਫ਼ਰ ?
...ਬਹੁਤ ਖ਼ੂਬਸੂਰਤ
ਕੋਈ ਅਭੁੱਲ ਯਾਦ...

ਹਾਂ...
ਬੱਦਲ ਦਾ ਇਕ ਟੋਟਾ
ਉੱਡ ਰਿਹਾ ਸੀ ਨਾਲ ਨਾਲ
ਅਚਾਨਕ ਕੋਲ ਆਇਆ
ਤਾਂ ਮੈਂ...
ਉਸ ਉਪਰ ਤੇਰਾ ਨਾਂਅ ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ

. _ਜਪੰ ਿਦਰਗਖ

ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਏ ਮੈਨੂੰ
ਸੱਚਮੁੱਚ ਹੀ ਮੈਂ
ਕਦੇ ਇਹ ਜਾਣ ਨਹੀਂ ਸਕਿਆ
ਕਿ ਸ਼ੌਰੇ ਕੀ ਏ ਛੁਪਿਆ
ਤੇਰੀ ਛੋਹ ਵਿਚ

ਕਦੇ ਭਟਕਦਾ ਹਾਂ ਮੈਂ
ਜੰਗਲ ਬੀਆਬਾਨ ਵਿਚ
ਦੌੜਦਾ ਕਦੇ ਅਟਕਦਾ ਹਾਂ ਮੈਂ
ਰੁੱਖਾਂ ਦੇ ਸਾਏ ਹੇਠ
ਨਿਰਵਾਣ ਦੀ ਲਾਲਸਾ
ਜਗਾਉਂਦੀ ਹੈ ਏਹ
ਸੂਫ਼ੀ ਦੀ ਕੰਬਲੀ ਜਿਹੀ

ਦੌੜਦਾ ਹਾਂ ਕਦੇ
ਸਰਪਟ ਘੋੜਿਆਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ
ਦੌੜਦਾ ਹੀ ਦੌੜਦਾ
ਚਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ
ਹੰਭਦਾ ਹਾਂ
ਡਿੱਗਦਾ ਹਾਂ
ਸੁਲਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਫਿਰ ਏਹ
ਮਿੱਠੀ ਮਿੱਠੀ ਲੋਰੀ ਜਿਹੀ

ਸੌਂ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ ਕਦੇ
ਨੰਨ੍ਹੇ ਜਿਹੇ ਬਾਲ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ
ਲੱਗ ਜਾਂਦੀ ਏ
ਸੁਪਨਿਆਂ ਦੀ ਲੜੀ

ਬੜੀ ਹੀ ਅਨੰਦਮਈ
ਹੁੰਦੀ ਏ ਉਹ ਘੜੀ
ਜਗ੍ਹਾ ਦਿੰਦੀ ਏ ਫੇਰ
ਧੁੱਪ ਇਹ ਸੰਦਲੀ ਜਿਹੀ

ਸੰਦਲੀ ਜਿਹੀ ਰੁੱਤੇ ਇਹ
ਤੜਪਾਉਂਦੀ ਹੈ
ਹਸਾਉਂਦੀ ਹੈ
ਅੰਬਾਂ ਦੀ ਟਾਹਣ ਉੱਤੇ
ਕੋਇਲ ਜਿਉਂ ਗਾਉਂਦੀ ਹੈ
ਉੱਡ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਦੂਰ ਫੇਰ
ਪੰਛੀਆਂ ਦੀ ਜ਼ਾਤ ਜਿਹੀ
ਸੂਫ਼ੀ ਦੀ ਕੰਬਲੀ ਜਿਹੀ
ਮਿੱਠੀ ਮਿੱਠੀ ਲੋਰੀ ਜਿਹੀ
ਧੁੱਪ ਇਹ ਸੰਦਲੀ ਜਿਹੀ

੍ਦੀਓਕਿ੍ ਦੰਛ

ਉਹ ਛਿਣ
ਜਦ ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਹੋਵੇਂ
ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ 'ਚ ਹੀ
ਗੁਆਚ ਜਾਵਾਂ ਕਿਧਰੇ
ਜਿਉਂ ਮੱਛੀਆਂ ਸਮੁੰਦਰ 'ਚ

ਉਹ ਛਿਣ
ਜਦ ਤੂੰ ਹੱਸੇਂ
ਤਾਂ ਇਵੇਂ ਲੱਗੇ
ਜਿਵੇਂ ਸਾਰੇ ਦਾ ਸਾਰਾ ਬਾਗ
ਤੇਰੇ ਉਦਾਲੇ ਆਣ ਉੱਗਿਆ ਹੈ

ਉਹ ਛਿਣ
ਜਦ ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਬਾਰੇ ਸੋਚਾਂ
ਕੂਚ ਕਰ ਜਾਂਦੇ ਨੇ
ਕੁਲ ਫ਼ਲਸਫ਼ੇ
ਮੇਰੇ ਜ਼ਿਹਨ ਵਿਚੋਂ

ਉਹ ਛਿਣ
ਜਦ ਮੈਂ ਤੇਰਾ ਖ਼ਤ ਪੜ੍ਹਾਂ
ਮਨ ਉੱਡਣ ਲੱਗੇ
ਤਿਤਲੀਆਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ
ਤੇ ਚਹਿਕੇ ਚਿੜੀਆਂ ਦੇ ਵਾਂਗ

ਤੇ ਇਕ ਉਹ ਛਿਣ
ਜਦ ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਨਾ ਹੋਵੇਂ

ਦੂਰ ਹੁੰਦਿਆਂ ਵੀ ਪਰ
ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਕੋਲ ਖਲੋਵੇਂ
ਮੇਰੇ ਜ਼ਿਹਨ ਵਿਚ
ਮੇਰੇ ਸਾਹਵਾਂ ਵਿਚ
ਰਲ ਜਾਏਂ ਜਿਉਂ ਹਵਾਵਾਂ ਵਿਚ
ਮੈਂ ਸੋਚਾਂ
ਮਹਿਸੂਸਾਂ
ਇਹ ਛਿਣ
ਕਿੰਨੇ ਮਹਿੰਗੇ ਛਿਣ

ਡ_ਮ"ਦ੍:ਪਕੜ. _ ੍ ਿੜਚਪ. ਤਪ ੜਸ੍

ਲੇਕ ਮਿਸ਼ੀਗਨ ਦੀ
ਕੱਕੀ ਭੂਰੀ ਕੋਸੀ ਕੋਸੀ
ਰੇਤ ਉਪਰ
ਨੰਗੇ ਪੈਰੀਂ ਤੁਰਦਿਆਂ
ਗੱਲ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ ਕਵਿਤਾ ਦੀ

ਰੇਤ ਉਪਰ ਚੱਦਰਾਂ ਵਿਛਾਈ
ਮਾਲਸ਼ਾਂ ਕਰਦੇ ਖ਼ੂਬਸੂਰਤ ਜੋੜੇ
ਰੇਤੇ ਦੇ ਘਰ ਬਣਾਉਂਦੇ
ਨਿੱਕੇ ਨਿੱਕੇ ਬੱਚੇ
ਅਚਾਨਕ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਛੱਲਾਂ ਆਵਣ
ਰੇਤ ਦੇ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਢਾਵਣ
ਗੋਰੇ ਗੋਰੇ ਗਰਮ ਜਿਸਮਾਂ 'ਤੇ
ਠੰਡੀ ਠੰਡੀ ਭੂਰ ਜਿਹੀ ਪਾਵਣ

ਤੇ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਕਰਦੇ
ਅਸੀਂ ਦੂਰ ਨਿਕਲ ਗਏ
ਸਾਡੇ ਕੋਲੋਂ ਮੁਸਕਰਾਉਂਦੀ ਲੰਘੀ
ਇਕ ਖ਼ੂਬਸੂਰਤ ਜਿਹੀ ਨੱਢੀ
ਗੱਲਬਾਤ ਟੁੱਟੀ, ਸਾਹ ਰੁਕੇ
ਤੇ ਮੈਂ ਇਕ ਨਜ਼ਮ ਗੁਣਗੁਣਾਈ

''ਇਹ ਜੋ ਪਾਣੀਆਂ ਦੇ ਕੰਢੇ ਕੰਢੇ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ ਛੈਲ ਜਿਹੀ
ਇਹਨੂੰ ਕੁਝ ਨਾ ਕਹੋ
ਕਿ ਰੁਕ ਗਈ ਤਾਂ ਹਵਾ ਕੰਬ ਜਾਏਗੀ
ਕਿ ਰੁਕ ਗਈ ਤਾਂ ਪਾਣੀ ਜਾਗ ਪੈਣਗੇ
ਇਹਦੇ ਤੁਰਿਆਂ ਈ ਹਵਾ ਨੂੰ ਸਕੂਨ ਮਿਲਦਾ ਹੈ

ਪਾਣੀ ਸੁਪਨੇ ਲੈਂਦੇ ਨੇ
ਇਹ ਸੁਪਨੇ ਤੇ ਸਕੂਨ ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਕ਼ਾਇਮ ਨੇ
ਪਿੰਡੇ ਖ਼ੁਸ਼ਬੂ ਖ਼ੁਸ਼ਬੂ ਨੇ
ਪੰਛੀ ਉੱਡਦੇ ਨੇ
ਪਹੁ ਫੁੱਟਦੀ ਹੈ''

ਗੁਰਬਚਨ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਚਮਕੀਆਂ
ਕਿਹਦੀ ਹੈ ਇਹ ਨਜ਼ਮ ?

—ਮੋਹਨਜੀਤ ਦੀ

ਆਹ ਤੇ ਹੋਈ ਨਾ ਨਜ਼ਮ
ਕੁਝ ਪਲਾਂ ਲਈ ਸਾਡੇ ਪੈਰ ਥੰਮ੍ਹੇ
ਪਾਣੀ ਵੀ ਰੁਕੇ ਰੁਕੇ ਜਾਪੇ
ਜਿਵੇਂ ਅਚਾਨਕ ਸਾਥੋਂ
ਉਸ ਛੈਲ ਜਿਹੀ ਕੁੜੀ ਨੂੰ
ਕੁਝ ਕਹਿ ਹੋ ਗਿਆ ਹੋਵੇ
ਜਾਂ ਨਜ਼ਮ ਦਾ ਕੋਈ ਸ਼ਬਦ
ਉਸ ਦੇ ਕੰਨੀਂ ਪੈ ਗਿਆ ਹੋਵੇ

ਬ਼ਮਜਹੜਹ

ਮੈਂ ਸੂਰਜ ਨੂੰ ਕਿਹਾ—
ਤੂੰ ਧੁੱਪ ਵੰਡਨੈਂ
ਤੇਰਾ ਸ਼ੁਕਰਾਨਾ ਕਿਵੇਂ ਕਰਾਂ ?
ਸੂਰਜ ਨੇ ਕਿਹਾ—
ਤੂੰ ਚੰਦ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ?

ਮੈਂ ਚੰਦ ਨੂੰ ਕਿਹਾ
ਤੂੰ ਠੰਡ ਵਰਤਾਉਨੈਂ
ਕਿਵੇਂ ਕਰਾਂ ਮੈਂ ਤੇਰਾ ਸ਼ੁਕਰਾਨਾ ?
ਚੰਨ ਨੇ ਕਿਹਾ—
ਜਾਹ ਬੱਦਲਾਂ ਤੋਂ ਪੁੱਛ

ਮੈਂ ਬੱਦਲਾਂ ਤੋਂ ਪੁੱਛਿਆ—
ਤੂੰ ਮੀਂਹ ਵਰਸਾਉਨੈਂ
ਕਿੰਜ ਕਰਾਂ ਸ਼ੁਕਰਾਨਾ
ਬੱਦਲ ਨੇ ਕਿਹਾ—
ਤੂੰ ਰੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ?

ਮੈਂ ਰੁੱਖਾਂ ਕੋਲ ਗਿਆ
ਪਰ ਰੁੱਖ ਚੁੱਪ ਸਨ
ਜਿਵੇਂ ਸਮਾਧੀ 'ਚ ਹੋਣ
ਮੈਂ ਰੁੱਖਾਂ ਹੇਠ ਬਹਿ
ਉਡੀਕਣ ਲੱਗਿਆ
ਕਿ ਕਦੋਂ ਰੁੱਖ ਜਾਗਣ
ਸਮਾਧੀ 'ਚੋਂ ਉੱਠਣ
ਉਡੀਕਾਂ ਉਡੀਕਾਂ 'ਚ

ਬੇਸਬਰਾ ਮੈਂ ਹੋਇਆ
ਤਾਂ ਅਚਾਨਕ
ਇਕ ਬਜ਼ੁਰਗ ਰੁੱਖ ਬੋਲਿਆ
ਤੂੰ ਮਨੁੱਖ ਏਂ ਨਾ...

ਹਾਂ...ਹਾਂ...ਮੈਂ ਮਨੁੱਖ ਹਾਂ

ਤੇ ਸੁਣ—
ਮਨੁੱਖ ਕਦੇ ਰੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਵੱਢਦੈ
ਮਨੁੱਖ ਕਦੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਵੱਢਦੈ
ਕਦੇ ਛਾਵਾਂ ਨਾਲ ਆੜੀ
ਕਦੇ ਧੁੱਪਾਂ ਨੂੰ ਕੋਸੇ
ਕਦੇ ਧੁੱਪ ਨੂੰ ਸਲ੍ਹਾਵੇ
ਕਦੇ ਛਾਵਾਂ ਨਾਲ ਰੋਸੇ

ਸੂਰਜ ਧੁੱਪ ਵੰਡੇ
ਨਾ ਮੰਗੇ ਇਵਜ਼ਾਨਾ
ਨਾ ਰੁੱਖ ਨਾ ਬੱਦਲ
ਚੰਨ ਵੀ ਨਾ ਚਾਹਵੇ
ਕੋਈ ਕਰੇ ਸ਼ੁਕਰਾਨਾ

ਿ਼ ਹ ਡੀਪਭ ਦਮਝ

ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂ
ਹਰ ਵੇਰ ਲਿਖ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ
ਪੱਥਰਾਂ 'ਤੇ ਉਸਦਾ ਨਾਮ
ਇਹ ਜਾਣਦਾ ਹੋਇਆ ਵੀ
ਕਿ ਪੱਥਰਾਂ ਨਾਲ
ਗੱਲ ਕਰਨ ਦੀ
ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ
ਕਿਸੇ ਕੋਲ ਵਿਹਲ ਈ ਕਿਥੇ ਹੈ

ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂ
ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਉਸ ਨੂੰ
ਸਾਏ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ
ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਰੱਖਣਾ
ਇਹ ਜਾਣਦਾ ਹੋਇਆ ਵੀ
ਕਿ ਸਾਏ ਦੀ ਉਮਰ
ਬੜੀ ਥੋੜ੍ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਏ

ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂ
ਮਨ ਲੋਚਦਾ ਹੈ ਉਸਨੂੰ
ਰੰਗ ਬਰੰਗੇ ਜੰਗਲੀ ਫੁੱਲਾਂ ਵਾਂਗ
ਖਿੜਦੇ ਮਹਿਕਦੇ ਤੱਕਣਾ
ਇਹ ਜਾਣਦਾ ਹੋਇਆ ਵੀ
ਕਿ ਜੰਗਲੀ ਫੁੱਲਾਂ ਦੇ
ਮਿੱਧੇ ਜਾਣ ਦਾ ਖ਼ਦਸ਼ਾ
ਹਰ ਪਲ ਬਰਕਰਾਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ

ਤੇ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂ
ਮਨ ਚਿਤਵਦਾ ਹੈ ਉਸਨੂੰ
ਕਦੇ ਹਲਕੀ ਜਹੀ ਕਿਣਮਿਣ ਕਿਣਮਿਣ
ਕਦੇ ਕੋਸੀ ਜਹੀ ਧੁੱਪ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ
ਕਦੇ ਬੱਦਲ ਮੇਘਲੇ ਦੇ ਵਾਂਗ
ਕਦੇ ਰੁੱਖਾਂ ਦੀ ਚੁੱਪ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ
ਇਹ ਜਾਣਦਾ ਹੋਇਆ ਵੀ
ਕਿ
ਇਹ ਤਾਂ ਹੈ ਸਭ
ਕੁਦਰਤੀ ਵਰਤਾਰਾ
ਮੇਰੇ ਵਸੋਂ ਬਾਹਰਾ

ਫਿਰ ਵੀ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂ ?

ਬੀ,ਰੁ.

(ਨੀਰੂ ਲਈ)

ਅੱਖੀਆਂ ਮੂੰਦਾਂ
ਤਾਂ ਉਸਦੇ ਹੀ ਸੁਪਨੇ
ਅੱਖੀਆਂ ਖੁੱਲ੍ਹਣ
ਤਾਂ ਹਰ ਸੂਰਤ 'ਚੋਂ
ਉਸਦੀ ਹੀ ਸੂਰਤ
ਇਕੱਲਤਾ ਭੋਗਦਿਆਂ
ਨਾ ਭੁੱਖ ਨਾ ਤੇਹ
ਉਸਦੀ ਸੀਰਤ ਦੀ
ਤਲਬ ਜਾਗਦੀ ਹੈ

ਲੱਗਦੈ—
ਸਹਿਰਾ 'ਚ ਕੋਈ
ਅੰਕੁਰ ਪੁੰਗਰ ਰਹੀ ਹੈ

ਯਾ ਖ਼ੁਦਾ !
ਖ਼ੈਰ ਕਰੀਂ
ਖੰਡਰਾਂ ਦੀ ਦਹਿਲੀਜ਼ ਟੱਪ ਕੇ
ਮੁਹੱਬਤ ਆ ਰਹੀ ਹੈ

ੂ ਡ ਲਓਿੰਤਜ ਦ.ਮ ਲੌ ਜ.

ਇਹ ਜੋ ਔਰਤ ਹੁਣੇ ਹੁਣੇ
ਸ਼ਾਪਿੰਗ ਮੌਲ ਅੰਦਰ ਵੜੀ ਹੈ
ਖ਼ਬਰੇ ਕਿਹੜੀ ਕਾਹਲ ਵਿਚ ਹੈ
ਮੱਥੇ ਤੋਂ ਪਸੀਨਾ ਪੂੰਝਦੀ
ਹਰ ਸ਼ੈਅ ਨੂੰ ਹੀ
ਓਪਰੀ ਨਜ਼ਰੇ ਤੱਕ ਰਹੀ ਹੈ

ਨਾਲ ਨਾ ਬੱਚਾ ਹੈ ਕੋਈ
ਨਾ ਖਾਵੰਦ
ਨਾ ਸਹੇਲੀ, ਨਾ ਦੋਸਤ
ਨਾ ਗੁਆਂਢੀ
ਕੱਲ-ਮੁਕੱਲੀ, ਝੱਲ-ਵਲੱਲੀ
ਨਜ਼ਰ ਘੁਮਾਂਦੀ
ਬੇਤਰਤੀਬੇ ਤਾਲ ਜਿਹੇ ਵਿਚ
ਕਦਮ ਆਪਣੇ ਪੁੱਟ ਰਹੀ ਹੈ
ਬਸ !
ਹਰ ਸ਼ੈਅ ਨੂੰ ਹੀ
ਓਪਰੀ ਨਜ਼ਰੇ ਤਕ ਰਹੀ ਹੈ

ਨਾ ਹੀ ਉਸਦੀ ਬਗਲ ਵਿਚ
ਕੋਈ ਪਰਸ ਲਟਕਦਾ ਹੈ
ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਛੂੰਹਦੀ ਹੈ
ਨਾ ਕਿਸੇ ਸਟੋਰ ਦੇ ਅੰਦਰ ਵੜਦੀ ਹੈ
ਬਸ !
ਆਪਣੀਆਂ ਹੀ ਸੋਚਾਂ 'ਚ ਉਲਝੀ
ਮੌਲ ਦੀ ਪਰਿਕਰਮਾ ਕਰਦੀ ਹੈ

ਬਾਹਰ ਗਰਮੀ ਨਾਲ
ਕਾਂ ਦੀ ਅੱਖ ਨਿਕਲਦੀ ਹੈ
ਏਅਰਕੰਡੀਸ਼ਨਡ ਮੌਲ ਅੰਦਰ
ਅਨੂਠਾ ਜਿਹਾ ਸਕੂਨ ਹੈ
ਇਕ ਨਵੀਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਧੜਕਦੀ ਹੈ

ਨਾ ਬਣੀ ਫੱਬੀ ਹੈ
ਨਾ ਸਜੀ ਸੰਵਰੀ ਹੈ
ਮੌਲ ਅੰਦਰਲਾ ਚੱਕਰ ਕੱਟ ਕੇ
ਵਿਚਕਾਰ ਬਣੇ ਬੈਂਚਾਂ ਉਪਰ
ਖੱਬੇ ਸੱਜੇ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਤੱਕ ਕੇ
ਮਲਕੜੇ ਜਿਹੇ ਆਣ ਬੈਠੀ ਹੈ
ਅਣਵਾਹੇ ਵਾਲਾਂ ਨੂੰ
ਪੋਟਿਆਂ ਨਾਲ ਸੁਆਰਦੀ ਹੈ
ਅਣਧੋਤੇ ਕਪੜਿਆਂ ਨੂੰ
ਡੌਰ-ਭੌਰ ਜਿਹੀ ਨਿਹਾਰਦੀ ਹੈ

ਨਾਲ ਦੇ ਬੈਂਚਾਂ ਤੇ ਬੈਠੇ
ਸ਼ਾਪਿੰਗ ਬੈਗਜ਼ ਨਾਲ ਲੱਦੇ
ਉਸ ਨੂੰ ਹੋਰੂੰ ਜਿਹਾ ਤੱਕਦੇ ਹਨ
ਮਿੰਨ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਹੱਸਦੇ ਹਨ
ਕੋਈ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ
ਕੋਈ ਨਵਾਂ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ
ਕੋਈ ਸਲੀਕੇ ਨਾਲ
ਜਾਂ ਦਿਖਾਵੇ ਲਈ ਉਸਨੂੰ
''ਹਲੋ ਦਿਅਰ, ਹਊ ਆਰ ਯੂ''
ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ
ਤਾਂ ਉਹ ਅਣਚਾਹਿਆਂ ਦੀ

"ਆਇਮ ਓ ਕੇ" ਆਖ
ਆਪਣੇ ਆਪ ਤੇ ਖਿਝ ਰਹੀ ਹੈ
ਏਅਰ ਕੰਡੀਸ਼ਨਡ ਮੌਲ ਅੰਦਰ ਵੀ
ਪਸੀਨੇ ਨਾਲ ਭਿੱਜ ਰਹੀ ਹੈ

ਆਪਣੇ ਹੀ ਖ਼ਿਆਲਾਂ 'ਚ ਉਲਝੀ
ਸੋਚਦੀ ਹੈ ਉਹ
ਕਾਸ਼ ! ਉਸ ਦਾ ਵੀ ਘਰ ਹੁੰਦਾ
ਜੌਬ ਹੁੰਦੀ, ਖ਼ਾਵੰਦ ਹੁੰਦਾ
ਨਿੱਕਾ ਜਿਹਾ ਬਾਲ ਹੁੰਦਾ
ਹਫ਼ਤੇ ਦੋ ਹਫ਼ਤਿਆਂ ਪਿਛੋਂ
ਉਸਨੂੰ ਵੀ ਪੇ-ਚੈੱਕ ਮਿਲਦਾ
ਤਾਂ ਉਹ ਵੀ ਹੋਰਨਾਂ ਵਾਂਗ
ਸ਼ਾਪਿੰਗ ਬੈਗਜ਼ ਨਾਲ ਲੱਦੀ
ਮੌਲ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਆਉਂਦੀ
ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸਰਪਰਾਈਜ਼ ਦਿੰਦੀ

ਤੇ ਹੁਣ ਉਹ
ਲੰਮਾ ਜਿਹਾ ਸਾਹ ਭਰ ਕੇ
ਮੁੱਠੀਆਂ ਨੂੰ ਬੰਦ ਕਰਕੇ
ਅੱਖੀਆਂ ਮੂੰਦ ਰਹੀ ਹੈ
ਸ਼ਾਇਦ ਕੋਈ ਮਿੱਠਾ ਜਿਹਾ ਸੁਪਨਾ
ਜਾਂ ਜੂਝਣ ਦੀ
ਵਿਉਂਤ ਗੁੰਦ ਰਹੀ ਹੈ

;ਮ੍_ ਦਨਓਕਿਮਜਤਪਲਏਮਬਙਪਲਏ

ਨਿੱਖਰੇ ਹੋਏ ਮੌਸਮ ਵਿਚ
ਸਾਈਡਵਾਕ ਉਪਰ
ਪਾਰਕਿੰਗ ਲੌਟ ਅੰਦਰ
ਜਾਂ ਸਟੋਰਾਂ ਉਦਾਲੇ
ਤਿਤਲੀਆਂ ਵਾਂਗ ਉੱਡਦੀਆਂ
ਕੈਂਡੀ ਜਾਂ ਚਿਊਂਗਮ
ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਚੱਬਦੀਆਂ
ਹਲਕਾ ਜਿਹਾ ਮੁਸਕਰਾਉਂਦੀਆਂ
ਮਿੱਠਾ ਜਿਹਾ ਗੁਣਗੁਣਾਉਂਦੀਆਂ
ਹੁਣੇ ਐਥੇ
ਹੁਣੇ ਓਥੇ
ਓਹ ਗਈਆਂ, ਓਹ ਗਈਆਂ
ਸੱਚਮੁੱਚ ਹੀ ਲਗਦੀਆਂ ਨੇ
ਸਕੇਟਿੰਗ ਕਰਦੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ
ਤਿਤਲੀਆਂ ਜਿਹੀਆਂ

ਕਦੇ ਸੱਜੀ ਕਦੇ ਖੱਬੀ
ਲੱਤ ਨੂੰ ਉਤਾਂਹ ਚੁੱਕਣ
ਸਕੇਟਿੰਗ ਬੋਰਡ 'ਤੇ ਧਰ ਕੇ
ਧੱਕਾ ਜਿਹਾ ਲਾਵਣ
ਅੰਤਾਂ ਦਾ ਭਜਾਵਣ

ਇਹ ਨਿੱਕੀਆਂ ਨਿੱਕੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ
ਅਜੇ ਬੇਫ਼ਿਕਰ ਹਨ
ਵੱਡਿਆਂ ਵੱਡਿਆਂ ਫ਼ਿਕਰਾਂ ਤੋਂ
ਉਹ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੀਆਂ

ਟਵਿੱਨ ਟਾਵਰਜ਼ ਕਿਉਂ ਢਹਿੰਦੇ ਨੇ
ਕੌਣ ਢਾਹੁੰਦਾ ਹੈ
ਮਜ਼ਹਬ ਕੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ
ਇਹ ਕਿਉਂ ਲੜਾਉਂਦਾ ਹੈ
ਉਹ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੀਆਂ—
ਕਿ ਸਾਮਰਾਜ
ਕਿ ਬ□ਾ ਦਾ ਨਾਮ ਹੈ
ਕਿਉਂ ਉਹ
ਧਰਤੀ ਦੇ ਹਰ ਟੁਕੜੇ ’ਤੇ
ਪਾਣੀ ਦੇ ਹਰ ਕਤਰੇ ’ਤੇ
ਆਪਣਾ ਹੱਕ ਜਮਾਉਂਦਾ ਹੈ
ਹਵਾਵਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਵੰਡੀਆਂ ਪਾ ਕੇ
ਜ਼ਹਿਰ ਫੈਲਾਉਂਦਾ ਹੈ

ਇਹ ਨੰਨ੍ਹੀਆਂ ਭੋਲੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ
ਪਰੀਆਂ ਦੀ ਸੂਰਤ ਜਿਹੀਆਂ ਦੀ
ਹਾਲੇ ਉਮਰ ਹੀ ਕੀ ਹੈ
ਉਹ ਤਾਂ ਬਸ—
ਏਨਾ ਜਾਣਦੀਆਂ ਹਨ
ਕਿ ਸਕੂਲੋਂ ਬਾਅਦ
ਨਿੱਖਰੇ ਹੋਏ ਮੌਸਮ ਵਿਚ
ਸਖੀਆਂ ਨਾਲ ਰਲ ਕੇ
ਸਕੇਟਿੰਗ ਬੋਰਡ ਨੂੰ ਭਜਾਉਣਾ
ਲੰਘਦੇ ਵੜਦੇ ਨੂੰ
ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਦੇਣੀ
ਮਿੱਠਾ ਜਿਹਾ ਗਾਉਣਾ
ਉਡਦਿਆਂ ਉਡਦਿਆਂ
ਦੂਰ ਨਿਕਲ ਜਾਣਾ

ਤੇ ਥੱਕ ਟੁੱਟ ਕੇ
ਘਰੀਂ ਪਰਤ ਆਉਣਾ

ਇਹ ਨਿੱਕੀਆਂ ਨਿੱਕੀਆਂ
ਤਿਤਲੀਆਂ ਜਿਹੀਆਂ
ਅੱਖੀਆਂ ਨੂੰ ਭਾਵਣ, ਖੁਸ਼ ਕਰ ਜਾਵਣ
ਲਗਦੀਆਂ ਨੇ ਕਿੰਨੀਆਂ ਚੰਗੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ
ਸਕੇਟਿੰਗ ਕਰਦੀਆਂ
ਰੰਗ ਬਰੰਗੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ

ਜ਼ੈਰੁਪਕੜ

ਖ਼ੂਬਸੂਰਤ ਅੱਲ੍ਹੜਾਂ ਜਿਹੀਆਂ
ਉੱਚੀਆਂ ਲੰਮੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ
ਵਾਦੀਆਂ 'ਚ ਚੁਗਦੀਆਂ
ਛੜੱਪੇ ਮਾਰਦੀਆਂ
ਰੰਗ-ਬਰੰਗੀਆਂ ਗਾਈਆਂ
ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿਚ
ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਦੀ ਚਹਿਲ ਪਹਿਲ
ਦਿਨ ਰਾਤ
ਮੁਸਕਾਨਾਂ ਵੰਡਦਾ ਹੈ ਇਹ
ਸਵਿਟਜ਼ਰਲੈਂਡ ਦਾ ਸ਼ਹਿਰ 'ਬਰਨ'

ਤੇ ਇਹ ਰੂਬੀਗਨ ਹੈ
ਬਰਨ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਹਟਵਾਂ
ਨਿੱਕਾ ਜਿਹਾ ਪਿੰਡ
ਜਿਥੇ ਦੇਵ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ
ਇਨ ਬਿਨ
ਦੇਵ ਦੀ ਨਜ਼ਮ ਤੇ ਪੇਂਟਿੰਗ ਵਰਗਾ
ਮਨਮੋਹਕ ਰੂਬੀਗਨ

ਤੇ ਇਹ ਜੈਸਮੀਨ ਹੈ
ਦੇਵ ਦੀ ਗੁਆਂਢਣ ਕੁੜੀ
ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਸਤਰ ਜਿਹੀ
ਬੰਸੁਰੀ ਦੀ ਸੁਰ ਜਿਹੀ
ਨਾਸ਼ਤਾ ਕਰਦਿਆਂ
ਕੌਫ਼ੀ ਦੀਆਂ ਚੁਸਕੀਆਂ ਭਰਦੀ
ਨਿੱਕੀਆਂ ਨਿੱਕੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੀ

ਦੇਵ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਬਾਰੇ, ਚਿਤਰਾਂ ਬਾਰੇ
ਆਪਣੇ ਬਾਰੇ
ਤੇ ਆਪਣੇ ਮਿੱਤਰਾਂ ਬਾਰੇ

ਅਲਵਿਦਾ ਕਹਿਣ ਆਈ
ਪਿੰਡ ਦੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੋਂ
ਮੇਰੀ ਟਿਕਟ ਲੈਂਦੀ ਹੈ
ਗਲਵੱਕੜੀ 'ਚ ਲੈ
ਮੁੜ ਫਿਰ ਆਉਣ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ
ਮੈਂ ਉਸ
ਮੋਹ ਭਿੱਜੀ ਵੱਲ ਤੱਕਦਾ ਹਾਂ
ਤਾਂ ਦੇਵ ਦੀ ਕਵਿਤਾ
'ਅਰਦਾਸ' ਯਾਦ ਆਉਂਦੀ ਹੈ
''ਜਲ ਨੂੰ ਲਹਿਰ ਮਿਲੇ
ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਸਵ੍
ਪਿਆਸ ਨੂੰ
ਪਾਣੀ
ਮਹਿਮਾਨ ਨੂੰ
ਜੀ ਆਇਆਂ !''

; ਡਹਖਦਤਪ

1.

ਖੰਡੇ ਦੀ ਧਾਰ ਉੱਤੇ
ਤੁਰਨ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ
ਜਦ ਉਨ੍ਹਾਂ
ਸੋਨੇ ਦੀ ਪਾਲਕੀ 'ਚ ਬਿਠਾਇਆ
ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਇਹ ਮੱਤ
ਹੋਰ ਵੀ ਪੱਕਾ ਹੋਇਆ
ਕਿ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਖੁੰਢਾ ਕਰਨ ਲਈ ਹੀ
ਅੱਜ ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਹ
ਉਤਸਵ ਹੈ ਰਚਾਇਆ

2.

ਨਿੱਕੇ ਹੁੰਦਿਆਂ
ਜਦੋਂ ਪਿੰਡ ਦੇ ਕੁਝ ਲਾਡਲੇ ਕਾਕੇ
ਗਲਾਂ 'ਚ ਸੋਨੇ ਦੀਆਂ ਜ਼ੰਜੀਰੀਆਂ ਪਾ ਕੇ
ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਗੁਜ਼ਰਦੇ
ਤਾਂ ਸੋਨੇ ਦੀ ਚਮਕ
ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਚੁੰਧਿਆ ਜਾਂਦੀ
ਤੇ ਮੈਂ ਡੌਰ ਭੌਰ ਹੋਇਆ
ਹੱਥ 'ਚ ਫੜੇ ਆਪਣੇ ਰੰਬੇ ਨੂੰ
ਚੁੰਮ ਲੈਂਦਾ

3.

ਪੈਰਾਂ 'ਚ ਚਾਂਦੀ ਦੀਆਂ ਝਾਂਜਰਾਂ ਪਾ ਕੇ
ਜਦ ਉਹ ਨੱਚਦੀ ਹੈ

ਮੂੰਹੋਂ ਤਾਂ ਭਾਵੇਂ
ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਹਿੰਦੀ
ਪਰ ਜਦੋਂ
ਸੋਨੇ ਦੇ ਕੈਂਠੇ ਵਾਲੇ ਤੁਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ
ਤਾਂ ਉਸ ਦੀਆਂ ਨਮ ਅੱਖਾਂ
ਸਾਰੀ ਕਹਾਣੀ ਦੱਸਦੀਆਂ ਹਨ

4.
ਉਹ ਜਦੋਂ ਵੀ
ਲਾਲ ਭਾਅ ਮਾਰਦੇ
ਵਸਤਰ ਪਹਿਨਦੀ ਹੈ
ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ
ਚਾਂਦੀ ਦੇ ਵਰਕੇ ਉਪਰ
ਤੁਰੀ ਜਾਂਦੀ ਚੀਚ ਵਹੁਟੀ ਲਗਦੀ ਹੈ

5.
ਜਦ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਹਾ—
ਕਿ ਤੂੰ
ਸਾਰੀ ਦੀ ਸਾਰੀ ਚਾਂਦੀ ਬਣ ਜਾ
ਚਾਂਦੀ ਦੀ ਧਰਤ ਵਰਗੀ
ਚਾਂਦੀ ਦੀ ਨਜ਼ਮ ਵਰਗੀ
ਕੋਈ ਚਾਂਦੀ ਦੀ ਕਿਤਾਬ
ਤਾਂ ਉਸ ਕਿਹਾ—
ਭੈੜਿਆ !
ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਕਤਾਂ 'ਚ ਚਾਂਦੀ ਨੂੰ ਕੌਣ ਪੁੱਛਦੈ ?

ਰੁ ਖੂ ਝਡਿਇਲਓਤਿਜ

ਕੁਝ ਵੀ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ
ਬੇਚੈਨ ਪਲਾਂ ਅੰਦਰ

ਹਰ ਸ਼ੈਅ
ਨਿਯਮਾਂ ਦੇ ਉਲਟ ਗਿੜਦੀ ਜਾਪਦੀ ਹੈ
ਕਪਾਹ ਦੇ ਫੁੱਟ ਵਾਂਗ ਖਿੜਿਆ ਦਿਨ
ਓਦਰਿਆ ਓਦਰਿਆ
ਤੇ ਕਾਲੀ ਬੋਲੀ ਰਾਤ ਚਾਨਣ ਨੂੰ
ਦੰਦੀਆਂ ਚੁੰਘਾਉਂਦੀ
ਮੁਸਕਰਾਉਂਦੀ ਲਗਦੀ ਹੈ

ਨਾ ਸੌਣ ਜਾਗਣ ਦਾ
ਨਾ ਬੋਲਣ ਚਾਲਣ ਦਾ
ਸਲੀਕਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ
ਨਾ ਖਾਣ ਪੀਣ ਦਾ
ਨਾ ਉੱਠਣ ਬਹਿਣ ਦਾ
ਤਰੀਕਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ

ਮਹਿਬੂਬ ਦਾ ਮਲਕੜੇ ਜਿਹੇ ਚੁੰਮਣਾ
ਹੱਥ 'ਚ ਹੱਥ ਘੁੱਟਣਾ
ਅੱਖਾਂ 'ਚ ਡੁੱਬ ਜਾਣਾ
ਪਿੱਠ ਨੂੰ ਪਲੋਸਣਾ
ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸਭ ਕੁਝ ਕਿਉਂ
ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਓਪਰਾ ਓਪਰਾ
ਬੇਚੈਨ ਪਲਾਂ ਅੰਦਰ

ਅੱਖਰ ਬਿਖਰਦੇ ਲਗਦੇ ਹਨ
ਸ਼ਬਦ ਪਿਘਲੇ ਪਿਘਲੇ
ਤੇ ਨਜ਼ਮਾਂ ਰੁੱਸੀਆਂ ਰੁੱਸੀਆਂ
ਰੁੱਸੇ ਹੋਏ ਯਾਰ ਚੰਗੇ ਲਗਦੇ ਹਨ
ਤੇ ਚੰਗੀਆਂ ਯਾਰੀਆਂ 'ਤੇ
ਤਰਸ ਆਉਂਦੀ ਹੈ
ਜਿਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਰਸ਼ਕ ਹੁੰਦਾ ਸੀ
ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਹਰਖ ਆਉਂਦਾ ਹੈ
ਮਸਤਕ 'ਚ ਸੈਆਂ ਵਿਚਾਰ ਭਿੜਦੇ ਹਨ
ਉਲਟੇ ਖੂਹ ਗਿੜਦੇ ਹਨ
ਬੇਚੈਨ ਪਲਾਂ ਅੰਦਰ

ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ
ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ, ਕੁਝ ਕੁਝ ਚੰਗਾ ਲਗਦਾ
ਇਸ ਬੇਚੈਨੀ ਦੇ ਆਲਮ ਵਿਚ
ਜਿਵੇਂ ਸੀਨੇ 'ਚੋਂ ਉਠਦੀ ਹੂਕ ਜਿਹਾ
ਇਕਾਂਤ ਵਿਚ ਬਹਿ ਕੇ
ਅਤੀਤ ਦੇ ਖਲੋਤੇ ਪਾਣੀਆਂ ਵਿਚ
ਮਾਰੀ ਢੀਮ ਜਿਹਾ
ਬੇਚੈਨੀ ਦੇ ਖੰਡਰਾਂ 'ਚੋਂ ਪੁੰਗਰਦੀ
ਕਿਸੇ ਨਜ਼ਮ ਦੀ ਕੋਂਪਲ ਜਿਹਾ

ਉਂਜ!
ਕੁਝ ਵੀ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ
ਬੇਚੈਨ ਪਲਾਂ ਅੰਦਰ

;ਤ ਘੌਡ__ਮਬਟੌਂ-ਹਗ

(ੳ) *ਸਕੂਲੀ ਬੱਚੇ*

ਰਾਤ ਭਰ ਦੀ ਸਨੋ ਨੇ
ਧਰਤ ’ਤੇ ਚਿੱਟੀ ਚਾਦਰ ਵਿਛਾ ਦਿੱਤੀ
ਟੀ. ਵੀ. ’ਤੇ ਸਕੂਲ ਬੰਦ ਹੋਣ ਦਾ
ਐਲਾਨ ਸੁਣ ਕੇ
ਬੱਚੇ ਮਾਰਦੇ ਹਨ ਕਿਲਕਾਰੀਆਂ
ਦਿਨ ਭਰ ਖੇਡਣਗੇ
ਖੇਡਾਂ ਉਹ ਸਾਰੀਆਂ
ਬਰਫ਼ ਦੀਆਂ ਗੇਂਦਾਂ ਬਣਾ ਕੇ
ਇਕ ਦੂਜੇ ’ਤੇ ਸੁੱਟ ਰਹੇ ਨੇ
ਸਨੋ-ਮੈਨ ਬਣਾ ਕੇ
ਲੰਘਦੇ ਵੜਦਿਆਂ ਨੂੰ ਦਿਖਾ ਕੇ
ਨੱਚ ਰਹੇ ਨੇ, ਹੱਸ ਰਹੇ ਨੇ

(ਅ) *ਸਨੋ ਸਾਫ਼ ਕਰਨ ਵਾਲੇ*

ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਟਰੱਕਾਂ ਵਿਚ
ਗੈਸ ਭਰਾ ਕੇ
ਟਰੱਕਾਂ ਮੂਹਰੇ ਕਰਾਹ ਲਗਾ ਕੇ
ਨਿਕਲ ਪਏ ਹਨ
ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਸੰਪਰਕਾਂ ਵੱਲ
ਦਿਨ ਰਾਤ ਧੱਕਣਗੇ ਸਨੋ ਨੂੰ
ਪਾਰਕਿੰਗ ਲਾਟਾਂ ’ਤੇ ਸੜਕਾਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ
ਅੰਤਾਂ ਦੀ ਥਕਾਵਟ ਹੋਣ ’ਤੇ ਵੀ
ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ ’ਤੇ ਮੁਸਕਾਨ ਟੱਪੇਗੀ
ਅੱਜ ਜੇਬਾਂ ਵਿਚ

ਡਾਲਰ ਹੀ ਡਾਲ ਹੋਣਗੇ
ਘਰੀਂ ਪਰਤ ਕੇ
ਸਨੋਵੇਅਰ ਲਾਹ ਕੇ
ਰੱਜ ਰੱਜ ਕੇ ਸੌਣਗੇ

(ੲ) *ਬੇਘਰੇ*

ਫਟੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਮੈਲੀਆਂ ਜਿਹੀਆਂ
ਜੈਕਟਾਂ ਤੋਂ ਬਰਫ਼ ਝਾੜਦੇ
ਸਿਰ ਢੱਕਣ ਲਈ ਰਾਤ ਕੱਟਣ ਲਈ
ਛੱਤ ਵਾਲੀ ਕੋਈ ਥਾਂ ਤਾੜਦੇ
ਡੌਰ ਭੌਰ ਜਿਹੇ ਘੁੰਮ ਰਹੇ ਹਨ
ਰਾਤ ਨੂੰ ਤਾਪਮਾਨ ਹੋਰ ਵੀ ਡਿੱਗ ਜਾਏਗਾ
ਚਰਚ ਤੇ ਹੋਮਲੈਸ ਸੈਂਟਰ ਤੁੰਨੇ ਜਾਣਗੇ
ਤੂੜੀ ਵਾਲੇ ਕੁੱਪ ਦੇ ਵਾਂਗੂੰ
ਬੇਘਰਾ ਰੌਬਰਟ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ—
''ਆਈ ਹੇਟ ਦਿਸ ਸਨੋ
ਆਈ ਐਮ ਸਿਕ ਔਫ਼ ਇਟ''

(ਸ) *ਕਵੀ*

ਲਿਵਿੰਗ ਰੂਮ 'ਚ ਬੈਠਾ
ਚਾਹ ਦੀਆਂ ਚੁਸਕੀਆਂ ਭਰਦਾ
ਖਿੜਕੀ 'ਚੋਂ ਸਨੋ ਡਿੱਗਦੀ ਦੇਖ ਰਿਹਾ
ਕਵੀ ਲਿਖ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਵਿਤਾ
ਸਨੋ ਜੋ ਖੁਸ਼ੀ ਵੀ ਦੇ ਰਹੀ ਹੈ
ਤੇ ਉਦਾਸ ਵੀ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ

ਫੌਕਰਗਹਮ

ਬੜੇ ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ
ਦੇਖੀ ਨਹੀਂ ਉਹ
ਦਸ ਬਾਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਓਰੀਐਂਟਲ ਕੁੜੀ
ਪਿਛਲੇ ਦੋ ਢਾਈ ਮਹੀਨਿਆਂ ਤੋਂ
ਹਰ ਰੋਜ਼ ਸਵੇਰੇ ਜੋ
ਕੰਮ 'ਤੇ ਜਾਣ ਲੱਗਿਆਂ
ਮਿਲਦੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਰਾਹ ਦੇ ਵਿਚ
ਨਾਲ ਉਸਦੇ
ਗੋਲ ਮਟੋਲ ਜਿਹੇ
ਸੋਹਣੇ ਸੋਹਣੇ ਦੋ ਕੁੱਤੇ ਹੁੰਦੇ
ਪੂਛ ਹਿਲਾਉਂਦੇ
ਸੁੰਘਦੇ ਚੱਟਦੇ
ਅੱਗੇ ਪਿੱਛੇ ਉਸਦੇ ਘੁੰਮਦੇ

ਹੱਥ ਵਿਚ ਫੜ੍ਹੀ
ਲੀਸ਼ (ਕੁੱਤਾ ਰੱਸੀ) ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ
ਖਿੱਚਦੀ ਕਦੇ ਢਿੱਲਿਆਂ ਛੱਡਦੀ
ਰਾਹਗੀਰਾਂ ਨੂੰ ਹੱਥ ਹਿਲਾਉਂਦੀ
ਮੁਸਕਾਨਾਂ ਵੰਡਦੀ
ਅੱਗੇ ਅੱਗੇ ਜਾਂਦੀ ਵਧਦੀ

ਪਰ ਦੇਖੀ ਨਹੀਂ ਉਹ
ਕੋਈ ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਹਿੰਮਤੀ ਬੱਚੀ
ਸੋਚਦਾ ਹਾਂ...
ਕਿਤੇ ਉਹ ਬਿਮਾਰ ਤਾਂ ਨਹੀਂ
ਜਾਂ ਸ਼ਹਿਰ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਛੱਡ ਗਈ

ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਉਸ ਬੱਚੀ ਨੂੰ...
ਜ਼ਿਹਨ ਦੇ ਅੰਦਰ
ਚੰਗੇ ਮੰਦੇ ਖ਼ਿਆਲ ਦੌੜਦੇ
ਖ਼ਿਆਲ ਦੌੜਦੇ
ਹਲਚਲ ਕਰਦੇ
ਟਿਕਣ ਨਾ ਦਿੰਦੇ
ਬਹਿਣ ਨਾ ਦਿੰਦੇ

ਅਚਾਨਕ ਇਕ ਦਿਨ
ਕੀ ਤੱਕਦਾ ਹਾਂ
ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੋਹਣੇ ਜਿਹੇ ਕੁੱਤਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ
ਇਕ ਅੱਧਖੜ ਜਿਹੀ ਜੋੜੀ ਆਵੇ
ਕੋਲ ਆਉਣ 'ਤੇ ਮੈਂ ਪੁੱਛਦਾ ਹਾਂ—
ਇਹ ਕੁੱਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਨੇ
ਤੇ ਉਹ ਬੱਚੀ...?

ਇਹ ਨਾ ਸਾਡੇ ਨੇ
ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਸ ਬੱਚੀ ਦੇ

ਤੇ ਫੇਰ...

ਇਹ ਸਾਡੇ ਗੁਆਂਢੀ
ਮਿਸਟਰ ਪੀਟਰਸਨ ਦੇ ਨੇ
ਚੰਗੇ ਖ਼ਾਸੇ ਪੈਸਿਆਂ ਵਾਲਾ
ਦਰਦਾਂ ਕਾਰਨ ਜੋ ਚੱਲ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ
ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਡੌਗ ਵਾਕ ਦੇ
ਹਰ ਰੋਜ਼ ਪੰਜ ਡਾਲਰ ਹੈ ਦਿੰਦਾ
ਤੇ ਉਹ ਕੁੜੀ
ਸਾਡੀ ਹੀ ਧੀ ਏ

ਛੁੱਟੀਆਂ ਸਨ ਤਾਂ ਉਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ
ਹਰ ਰੋਜ਼ ਸੀ ਸੈਰ ਕਰਾਉਂਦੀ
ਸਕੂਲ ਖੁੱਲ੍ਹਣ 'ਤੇ
ਹੁਣ ਉਹ ਨਿੱਤ ਸਕੂਲ ਜਾਵੇ
ਘਰ ਆਵਣ 'ਤੇ
ਮਿਲਿਆ ਹੋਮਵਰਕ ਮੁਕਾਵੇ

ਉਸ ਨਿੱਕੀ ਬੱਚੀ ਦੇ ਵਾਰੇ
ਚੰਗੇ ਮੰਦੇ ਖ਼ਿਆਲ ਸੀ ਜਿਹੜੇ
ਵਿਚ ਜ਼ਿਹਨ ਦੇ ਹਲਚਲ ਕਰਦੇ
ਪਤਾ ਨਾ ਲੱਗਾ ਹੁਣ ਉਹ ਕਿਧਰੇ
ਉੱਡ ਪੁੱਡ ਗਏ ਨੇ
ਖੰਭ ਲਗਾ ਕੇ
ਵਿਚ ਹਵਾਵਾਂ ਗੁੰਮ ਗਏ ਨੇ

ੱਪਲਏ

ਧੀਆਂ ਘਰ ਆਵਣ ਤਾਂ
ਬਰੂਹਾਂ ਫੁੱਲ ਪੱਤੀਆਂ ਬਣ ਜਾਵਣ
ਉੱਚੀਆਂ ਉੱਚੀਆਂ ਕੰਧਾਂ
ਧੀਆਂ ਦੇ ਕੱਦ ਮੂਹਰੇ
ਬੌਣੀਆਂ ਬੌਣੀਆਂ ਲੱਗਣ

ਬੋਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ
ਚਹਿਕਦੀਆਂ ਚਿੜੀਆਂ ਵਰਗੇ
ਹਾਸੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ
ਖਿੜੀ ਹੋਈ ਕਪਾਹ ਜਿਉਂ ਹੋਵੇ
ਮਿੱਠਿਆਂ ਮਿੱਠਿਆਂ ਬੋਲਾਂ ਨੂੰ
ਮਲਕੜੇ ਜਿਹੇ ਉਚਾਰਨ
ਤਾਂ ਇਉਂ ਲੱਗੇ
ਜਿਵੇਂ ਹਵਾਵਾਂ ਵਿਚ ਮਹਿਕਾਂ ਖਿਲਾਰਨ

ਕਦੇ ਨਿੱਕੀ ਨਿੱਕੀ ਗੱਲੋਂ
ਰੁੱਸ ਰੁੱਸ ਬੈਠਣ
ਬੰਦ ਬੂਹਿਆਂ ਪਿੱਛੇ
ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਡੁਸਕਣ
ਘਰ 'ਚ ਖਿਲਾਰਾ ਵੇਖ
ਹਰ ਜੀਅ ਨੂੰ ਝਿੜਕਣ
ਹਰ ਬੇਤਰਤੀਬੀ ਨੂੰ
ਸਲੀਕੇ ਨਾਲ ਸੰਵਾਰਨ
ਵੀਰਿਆਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ
ਪੋਲੇ ਪੋਲੇ ਮਾਰਨ

ਧੀਆਂ ਨਾ ਹੁੰਦੀਆਂ ਤਾਂ
ਕਿੰਨਾ ਬੇਰਸ ਜਿਹਾ ਹੁੰਦਾ
ਇਹ ਦੂਰ ਤਕ ਪਸਰਿਆ ਜਹਾਨ
ਧੀਆਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨਾਲ ਹੀ
ਸੋਹਣਾ ਸੋਹਣਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕੁਝ ਆਲਮ

ਹੱਜ ਕਰਨ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ
ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ
ਕਲਾਵੇ 'ਚ ਸਿਮਟੀ ਧੀ ਦਾ ਮੱਥਾ ਚੁੰਮਣਾ

ਧੀਆਂ ਕੋਲ ਹੋਵਣ ਤਾਂ
ਜ਼ਿਹਨ 'ਚ ਖੌਰੂ ਪਾਉਂਦੀਆਂ ਚਿੰਤਾਵਾਂ
ਦੂਰ ਕਿਧਰੇ ਭੱਜ ਜਾਵਣ
ਸ਼ਾਲਾ !
ਧੀਆਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਈ
ਹੱਸਦੀਆਂ ਹੱਸਦੀਆਂ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਆਵਣ

ਲਦੀ;ਹੜ

ਜੇ ਕਿਤੇ ਤੂੰ ਮਿਲਦਾ
ਬਾਹਵਾਂ ਵਧਾ ਕੇ
ਘੁੱਟ ਕੇ ਜੱਫੀ ਪਾ ਕੇ
ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਤਕਲੀਫ਼ ਹੋਣੀ ਸੀ
ਸ਼ਾਇਦ ਪਲ ਪਲ ਮਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ
ਤੈਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰ ਕਰ

ਚੰਗਾ ਹੀ ਕੀਤਾ ਤੂੰ
ਜੋ ਉਸ ਦਿਨ ਮੂੰਹ ਫੇਰ ਲਿਆ
ਸ਼ਾਇਦ ਤੂੰ ਸਮਝਦਾ ਹੋਏਂਗਾ
ਆਪਣੀ ਜਿੱਤ ਇਸ ਨੂੰ
ਪਰ ਤੈਨੂੰ ਕੀ ਪਤਾ
ਇੰਜ ਕਰਕੇ ਤੂੰ
ਜਿਥੇ ਮੈਨੂੰ ਹੈਰਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ
ਨਾਲ ਹੀ ਨਾਲ
ਮੇਰੇ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਅਹਿਸਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ

ਦਙ਼ਦਗਾਹਡ_ਦਡਦਹਜਪ

ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਭਾਵੇਂ
ਆਪੋ ਆਪਣੀ ਖੁੱਡ ਹੈ
ਕਦੇ ਕਦੇ ਪਰ
ਵੜ ਹੀ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਦੂਜੀ ਖੁੱਡ ਵਿਚ ਵੀ
ਕਵਿਤਾ ਦੀ, ਕਹਾਣੀ ਦੀ
ਗ਼ਜ਼ਲ ਜਾਂ ਨਾਵਲ ਦੀ
ਜਾਂ ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ
ਦਾਅ ਲੱਗਣ ’ਤੇ ਸਫ਼ਰਨਾਮੇ ਦੀ

ਮੌਸਮ ਦੇਖ ਕੇ
ਉਹ ਖੁੱਡਾਂ ’ਚੋਂ ਬਾਹਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ
ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਆਕਾਸ਼ ਵੱਲ ਮੂੰਹ ਕਰਕੇ
ਨਾਸਾਂ ਸੁੰਗੇੜ ਕੇ ਸੁੰਘਦੇ ਹਨ
ਇੰਜ ਉਹ ਵਾਰ ਵਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ
ਪਰ ‘ਮਨੁੱਖਤਾ’ ਦੀ ਪੈੜ ਚਾਪ ਸੁਣ ਕੇ
ਉਹ ਫਿਰ ਖੁੱਡੀਂ ਜਾ ਵੜਦੇ ਹਨ

ਚ_ਰੁਏਤ_ ;ਿ

ਬੜੇ ਸਿਆਣੇ ਹੋ ਗਏ ਨੇ
ਸੱਪ ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ
ਤੁਹਾਡੇ ਪਿਲਾਏ ਦੁੱਧ ਨੂੰ
ਮੂੰਹ ਤਕ ਨਹੀਂ ਲਾਉਂਦੇ
ਨਾ ਹੀ ਤੁਹਾਡੀ
ਆਸਤੀਨ 'ਚ ਵੜਦੇ ਹਨ

ਆਧੁਨਿਕ ਹੋ ਗਏ ਹਨ ਉਹ
ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਖ਼ੁਦ ਹੀ
ਬਟੂਆ ਖਰੀਦਣਗੇ
ਫਿਰ ਤੁਹਾਡੀ ਜੇਬ 'ਚ ਵੜਨਗੇ
ਆਹਿਸਤਾ ਆਹਿਸਤਾ
ਕੁੰਜ ਉਤਾਰਦੇ ਹਨ
ਤੇ ਡਾਲਰ ਡਕਾਰਦੇ ਹਨ

ਅੰਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ
ਸਿਰੀਆਂ ਫਿੱਸਣ ਨਾਲ ਭਾਵੇਂ
ਫਿਰ ਵੀ ਫੁੰਕਾਰਦੇ ਹਨ
ਜੇਬਾਂ ਦੇ ਸੱਪ
ਜੇਬਾਂ ਵਿਚ ਵੜ ਕੇ
ਡਾਲਰ ਡਕਾਰਦੇ ਹਨ

ਓਫਿੱਪਹਜਪ

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅੱਖ ਲਈ
ਹਰ ਵਸਤ ਵਿਕਾਊ ਹੈ
ਕਲਮ
ਕਿਤਾਬ
ਸੰਸਥਾ
ਕੁਝ ਵੀ ਨਾਂਅ ਲੈ ਲਉ
ਮੌਕੇ ਮੁਤਾਬਕ
ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਾਂ ਲੈ ਲਉ

ਕਹਿਣ ਨੂੰ ਉਹ
ਕਲਾ ਪ੍ਰੇਮੀ ਹਨ
ਮਹਾਂਦਾਨੀ ਹਨ
ਪ੍ਰਵਚਨੀ ਹਨ
ਕਲਾ ਕਾਮਿਆਂ ਦਾ
ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ
ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਰ ਲੋੜ ਤੇ
ਖ਼ਿਆਲ ਧਰਦੇ ਹਨ

ਸਤਿਅਮ
ਸ਼ਿਵਮ
ਸੁੰਦਰਮ ਦੇ
ਪੁਜਾਰੀ ਹਨ
ਵਿਰਸੇ ਨੂੰ ਸਾਂਭਣ ਵਾਲੇ
ਪੂਰਨ ਆਗਿਆਕਾਰੀ ਹਨ

ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਕਦੀ ਕਦੀ
ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ

ਨੀਂਦ ਉੱਡ ਜਾਂਦੀ ਹੈ
ਤੇ ਇਹ ਗੱਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ
ਦਿਨ ਰਾਤ ਸਤਾਉਂਦੀ ਹੈ
ਕਿ ਉਹ ਖਰੀਦ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ
ਹਵਾ ਦੀ ਸਰ ਸਰ
ਮਿੱਟੀ ਦੀ ਮਹਿਕ
ਅੱਖਰਾਂ ਦੀ ਲੋਅ

ਡ ਲਲ਼ਵਜਏਤਪ

ਅਸੀਂ ਵੀ ਸ਼ਾਇਦ
ਆਪਣੇ ਹਿੱਸੇ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ
ਕੀੜਿਆਂ ਵਾਂਗ ਰੀਂਗ ਰੀਂਗ ਕੇ
ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਬਸਰ
ਤੇ ਹਰ ਲੰਘਦਾ ਵੜਦਾ
ਜਾਣੇ ਅਣਜਾਣੇ ਵਿਚ
ਆਪਣੀ ਹੀ ਧੁਨ ਅੰਦਰ ਮਸਤ
ਮਸਲ ਕੇ ਅਗਾਂਹ ਲੰਘ ਜਾਂਦਾ
ਤੜਪ ਤੜਪ ਕੇ ਦਮ ਤੋੜਦਿਆਂ ਨੂੰ
ਨਾ ਕੋਈ ਗਿਲਾ ਹੁੰਦਾ ਨਾ ਸ਼ਿਕਵਾ
ਨਾ ਕਦੇ ਜਾਚ ਹੀ ਆਉਂਦੀ
ਸੰਘਰਸ਼ਾਂ ਟੱਕਰਾਂ ਦੀ
ਜੇ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਨਾ ਹੁੰਦੀ
ਲੋਅ ਅੱਖਰਾਂ ਦੀ

ਅਨਿਆਂ, ਬੇਕਦਰੀ ਤੱਕ ਕੇ
ਅੱਖਾਂ ਮੁੰਦ ਬੈਠੇ ਰਹਿੰਦੇ
ਇਹ ਤਾਂ ਹੈ ਰਜ਼ਾ ਰੱਬ ਦੀ
ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਲੇਖਾਂ ਅੰਦਰ
ਹੋ ਕੇ ਸੀ ਇੰਜ ਹੀ ਰਹਿਣਾ
ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਏਹੀ ਕਹਿੰਦੇ
ਕਦੇ ਵੀ ਸਮਝ ਨਾ ਪੈਂਦੀ
ਘੁੰਡੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚੱਕਰਾਂ ਦੀ
ਜੇ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਨਾ ਹੁੰਦੀ
ਲੋਅ ਅੱਖਰਾਂ ਦੀ

ਨ੍ਹੇਰੇ ਦੀ ਹਿੱਕ ਦੇ ਉਪਰ
ਬਲਦੇ ਨਾ ਦੀਵਾ ਬਣ ਕੇ
ਪੋਥੀ ਦੇ ਪੰਨਿਆਂ ਵਿਚੋਂ
ਮਘਦੇ ਅੰਗਿਆਰ ਨਾ ਬਲਦੇ
ਸੁਰਮਈ ਸੜਕਾਂ 'ਤੇ ਪਗਡੰਡੀਆਂ
ਸਕੂਲ ਕਾਲਜ ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਵਿਦਿਆਲੇ
ਖੇਤਾਂ ਕਾਰਖ਼ਾਨਿਆਂ ਅੰਦਰ
ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਹਜੂਮ ਨਾ ਜੁੜਦੇ
ਸੁਲਤਾਨਾਂ ਦੇ ਮੁਕਟ ਨਾ ਡਿੱਗਦੇ
ਤਖ਼ਤਾਂ ਤੇ ਗੂੰਜ ਨਾ ਪੈਂਦੀ
ਗੱਦੀ ਦਿਆਂ ਫ਼ਿਕਰਾਂ ਦੀ
ਜੇ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਨਾ ਹੁੰਦੀ
ਲੋਅ ਅੱਖਰਾਂ ਦੀ

ਅੱਖਰਾਂ ਦੀ ਲੋਅ ਅਮੁੱਲੀ
ਸ਼ਾਇਰਾਂ ਦੇ ਸ਼ਾਇਰ ਨਾਨਕ ਦਿੱਤੀ
ਸਹਿਜ ਅਤੇ ਸੰਜਮ ਦੀ ਗੁੜ੍ਹਤੀ
ਦਿੱਤੀ ਸਾਨੂੰ ਫ਼ਰੀਦ ਦਿਆਂ ਅੱਖਰਾਂ
ਤਰਕ ਦੀ ਤਿੱਖੀ ਸਾਣ 'ਤੇ ਨਿਖਰੇ
ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਨੇ ਬਖਸ਼ੇ ਅੱਖਰ
ਰੋਹ ਦੀ ਅੱਗ ਵਿਚ ਭਰੇ ਭਰਾਏ
ਜ਼ਫ਼ਰਨਾਮੇ ਵਿਚ ਬਲਦੇ ਅੱਖਰ
ਮੋਹ ਮੁਹੱਬਤ ਵਿਚ ਗੜੁੱਚੇ
ਵਾਰਿਸ ਅਤੇ ਸ਼ਿਵ ਦੇ ਅੱਖਰ
ਨਾ ਅੰਬਰ ਨਾ ਧਰਤੀ ਪਾਉਂਦੀ
ਬਾਤ ਬੁੱਲੇ ਜਹੇ ਫ਼ੱਕਰਾਂ ਦੀ
ਜੇ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਨਾ ਹੁੰਦੀ
ਲੋਅ ਅੱਖਰਾਂ ਦੀ

ਅਜਪਲੲਜਹ਼ ੲਲਓਤਿਜ

ਕਿਵੇਂ ਜਿਊ ਰਹੇ ਨੇ ਇਹ ਲੋਕ
ਬਿਨਾਂ ਛੱਤ ਤੋਂ
ਇਨ੍ਹਾਂ ਠਰੀਆਂ ਰਾਤਾਂ ਅੰਦਰ
ਜਿਊ ਰਹੇ ਨੇ ਕਿਵੇਂ
ਇਹ ਖ਼ਿਆਲ ਆਉਂਦਿਆਂ ਹੀ
ਗਰਮ ਕਮਰੇ 'ਚ ਬੈਠਾ
ਕੰਬ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ ਮੈਂ

ਕਦੇ ਕਦੇ
ਮੰਗ ਕੇ ਪੀਤੀ
ਸਿਗਰਟ ਦਾ ਧੂੰਆਂ ਛੱਡਦੇ
ਲੰਘ ਆਉਂਦੇ ਨੇ ਅੰਦਰ
ਤੇ ਪੁੱਛਦੇ ਨੇ
ਕੀ ਟਾਇਮ ਹੋਇਆ ?
ਤਾਂ ਕੰਧ ਘੜੀ ਵੱਲ
ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦਿਆਂ
ਸੋਚਦਾ ਹਾਂ ਮੈਂ
ਕਿਵੇਂ ਘੜੀਆਂ ਗਿਣ ਗਿਣ
ਜਿਊ ਰਹੇ ਨੇ ਇਹ ਜਣੇ
ਠਰੀਆਂ ਰਾਤਾਂ ਅੰਦਰ

ਪੁਰਖੇ ਠੀਕ ਹੀ ਤਾਂ ਕਹਿੰਦੇ ਸੀ :
''ਸਰਦੀਆਂ ਅਮੀਰਾਂ ਦੀਆਂ
ਗਰਮੀਆਂ ਗਰੀਬਾਂ ਲਈ''

ਸ਼ੈਲਟਰਾਂ 'ਚ ਜਗ੍ਹਾ ਨਹੀਂ
ਹਾਕਮਾਂ ਕੋਲ ਵਕਤ ਨਹੀਂ

ਹੱਥ ਵਿਚ ਕ਼ਫ਼ਨ ਫੜ੍ਹੀ
ਫਿਰ ਰਹੀਆਂ ਨੇ ਮਗਰ ਮਗਰ
ਇਨ੍ਹਾਂ ਗਰੀਬੜਿਆਂ ਦੇ
ਇਹ ਠਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਰਾਤਾਂ

ਇਹ ਰਾਤਾਂ ਮਾਸ ਖੋਰੀਆਂ
ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਦੀਆਂ
ਸੁਰਖ਼ੀਆਂ ਲਈ ਭੁੱਖੀਆਂ
ਇਹ ਰਾਤਾਂ ਬੇਦਰਦ ਬੜੀਆਂ
ਕਿਸੇ ਦਾ ਦਰਦ ਨਾ ਜਾਨਣ
ਲੋਕੀਂ ਠਰਦਿਆਂ ਤੱਕ ਕੇ
ਇਹ ਰਾਤਾਂ ਖਿਲ ਖਿਲਾ ਹੱਸਣ
ਤੇ ਖ਼ਬਰੇ...
ਜਿਊ ਰਹੇ ਨੇ ਕੀਕਣ
ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਛੱਤ ਨਹੀਂ ਆਪਣੀ
ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਛੱਤ ਹੈ ਅੰਬਰ
ਬੱਸ ! ਜਿਊ ਹੀ ਰਹੇ ਨੇ
ਇਨ੍ਹਾਂ ਠਰੀਆਂ ਰਾਤਾਂ ਅੰਦਰ

;ਬੜਿਹ"ਫਜ. _ ,_ਭ

ਤੁਰਨ ਲੱਗਿਆਂ
ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅੱਖ ਵਿਚ ਸੁਪਨਾ ਸੀ
ਇਕ ਸੁਪਨਮਈ ਧਰਤ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚਣ ਦਾ

ਜਿਥੇ ਬਚਪਨ ਗੁਜ਼ਰਿਆ
ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਸਤੀਆਂ ਤੋਂ
ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚਿੜ ਹੋ ਗਈ ਸੀ
ਭੁਰਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਦੀ ਰੇਤ
ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ
ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਕਿਰਦੀ ਰਹੀ
ਤੇ ਰੱਬ ਨਾਂਅ ਦੀ ਸ਼ੈਅ
ਕਦੇ ਅਕਾਲ ਤੇ ਕਦੇ ਹੜ੍ਹ ਬਣ ਕੇ
ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਪਰ ਵਾਰ ਕਰਦੀ ਰਹੀ

ਕੋਈ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਚ ਸੀ
ਹਿੰਦ-ਪਾਕਿ, ਚੀਨ ਦਾ
ਕੋਈ ਅਰਬ, ਗਰੀਕ, ਫਿਲਪੀਨ ਦਾ
ਕੋਈ ਕਿਊਬਾ, ਐਲਸਲਵਾਡੋਰ ਦਾ
ਤੇ ਕੋਈ ਕਿਧਰੇ ਹੋਰ ਦਾ
ਪਰ ਸਭਨਾਂ ਦਾ ਦੁੱਖ ਸਾਂਝਾ
ਤੇ ਅੱਖ ਵਿਚਲਾ ਸੁਪਨਾ ਵੀ ਸਾਂਝਾ

ਸੁਪਨਮਈ ਧਰਤੀ 'ਤੇ
ਪੈਰ ਧਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ
ਅੱਧ ਪਚੱਧੇ
ਸਮੁੰਦਰੀ ਲਹਿਰਾਂ ਨੇ ਖਾ ਲਏ
ਤੇ ਬਚਦਿਆਂ ਉਪਰ

ਯੂ. ਐਸ. ਕੋਸਟ ਗਾਰਡਾਂ ਨੇ
ਆਪਣੇ ਜਾਲ ਪਾ ਲਏ

ਅੱਖ ਵਿਚਲਾ ਸੁਪਨਾ ਤਾਂ ਸੀ
ਉਸੇ ਵਕਤ ਹੀ ਮਰ ਗਿਆ
ਮਸਤਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਚ ਹੁਣ
ਬਸ!
ਡਰ ਹੀ ਡਰ ਘਰ ਕਰ ਗਿਆ

ਬੰਦੀਖ਼ਾਨੇ ਵਿਚ ਬੰਦ ਉਹ ਸੋਚਣ
ਮਿਥੀ ਹੋਈ ਤਰੀਕ 'ਤੇ
ਕੁਝ ਵੀ ਤਾਂ ਹੈ ਵਾਪਰ ਸਕਦਾ
ਵਾਪਸ ਮੁੜਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਜੇ ਹੋ ਗਿਆ
ਤਾਂ ਕੀ ਕਰਨਗੇ ਘਰ ਪਰਤ ਕੇ
ਪਰਤਣ ਨਾਲੋਂ ਤਾਂ ਮਰ ਖਪਣਾ ਚੰਗਾ
ਤੇ ਅਚਾਨਕ ਇਕ ਸਵੇਰ ਉਨ੍ਹਾਂ
ਸਤਾਰਾਂ ਸਾਲੇ ਐਲਸਲਵਾਡੋਰੀਅਨ ਨੂੰ
ਮਰਿਆ ਪਾਇਆ
ਮਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕੰਧ ਉਪਰ ਜਿਹੜਾ
ਲਿਖ ਗਿਆ ਸੀ ਇਕ ਨਜ਼ਮ :
''ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੀ ਦਿਆਂ
ਕਿ ਤੁਸੀਂ
ਮੇਰੀ ਮਰੀ ਹੋਈ ਮਾਂ ਵਾਪਸ ਕਰ ਦਿਉ
ਕੀ ਲਉਗੇ ਮੈਥੋਂ
ਕਿ ਮੇਰਾ ਪਿਉ ਮੇਰੇ 'ਤੇ ਮਾਣ ਕਰ ਸਕੇ
ਨਹੀਂ! ਨਹੀਂ!
ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦੇਣ ਲਈ
ਤਾਂ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ।''

ਰੁੀਬ. ਦਖੳਿ. . ੀੂ ;ਜਮਹਜ

ਗਲੋਬ ’ਤੇ ਉੱਕਰੇ
ਨਿੱਕੇ ਨਿੱਕੇ ਮੁਲਕ
ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਉਸਦੇ ਸੁਪਨਿਆਂ ’ਚ ਆ ਕੇ
ਉਸ ਦੀ ਮਹਾਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ
ਵੰਗਾਰ ਰਹੇ ਹਨ

ਕਦੇ ਉਹ ਟਿੱਡੀ ਦਲ ਵਾਂਗ
ਵਾਈਟ ਹਾਊਸ ’ਤੇ ਮੰਡਰਾਉਂਦੇ ਹਨ
ਬਾਜ਼ ਦੇ ਖੰਭ ਨੋਚਦੇ ਹਨ
ਤਾਂ ਰਾਤ ਬਰਾਤੇ
ਉਖੜੀ ਹੋਈ ਨੀਂਦ ’ਚ
ਬੁੜਬੁੜਾਉਂਦੀ ਹੈ ਸਰਕਾਰ
ਭੁੱਖੇ ਬੱਚੇ ਵਾਂਗ
ਚੀਕਾਂ ਮਾਰਦੀ ਹੈ
ਕੁਰਲਾਉਂਦੀ ਹੈ ਸਰਕਾਰ
ਬਹੁਤ ਚਿੰਤਤ ਹੈ ਸਰਕਾਰ

ਕੁਝ ਸਿਰ ਫਿਰੇ
ਮੂਲਵਾਦੀਆਂ ਦੇ ਕਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ
ਹਰ ਜਣੇ ਖਣੇ ਨੂੰ ਹੀ
ਕਹਿਰੀ ਅੱਖ ਨਾਲ ਤੱਕਦੀ ਹੈ
ਤਸੀਹੇ ਦਿੰਦੀ ਹੈ
ਜੇਲ੍ਹਾਂ ’ਚ ਰੱਖਦੀ ਹੈ
ਤੇ ਫਿਰ—
ਦੁਨੀਆ ਭਰ ਦੇ
ਮੀਡੀਏ ਨੂੰ ਦੱਸਦੀ ਹੈ

ਕਿ ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਚਾਹੁੰਨੇ ਆਂ
ਦੁਨੀਆ 'ਚ ਰਹੇ 'ਅਮਨ' ਬਰਕਰਾਰ
ਬਹੁਤ ਚਿੰਤਤ ਹੈ ਸਰਕਾਰ

ਮਤਲਬ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ ਪਹਿਲਾਂ
ਆਪਣੇ ਹੀ ਹੱਥੀਂ
ਪੁੱਤਰਾਂ ਵਾਂਗ ਪਾਲਦੀ ਹੈ
ਸਿਰਾਂ ਤੋਂ ਵਾਰਨੇ ਕਰਦੀ ਹੈ
ਘੁੱਟ ਘੁੱਟ ਜੱਫੀਆਂ ਪਾ ਕੇ
ਦੁਨੀਆ ਨੂੰ ਵਿਖਾਲਦੀ ਹੈ
ਪਰ ਮਤਲਬ ਨਿਕਲ ਜਾਵਣ 'ਤੇ
ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਅਮਨ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੂੰ
ਦਹਿਸ਼ਤਗਰਦ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ
ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜੜ੍ਹੀਂ ਬਹਿੰਦੀ ਹੈ
ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖ਼ੁਦ ਅੱਜ ਤੀਕਰ
ਰਹੀ ਸੀ ਵੰਡਦੀ ਹਥਿਆਰ
ਬਹੁਤ ਚਿੰਤਤ ਹੈ ਸਰਕਾਰ

ਕਿੰਨੇ ਲੋਕ ਵਸਦੇ ਹਨ
ਹੈਲਥ ਇੰਸ਼ੋਰੈਂਸ ਤੋਂ ਸੱਖਣੇ
ਕਿੰਨੇ ਲੋਕ ਹਨ ਏਥੇ
ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਕਾਰ ਤਾਂ ਕੀ
ਸਾਇਕਲ ਨਹੀਂ ਹੈ
ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਉਪਰ
ਨਹੀਂ ਹੈ ਛੱਤ ਸੌਣ ਲਈ
ਉਂਜ ਹਰ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਹਰ ਕੋਣੇ 'ਚ
ਡਰੱਗ ਸ਼ਰੇਆਮ ਮਿਲਦੀ ਹੈ
ਰੰਗ ਤੇ ਨਸਲ ਦੀ ਨਫ਼ਰਤ ਵੀ
ਹੌਲੇ ਹੌਲੇ ਪਲ ਰਹੀ ਹੈ

ਉਂਜ ਕਹਿਣ ਨੂੰ ਤਾਂ ਇਹ
ਜਲ ਥਲ ਦੀ
ਗ੍ਰਹਿ ਉਪਗ੍ਰਹਿ ਦੀ
ਹਰ ਖ਼ਬਰ ਰੱਖਦੀ ਹੈ
ਘਰ 'ਚ ਪਰ ਕੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ
ਇਸ ਤੇ ਚੁੱਪ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ
ਦੜ ਵੱਟਦੀ ਹੈ

ਬੜੀ ਹੀ ਨਖਰੀਲੀ ਹੈ
ਬੜੀ ਏ ਖੇਖਣਹਾਰੀ ਏ
ਨਿਰੀ ਪੁਰੀ ਫੱਫੇਕੁਟਣੀ ਏ
ਜੋ ਫਿਰ ਵੀ ਲਾ ਲਾ ਬਹਿੰਦੀ ਹੈ
ਆਏ ਦਿਨ ਅਮਨਾਂ ਦੇ ਦਰਬਾਰ
ਉਂਜ ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਜਨਾਬ !
ਬੜੀ ਚਿੰਤਤ ਹੈ ਸਰਕਾਰ

ਡਸ੍ਹ ਤਹ ਬਿਡਜ ਚਡ੍ਹ

ਬੜਾ ਬੇਚੈਨ ਸੀ ਉਹ
ਦਿਨ ਰਾਤ ਦੀ ਭਟਕਣਾ
ਸ਼ਾਇਦ ਉਸਦੀ ਨਜ਼ਮ ਗੁੰਮ ਗਈ ਸੀ
ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ—
ਇਹ ਪਾਗਲ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ
ਜਾਂ ਅਰਧ ਪਾਗਲ
ਊਟ-ਪਟਾਂਗ ਬੋਲਦਾ ਹੈ
ਇਹਦੇ ਨਾਲੋਂ ਤਾਂ
ਮਰ ਖਪ ਜਾਏ ਕਿਧਰੇ
ਰਾਤਾਂ ਦਾ ਜਾਗਣਾ
ਉਨੀਂਦਰਾ
ਕੰਮ-ਕਮਰਾ-ਕੰਮ
ਕੰਮ ਤੇ ਬੇਚੈਨੀ
ਕਮਰੇ ਦੀ ਕੈਦ
ਦੂਜੇ ਕਮਰਿਆਂ 'ਚ
ਲਿਵਿੰਗ ਰੂਮ, ਕਿਚਨ ਵਿਚ
ਹਾਸੇ ਛਣਕਦੇ ਸੁਣਦਾ
ਤਾਂ ਹੋਰ ਵੀ ਬੇਚੈਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ
ਦਾਰੂ ਦਾ ਆਸਰਾ ਲੈ ਕੇ
ਕਮਰੇ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ
ਛੱਤ ਵੱਲ ਝਾਕਦਾ ਰਹਿੰਦਾ
ਕਿੰਨੀ ਦੇਰ
ਇਹ ਸਿਲਸਿਲਾ ਜਾਰੀ ਰਿਹਾ

ਇਕ ਦਿਨ ਆਇਆ
ਉਹ ਭੱਜ ਨਿਕਲਿਆ

ਕਮਰੇ 'ਚ ਉਸਦਾ
ਦਮ ਘੁਟ ਰਿਹਾ ਸੀ
ਉਸ ਨੂੰ ਜਾਪਿਆ—
ਘਰ ਦੀਆਂ ਦੀਵਾਰਾਂ ਅੰਦਰ ਹੀ
ਰਚੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ ਸਾਜਿਸ਼
ਉਸ ਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਕਰਨੇ ਦੀ
ਛੋਟੇ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਮੋਹ ਸੀ
ਨਜ਼ਮ ਵਰਗਾ ਮੋਹ
ਉਸ ਲਈ ਕੁਝ ਸ਼ਬਦ ਲਿਖੇ
ਤੇ ਅਲਵਿਦਾ ਆਖ ਦਿੱਤੀ
ਕਰੀਬੀ ਮਿੱਤਰਾਂ ਜਿਹਾ
ਚੱਲ 'ਘਰ' ਚੱਲ
ਇੰਜ ਨਹੀਂ ਕਰੀਦਾ
ਪਰ ਘਰ ਕਿਥੇ ਸੀ ?
ਸਿਰਫ਼ ਇਕ ਕਮਰਾ ਸੀ ਉਸਦਾ
ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਦੀਵਾਰਾਂ ਤੋਂ ਵੀ
ਖ਼ੌਫ਼ ਆਉਣ ਲੱਗਿਆ ਸੀ
ਇਸੇ ਲਈ ਤਾਂ ਉਹ
ਇਸ 'ਘਰ' ਨੂੰ
ਅਲਵਿਦਾ ਆਖ ਭੱਜਿਆ ਸੀ

ਸ਼ਹਿਰ ਜਿਥੇ ਉਸਦਾ ਬਸੇਰਾ ਸੀ
ਬੜਾ ਹੀ ਮੋਹ ਸੀ ਉਸ ਨਾਲ
ਤਾਹੀਉਂ ਤਾਂ ਉਸਨੇ
ਕੁਝ ਤਾਅਨੇ ਮਿਹਣਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ
ਇਕ ਨਜ਼ਮ ਵੀ ਲਿਖੀ ਸੀ
ਉਸ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਨਾਮ
ਕਿੰਨੀਆਂ ਮਹਿਫ਼ਲਾਂ

ਜੁੜਦੀਆਂ ਸਨ ਇਸ ਸ਼ਹਿਰ ਅੰਦਰ
ਨਜ਼ਮਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਹ ਚਲਦਾ ਸੀ ਰਾਤ ਦਿਨ
ਕਿੰਨੇ ਹੀ ਮਿੱਤਰ ਪਿਆਰੇ
ਲਿਖਣਹਾਰੇ
ਕੁਝ ਨਾ ਕੁਝ ਛੱਡ ਗਏ ਸਨ
ਚੇਤਿਆਂ 'ਚ ਸਾਂਭਣ ਲਈ
ਇਸ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਅੰਦਰ
ਪਰ ਉਹ ਏਨਾ
ਭਟਕ ਚੁੱਕਾ ਸੀ
ਟੁੱਟ ਚੁੱਕਾ ਸੀ
ਕਿ ਉਸਨੇ
ਇਸ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਵੀ
ਅਲਵਿਦਾ ਕਹਿ ਦਿੱਤੀ

ਕਦੇ ਕਦੇ ਉਹ ਸੋਚਦਾ
ਕਿ ਉਹ
ਇਕ ਸਮੁੰਦਰ ਵਾਂਗ ਹੈ
ਸਮੁੰਦਰ ਜੋ ਖ਼ੁਦ ਤਿਹਾਇਆ ਹੈ
ਜਿਸਦਾ ਪਾਣੀ ਨੀਲਾ ਨਹੀਂ
ਗੰਧਲਾ ਹੈ ਕਾਲਾ ਹੈ
ਜ਼ਹਿਰੀਲਾ ਹੈ
ਜਿਸਦਾ ਕੋਈ ਕਿਨਾਰਾ ਨਹੀਂ
ਜਲ ਜੀਵਾਂ ਲਈ ਵੀ
ਆਹਰ ਨਹੀਂ
ਸਹਾਰਾ ਨਹੀਂ
ਫਿਰ ਵੀ ਉਹ ਵਗਦਾ ਰਿਹਾ
ਅਡੋਲ ਸ਼ਾਂਤ ਸਹਿਜ
ਅਚਾਨਕ ਇਕ ਦਿਨ

ਇਕ ਗੋਰੀ ਨਦੀ
ਉਸਦੀ ਹਿੱਕ ਅੰਦਰ ਉਤਰ ਆਈ
ਅਡੋਲ ਪਾਣੀਆਂ ਵਿਚ
ਖਲਬਲੀ ਮਚ ਉੱਠੀ
ਤੂਫ਼ਾਨ ਜਿਹਾ ਉਠਿਆ
ਇੰਜ ਲੱਗਿਆ—
ਜਿਵੇਂ ਗੰਧਲੇ ਪਾਣੀਆਂ ਦੀ
ਤਾਸੀਰ ਬਦਲਣ ਲੱਗੀ ਹੈ
ਪਰ ਨਦੀ ਤਾਂ ਭੁੱਖੀ ਸੀ
ਲੋਭੀ ਸੀ
ਪਿਆਸੀ ਸੀ
ਤੇ ਭੁੱਖ ਲੋਭ ਪਿਆਸ ਦਾ
ਕਿਸੇ ਅੰਤ ਨਹੀਂ ਪਾਇਆ
ਸਮੁੰਦਰ ਅਜੇ ਵੀ ਸੀ
ਖ਼ੁਦ ਤਿਹਾਏ ਦਾ ਤਿਹਾਇਆ

ਉਸਨੂੰ ਲਗਦਾ
ਨਜ਼ਮਾਂ ਵੀ ਰੁੱਸ ਗਈਆਂ ਨੇ
ਉਸ ਨਾਲ ਸ਼ਾਇਦ
ਕਲਮ ਚੁੱਕਦਾ
ਅਹਿਸਾਸ ਤੜਪਦੇ
ਸੰਵੇਦਨਾ ਤਿਲਮਿਲਾਉਂਦੀ
ਪਰ ਕਾਗ਼ਜ਼ 'ਤੇ
ਉਤਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ
ਦਮ ਤੋੜ ਜਾਂਦੀ
ਉਹ ਬਹੁਤ ਉਦਾਸ ਹੋ ਜਾਂਦਾ
ਕਦੀ ਕਦੀ ਨਿਰਾਸ਼ ਵੀ
ਕੱਚੀ ਨੀਂਦ ਵਿਚ

ਬੁੜਬੁੜਾਉਣ ਲਗਦਾ
ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਉੱਠ ਕੇ
ਗੋਰੀ ਨਦੀ ਨੂੰ ਭਾਲਣ ਤੁਰ ਪੈਂਦਾ
ਕਰੀਬੀ ਦੋਸਤਾਂ ਨੂੰ ਚਿੰਤਾ ਹੋਈ
ਕਈਆਂ ਨੇ
ਲੰਮੇ ਲੰਮੇ ਖ਼ਤ ਲਿਖੇ
ਫ਼ੋਨ ਤੇ ਫ਼ਿਕਰ ਜ਼ਾਹਿਰ ਕੀਤਾ
ਖ਼ੁਦ ਵੀ ਉਹਨੇ ਗੱਲ ਤੋਰੀ
ਕਈ ਕਲਮਕਾਰਾਂ ਨਾਲ
ਮਿੱਤਰਾਂ ਸਨੇਹੀਆਂ ਵਾਕਫ਼ਕਾਰਾਂ ਨਾਲ
ਕਿ ਸ਼ਾਇਦ—
ਦਰਦ ਉਗਲਿਆਂ ਹੀ
ਦਰਦ ਵੰਡ ਹੋ ਜਾਏ
ਜ਼ਖ਼ਮ ਜੋ ਜ਼ਹਿਰ ਬਣ ਰਿਹਾ ਸੀ
ਉਹ ਮਿਸ਼ਰੀ ਖੰਡ ਹੋ ਜਾਏ
ਕੁਝ ਇਕ ਨੇ
ਬਾਤ ਤਾਂ ਸੁਣੀ
ਪਰ ਅੱਗੋਂ ਬਤੰਗੜ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ
ਦਰਦ ਘਟਾਉਣ ਦੀ ਥਾਵੇਂ
ਉਸ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵਧਾ ਦਿੱਤਾ

ਨਜ਼ਮ ਜੋ ਗੁੰਮ ਗਈ ਸੀ
ਅਜੇ ਵੀ
ਭਟਕਣ ਵਧਾਉਂਦੀ ਸੀ
ਮਸਤਕ ਉਸਦੇ ਅੰਦਰ
ਤਿਲਮਿਲਾਉਂਦੀ
ਭਗਦੜ ਮਚਾਉਂਦੀ ਸੀ
ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਤੇ ਖਿਝਦਾ...

ਮੁੱਠੀ 'ਚ ਲੈ
ਕਾ.ਗਜ਼ ਮਰੋੜ ਦਿੰਦਾ
ਤੜਪਦਾ ਕਲਪਦਾ ਕਲਮ ਤੋੜ ਦਿੰਦਾ
ਆਪਣੇ ਸ਼ੈਰ-ਖਵਾਹਾਂ ਨਾਲ
ਵਾਅਦੇ ਕਰਦਾ
ਫਿਰ
ਨਾ ਚਾਹੁੰਦਿਆਂ ਵੀ ਤੋੜ ਦਿੰਦਾ
ਇਕ ਖ਼ਲਾਅ
ਇਕ ਖੱਪਾ
ਜੋ ਉਸਦੇ ਅੰਦਰ ਪੈ ਗਿਆ ਸੀ
ਜਦ ਕਦੇ ਵੀ
ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਭਰਦਾ
ਤਾਂ ਉਹ ਕੁਝ ਪਲਾਂ ਲਈ
ਇਕਾਂਤ ਵਿਚ ਬਹਿ ਕੇ
ਅੱਖੀਆਂ ਮੁੰਦਦਾ
ਹਓਕਾ ਜਿਹਾ ਭਰਦਾ
ਤੇ ਗੁਆਚੀ ਨਜ਼ਮ ਦੇ
ਨਕਸ਼ਾਂ ਨੂੰ
ਤਲਾਸ਼ਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦਾ

ਵਰ੍ਹੇ ਬੀਤਦੇ ਗਏ
ਇਕ...ਦੋ...ਤੇ..
ਬੁਝਿਆ ਹੋਇਆ ਅਹਿਸਾਸ
ਮੁੜ ਮਘਣ ਲੱਗਿਆ
ਰਾ.ਖ਼ ਹੋਈ ਸੰਵੇਦਨਾ
ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਹ
ਮੁੱਠੀ 'ਚ ਸਾਂਭੀ ਫਿਰਦਾ ਸੀ
ਜਲ ਪ੍ਰਵਾਹ ਹੋਣ ਤੋਂ ਐਨ ਪਹਿਲਾਂ

ਮੁੜ ਜੀਵੰਤ ਹੋਣ ਲੱਗੀ
ਉਸ ਨੂੰ ਜਾਪਿਆ—
ਗੁੰਮ ਚੁੱਕੀ ਨਜ਼ਮ
ਦਰ ਉਪਰ ਦਸਤਕ ਦੇ ਰਹੀ ਹੈ
ਉਹ ਉਠਿਆ
ਕਾ.ਗਜ਼ ਚੁੱਕਿਆ
ਕਲਮ ਚੁੰਮੀ
ਕੰਜਕ ਕੁਆਰੀ ਜਿਹੀ
ਪਹਿਲੀ ਮੁਹੱਬਤ ਵਰਗੀ
ਗੋਰੀ ਨਦੀ ਜਿਹੀ
ਗੁੜ ਦੀ ਡਲੀ ਜਿਹੀ
ਨਜ਼ਮ ਉਸਦੇ ਸਾਹਵੇਂ ਖਲੋਤੀ ਸੀ
ਉਹ ਖੁਸ਼ ਸੀ
ਅੱਜ ਉਸ ਦੀ ਨਜ਼ਮ ਦਾ
ਪੁਨਰ ਜਨਮ ਹੋਇਆ ਸੀ

ਮਹਕਤ ਮਡ੍ਰ ਦਮ਼ ਹਰੁ

ਸੁਪਨਾ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ
ਅੱਖੀਆਂ ਵਿਚ ਸਜਾ ਰੱਖਿਆ ਸੀ
ਉਸ ਨੂੰ ਸਾਕਾਰ ਦੇਖਣ ਦਾ
ਦਿਲ ਵਿਚ ਅਥਾਹ ਚਾਅ ਸੀ
ਆਥਣੇ ਸੌਂਦੇ
ਤਾਂ ਆਸ ਦੀ ਇਕ ਚਿਣਗ ਮਘਦੀ
ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੁੰਦੀ
ਸੁਵਖਤੇ ਉਠਦਿਆਂ ਜੋ
ਮਘਦੇ ਸੂਰਜ ਵਾਂਗ
ਹੋਰ ਵੀ ਸੂਹੀ ਲਾਲ ਹੁੰਦੀ

ਪਰਚਮ ਨਾਲ ਪਰਚਮ
ਤੇ ਸਿਰਾਂ ਨਾਲ ਸਿਰ
ਜਦੋਂ ਵੀ ਜੁੜ ਬਹਿੰਦੇ
ਤਾਂ ਇਉਂ ਲਗਦਾ
ਜਿਵੇਂ ਸਾਰੀ ਧਰਤ ਹੀ
ਸੂਹਾ ਕਾਗਦ ਬਣ ਗਈ ਹੋਵੇ
ਤੇ ਫਿਰ ਸੋਚਣੀ ਦੀ ਤਿੱਖੀ ਕਲਮ
ਤਰਕ ਤਕਰਾਰ ਬਣ ਕੇ
ਮਘਦਾ ਅੰਗਿਆਰ ਬਣ ਕੇ
ਸੂਹੇ ਕਾਗਦ ਉਪਰ
ਨਿਸਚੇ ਹੀ ਇਬਾਰਤ ਲਿਖਦੀ
ਤੇ ਲਿਖਦੀ ਚਲੇ ਜਾਂਦੀ

ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੋਚ ਲੜਾਈ
ਸੂਹੇ ਕਾਗਦ ਤੇ ਲਿਖੀ ਇਬਾਰਤ

ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਚਣ ਤੇ ਪਰਖਣ ਪਿਛੋਂ
ਇਕੋ ਥਾਂ ਇਕੱਠਿਆਂ ਕਰਕੇ
ਇਕ ਨਵੀਂ ਕਿਤਾਬ ਬਣਾਈ

ਕਿਤਾਬ ਸਫ਼ਰ 'ਤੇ ਨਿਕਲੀ
ਸਕੂਲਾਂ ਕਾਲਜਾਂ 'ਚੋਂ ਹੁੰਦੀ
ਖੇਤਾਂ ਕਾਰਖ਼ਾਨਿਆਂ 'ਚ ਪੁੱਜੀ
ਕਦੇ ਹਾਕਮਾਂ ਨਾਲ
ਲੁਕਣ-ਮੀਟੀ ਖੇਡਦੀ
ਕਦੇ ਮੋਹ ਭਿੱਜਿਆਂ ਦੇ
ਘਰਾਂ 'ਚ ਜਾ ਟਿਕਦੀ

ਕਿਤਾਬ ਦਾ ਅਕਾਰ ਵਧਿਆ
ਵਿਸਥਾਰ ਮਿਲਿਆ
ਅੰਤਾਂ ਦਾ ਮੋਹ ਮਿਲਿਆ
ਸਤਿਕਾਰ ਮਿਲਿਆ

ਫਿਰ ਇਕ ਦਿਨ
ਖ਼ਬਰੇ ਕੀ ਨਜ਼ਰ ਲੱਗੀ
ਜਾਂ ਕਿਤਾਬ ਘਾੜਿਆਂ ਦੀ ਹੀ
ਗਈ ਨੀਯਤ ਠੱਗੀ
ਕਲਮ ਨਾਲ ਕਲਮ ਲੜ ਪਈ
ਕਾਗਦ ਨਾਲ ਕਾਗਦ ਉਲਝਿਆ
ਇਬਾਰਤ 'ਤੇ ਉਂਗਲ ਉੱਠੀ
ਕਿਤਾਬ ਦੀ ਜਿਲਦ ਉਖੜੀ

ਵਰ੍ਹੇ ਲੰਘ ਗਏ
ਦਹਾਕੇ ਲੰਘ ਗਏ
ਅੱਧੀ ਸਦੀ ਵੀ ਮੁੱਕ ਗਈ

ਪਰ ਸੁੱਜੀਆਂ ਤੇ ਨਿੰਦਰਾਈਆਂ ਅੱਖੀਆਂ
ਅੱਜ ਤੀਕਰ ਵੀ
ਸਾਂਭ ਸਾਂਭ ਕੇ ਬੈਠੀਆਂ ਨੇ ਖ਼ਾਬ
ਸੂਹੇ ਕਾਗਦ ਖਿੱਲਰੇ ਪੱਤਰੇ
ਤਿੱਖੀ ਨਸ਼ਤਰ ਕਲਮ ਨੂੰ ਭਾਲਣ
ਲਿਖ ਸਕੇ ਜੋ ਮੁੜ ਇਬਾਰਤ
ਜਿਸਦੀ ਫਿਰ ਕੋਈ ਬਣੇ ਕਿਤਾਬ
ਜਿਸਦੀ ਫਿਰ ਕੋਈ ਬਣੇ ਕਿਤਾਬ

ਜਹਿ੍ਹ ਜਹ੍ਹ ਬਿਜਪਲਹ

ਕਿਸੇ ਜਾਣੇ ਪਹਿਚਾਣੇ
ਚਿਹਰੇ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਵਿਚ
ਇਧਰ ਉਧਰ ਭਟਕ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਮੈਂ
ਬੱਸ ਅੱਡੇ 'ਤੇ
ਰੰਗ ਬਰੰਗੇ ਚਿਹਰਿਆਂ ਦੀ ਭੀੜ ਵਿਚ
ਹਰ ਕੋਈ
ਗੁਆਚਾ ਗੁਆਚਾ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਹੈ
ਸ਼ਾਇਦ ਹੁਣ ਇਹ
ਉਹ ਫਗਵਾੜਾ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ
ਪਿਛਲੀ ਸਦੀ ਦੇ
ਸਤਵੇਂ ਦਹਾਕੇ ਦਾ
ਲਾਲ ਝੰਡਿਆਂ ਵਾਲਾ ਫਗਵਾੜਾ

ਮੈਨੂੰ ਓਪਰਾ ਤੱਕ ਕੇ
ਕੁਝ ਰਿਕਸ਼ਿਆਂ ਵਾਲੇ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਆਉਂਦੇ ਨੇ
ਇਕਹਿਰਾ ਜਿਹਾ ਇਕ ਨੌਜੁਆਨ ਚਾਲਕ
ਮੇਰੇ ਲਾਗੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਪੁੱਛਦਾ ਹੈ—
"ਆਉ ਜੀ, ਆਉ ਬੈਠੋ—ਕਹਾਂ ਚਲੋਗੇ ?"
ਕਿਤੇ ਵੀ ਲੈ ਚੱਲ
ਮੈਂ ਬਹਿੰਦਿਆਂ ਵੀ ਜਵਾਬ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ
ਮੈਂ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਹਰ ਗਲੀ 'ਚ ਘੁੰਮਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ
ਉਹ ਹੈਰਾਨੀ ਨਾਲ ਤੱਕਦਾ ਹੈ
ਤਾਂ ਮੈਂ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ—
ਚੱਲ ਫਿਰ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਕਾਲਜ ਵੱਲ ਲੈ ਚੱਲ
ਜਿਥੇ ਚੜ੍ਹਦੀ ਜੁਆਨੀ ਦੇ ਕਿੰਨੇ ਵਰ੍ਹੇ
ਜ਼ਿੰਦਬਾਦ ! ਮੁਰਦਾਬਾਦ ! ਕਰਦਿਆਂ ਲੰਘਾਦੇ ਸਨ

ਤੇ ਸਾਰਾ ਸਾਰਾ ਦਿਨ
ਹਰਬੰਸ ਦੀ ਚਾਹ ਦੀ ਦੁਕਾਨ 'ਤੇ ਬਹਿ ਕੇ
ਨਿੱਕੀਆਂ ਨਿੱਕੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ
ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੀਆਂ, ਸਾਹਿਤ ਦੀਆਂ
ਆਪੋ ਆਪਣੀ ਪਹਿਲੀ ਮੁਹੱਬਤ ਦੀਆਂ
ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਤੇ ਚਾਹ ਦੀਆਂ ਚੁਸਕੀਆਂ ਭਰਦੇ
ਬਾਹਰੋਂ ਆਏ ਸਾਥੀਆਂ ਦੀ
ਖ਼ਾਤਰਦਾਰੀ ਕਰਦੇ
ਬਹਿਸ ਮੁਬਾਹਸੇ, ਸੰਘਰਸ਼ ਦੇ ਦਾਅ ਪੇਚ ਘੜਦੇ
ਤੇ ਵਿਚ ਵਿਚਾਲੇ ਨਜ਼ਰ ਚੁਰਾ ਕੇ
ਭਾਈ ਲਾਲੋ ਕਾਲਜੋਂ ਨਿਕਲਦੀਆਂ ਵੜਦੀਆਂ
ਹੁਸੀਨ ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਤੱਕ ਕੇ
ਖ਼ੂਬਸੂਰਤ ਜਿਹੇ ਖ਼ਾਬ ਸਿਰਜਦੇ
ਤੇ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿੰਨਾ ਕੁਝ ਹੋਰ...

''ਫਾਟਕ ਬੰਦ ਹੈ ਸਾਬ੍ਹ
ਉਤਰਨਾ ਪੜੇਗਾ''
ਅਚਾਨਕ ਇਹ ਬੋਲ ਸੁਣ ਕੇ
ਮੇਰੀਆਂ ਸੋਚਾਂ ਦੀ ਲੜੀ ਟੁੱਟਦੀ ਹੈ
ਤੇ ਮੈਂ ਮੁੜਕੋ ਮੁੜਕੀ ਹੋਏ
ਉਸ ਨੌਜੁਆਨ ਨੂੰ ਪੁੱਛਦਾ ਹਾਂ
'ਕੀ ਨਾਮ ਆ ਬਈ ਤੇਰਾ ?'
'ਜੀ ਰਾਮੂ
ਵੈਸੇ ਯਾਰ ਦੋਸਤ ਮੁਝੇ
ਰਾਮੂ ਰਾਮਪੁਰੀਆ ਕਹਤੇ ਹੈਂ'

ਉਮਰ...ਮੈਂ ਫਿਰ ਪੁੱਛਦਾ ਹਾਂ

'ਪੱਕਾ ਤੋ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਜੀ ਪਰ

ਹੂੰ ਕੋਈ ਬੀਸ ਬਾਈ ਕਾ
ਵੈਸੇ ਜਬ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਮਰੀ ਥੀ ਨਾ
ਮੈਂ ਥਾ ਬਸ ਦੋ ਜਾਂ ਢਾਈ ਕਾ'

'ਪਰਿਵਾਰ ਵੀ ਹੈ'
'ਹੈ ਜੀ ! ਬੀਵੀ ਹੈ ਬੱਚਾ ਹੈ
ਔਰ ਬੂੜਾ ਬਿਮਾਰ ਬਾਪ ਹੈ'

'ਰਾਮਪੁਰ ਦੀ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ ?'
'...ਆਤੀ ਹੈ ਸਾਬ੍ਹ
ਪਰ ਕਿਆ ਕਰੇਂਗੇ ਰਾਮਪੁਰ ਕੋ
ਭੂਖ ਹੀ ਭੂਖ ਹੈ ਵਹਾਂ
ਅਬ ਤੋ ਫਗਵਾੜਾ ਹੀ ਰਾਮਪੁਰ ਹੈ'
ਉਸਦਾ ਜਵਾਬ ਮੈਨੂੰ
ਧੁਰ ਅੰਦਰੋਂ ਝੰਜੋੜ ਸੁੱਟਦਾ ਹੈ
ਤੇ ਇਕ ਇਕ ਬੋਲ ਉਸਦਾ
ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਠੱਗਦਾ ਹੈ
ਤੇ ਹੁਣ ਉਹ ਮੈਨੂੰ
ਰਾਮੂ ਰਿਕਸ਼ੇ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ
ਰਾਮੂ ਫਿਲਾਸਫ਼ਰ ਲਗਦਾ ਹੈ

;ਮਹ.ਪਫ ੍ਰ ਬਓਿ੍ਰਦਜੀਹੀ੍ਹ

ਡੂੰਘੀ ਸ਼ਾਮ ਦਾ ਘੁਸਮੁਸਾ
ਤੇਜ਼ ਤਰਾਰ ਰੌਸ਼ਨੀਆਂ
ਹਲਕੀ ਜਿਹੀ ਕਿਣਮਿਣ ਕਿਣਮਿਣ
ਤ੍ਰੇਲ ਧੋਤੇ ਪੱਤਿਆਂ ਵਾਂਗ
ਹੋਰ ਵੀ ਨਿੱਖਰੀ ਨਿੱਖਰੀ
ਜਗਮਗਾ ਰਹੀ ਹੈ
ਦੁਨੀਆ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਵਾਸ਼ਿੰਗਟਨ ਡੀ.ਸੀ.

ਹੋਟਲ ਡਬਲ ਟਰੀ ਦੀ ਪੰਦਰਵੀਂ ਮੰਜ਼ਿਲ ’ਤੇ
ਘੜੀ ਦੀ ਟਿਕ ਟਿਕ ਦੀ ਰਫ਼ਤਾਰ ਨਾਲ
ਘੁੰਮ ਰਿਹਾ ਹੈ ਸਕਾਈਡੋਮ

ਸਾਡੇ ਟੇਬਲ ਮੂਹਰਿਓਂ
ਇਕ ਇਕ ਕਰਕੇ ਲੰਘ ਰਿਹਾ ਹੈ
ਕਦੇ ਪੈਂਟਾਗੌਨ, ਵਾਈਟ ਹਾਊਸ
ਕੈਪੀਟਲ ਹਿੱਲ ਕਦੇ ਵਾਸ਼ਿੰਗਟਨ ਮਾਨਿਊਮੈਂਟ
ਕੰਨ ਪਾੜਵੇਂ ਸੰਗੀਤ ਵਿਚ
ਸਤਰੰਗੀ ਪੀਂਘਾਂ ਜਿਹੀਆਂ
ਡਿੱਗ ਰਹੀਆਂ ਹਨ
ਰੰਗ ਬਰੰਗੀਆਂ ਰੌਸ਼ਨੀਆਂ
ਇਕ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਕ ਧੁਨ ਵਜ ਰਹੀ ਹੈ
ਕਠਪੁਤਲੀਆਂ ਵਾਂਗ ਨੱਚ ਰਹੇ ਹਨ ਲੋਕ

ਅਚਾਨਕ ਜਾਣੀ ਪਹਿਚਾਣੀ ਧੁਨ ਵੱਜਦੀ ਹੈ
ਨਾਲ ਹੀ ਬੋਲ ਉੱਚੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ
“...ਨੀ ਤੂੰ ਹੁਣੇ ਹੁਣੇ ਹੋਈ ਮੁਟਿਆਰ
ਮੁੰਡਿਆਂ ਤੋਂ ਬਚ ਕੇ ਰਹੀਂ...”

ਗੋਰੇ ਕਾਲੇ ਚੀਨੇ ਸਭ ਦੇ ਸਭ
ਦੂਹਰੇ ਤੀਹਰੇ ਹੋ ਕੇ ਨੱਚਦੇ ਹਨ
ਬੋਲਾਂ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਤੋਂ ਨਾਸਮਝ
ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਤਾਂ
ਇਸ ਰਾਤ ਦੇ ਅਰਥ
ਪੈਰਾਂ ਦੇ ਥਿਰਕਣ ਤਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਹਨ

ਮੈਂ ਸੋਚਦਾ ਹਾਂ
ਇਹ ਜੋ ਆਹਿਸਤਾ ਆਹਿਸਤਾ
ਮੇਰੀ ਅੱਖੀਆਂ ਅੱਗਿਉਂ ਲੰਘ ਰਹੇ ਹਨ
ਕਦੇ ਵਾਈਟ ਹਾਊਸ
ਕਦੇ ਪੈਂਟਾਗੌਨ
ਕਦੇ...

ਇਹ ਵਿਗੜੇ ਹੋਏ ਮੁੰਡੇ ਹੀ ਤਾਂ ਹਨ
ਜੋ ਦੁਨੀਆ ਭਰ ਦੀਆਂ
ਕਿੰਨੀਆਂ ਹੀ ਮੁਟਿਆਰ ਕੌਮਾਂ ਨੂੰ
ਆਪਣਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਬਣਾ ਚੁੱਕੇ ਹਨ

ਪਰ ਨੱਚ ਰਹੇ ਜੋੜਿਆਂ ਨੂੰ
ਇਸ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸਰੋਕਾਰ ਨਹੀਂ
ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਤਾਂ
ਵੀਕਐਂਡ ਦੀ ਇਹ ਰਾਤ ਬਸ
ਨੱਚਣਾ ਤੇ ਬਸ ਨੱਚਣਾ
ਨੱਚ ਨੱਚ ਕੇ ਥੱਕਣਾ
ਬੀਅਰ ਵਿਸਕੀ ਸਿਪ ਕਰਨਾ
ਬਿਸਤਰੇ 'ਚ ਸੌਂ ਜਾਣਾ
ਫਿਰ ਅਕੜੇਵੇਂ ਲੈਂਦਿਆਂ ਉੱਠਣਾ
ਤੇ ਕੰਮ 'ਚ ਜੁਟ ਜਾਣ ਤਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਹੈ

ਧੁਨ ਅਜੇ ਵੀ ਵੱਜ ਰਹੀ ਹੈ
ਰਾਤ ਅੰਤਲੇ ਦਮਾਂ 'ਤੇ ਹੈ
ਅਸੀਂ ਐਲੀਵੇਟਰ ਵੱਲ ਵਧ ਰਹੇ ਹਾਂ
ਘੜੀ ਦੀਆਂ ਸੂਈਆਂ ਦੀ ਟਿਕ ਟਿਕ ਨਾਲ
ਸਕਾਈਡੋਮ ਅਜੇ ਵੀ ਘੁੰਮ ਰਿਹਾ ਹੈ

੍ਰ,ਟੲਖਹਜਤਪਮਬਙਪ

ਗਰੀਨ ਪਾਰਕ ਫਗਵਾੜਾ
ਜੁਲਾਈ ਅਗਸਤ ਦਾ ਹੁੰਮਸ ਭਰਿਆ ਦਿਨ
ਗਲੀ ਵਿਚ
ਅਮਰੂਦਾਂ ਦੇ ਬੂਟੇ ਥੱਲੇ
ਛਾਵੇਂ ਬੈਠਾ ਪੜ੍ਹ ਰਿਹਾ ਸਾਂ ਅਖ਼ਬਾਰ
ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਸਾਂ
ਮਾਂ ਦੀਆਂ ਲਗਾਈਆਂ ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਨੂੰ
ਭਿੰਡੀਆਂ ਬੈਂਗਣਾਂ 'ਤੇ ਲੱਗ ਰਹੇ ਸੀ
ਨਿੱਕੇ ਨਿੱਕੇ ਫੁੱਲ

ਮਾਂ ਦੀ ਚਿਤਾਵਨੀ ਸੀ—
ਮੱਝਾਂ ਦੇ ਵੱਗ ਆਉਂਦੇ ਨੇ ਏਧਰ
ਬੜੇ ਭੈੜੇ ਨੇ ਉਹ
ਜ਼ਰਾ ਦਬਕ ਕੇ ਰੱਖੀਂ ਪੁੱਤਰ

ਸੂਰਜ ਦੇ ਖਿਸਕਣੇ ਨਾਲ ਛਾਂ ਹਿੱਲੀ
ਅਖ਼ਬਾਰ ਪਰ੍ਹਾਂ ਰੱਖ
ਬੂਟਿਆਂ ਤੋਂ ਧਿਆਨ ਹਟਾ
ਮੈਂ ਕੁਰਸੀ ਕੀਤੀ ਸੰਘਣੀ ਛਾਂ ਥੱਲੇ

ਅਚਾਨਕ ਮੱਝਾਂ ਨੂੰ ਪੁਚਕਾਰਣ ਦੀ ਹਿੱਕਣ ਦੀ
ਆਈ ਕੜਕਵੀਂ ਆਵਾਜ਼
ਗਲੀ ਦੇ ਦੂਜੇ ਬੰਨਿਉਂ
ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ ਮੱਝਾਂ ਦਾ ਵੱਗ
ਬੇਮੁਹਾਰੀਆਂ ਮੱਝਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਪਿੱਛੇ
ਭੱਜ ਰਹੀ ਸੀ ਇਕ ਕੁੜੀ

ਪੁਚਕਾਰਦੀ ਛਿਛਕਾਰਦੀ ਬੁਲਾਉਂਦੀ ਹੋਈ :
"ਨੀ ਹੀਰੇ, ਵੇ ਰਾਂਝਿਆਂ ਮਰ ਪਰ੍ਹਾਂ ਦੀ
ਠਹਿਰ ਜ਼ਰਾ ਦੱਸਨੀ ਆਂ ਤੈਨੂੰ"

ਕਦੇ ਅੱਗੇ ਕਦੇ ਪਿੱਛੇ ਭੱਜ ਰਹੀ ਸੀ
ਉਮਰ ਉਸਦੀ ਹੋਏਗੀ ਕੋਈ ਬਾਰਾਂ ਤੇਰਾਂ ਸਾਲ
ਕੋਲੋਂ ਲੰਘਣ ਲੱਗੀ ਤਾਂ ਅੰਦਰ ਬੈਠੀ
ਮਾਂ ਤੋਂ ਅੱਖ ਝਪਕਦਿਆਂ
ਮੈਂ ਪੁੱਛਣਾ ਚਾਹਿਆ ਉਸਦਾ ਹਾਲ
ਕੀ ਨਾਂਅ ਏ ਤੇਰਾ ਬੀਬਾ ?
"ਜੀ ਦਿਲਖੁਸ਼ ਏ
ਓਹ ਮੇਰੀ ਭੂਆ ਏ ਨੂਰਾਂ
ਅੱਧੀਆਂ ਮੱਝਾਂ ਉਹਦੀਆਂ ਨੇ"

ਸਕੂਲ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੀ
"ਨਾ ਜੀ...ਮੱਝਾਂ ਕੌਣ ਚਾਰੂ
ਨਾਲੇ ਸਾਡਾ ਮੌਲਵੀ ਤਾਂ
ਬੜਾ ਚਿਰ ਹੋਇਆ ਭੱਜ ਗਿਆ ਸੀ"

ਤੂੰ ਮੱਝਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਰੱਖੇ ਨੇ
ਇਹ ਗੱਲ ਤੇਰੀ ਨੂੰ ਸੁਣਦੀਆਂ ਵੀ ਨੇ ?

ਸੁਣਦੀਆਂ ਨੇ, ਪਰ ਜਦ ਕਦੀ ਨਾ ਸੁਣਨ
ਆਹ ਡੰਡਾ ਜੁ ਹੈ ਮੇਰੇ ਕੋਲ

ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿ ਮੈਂ ਕੁਝ ਹੋਰ ਪੁੱਛਦਾ
ਇਕ ਮੱਝ ਨੇ ਅਚਾਨਕ
ਚਰੂੰਡ ਸੁੱਟੇ ਬੂਟਿਆਂ ਦੇ ਸਿਰ

ਉਹ ਭੱਜੀ ਡੰਡੇ ਮਾਰਦੀ
ਵੱਗ ਨੂੰ ਹਿੱਕ ਤੁਰੀ ਨਾਲ ਦੇ ਪਿੰਡ ਪਲਾਹੀ ਵੱਲ
ਮੈਂ ਖਲੋਤਾ ਸੋਚਦਾ ਰਿਹਾ
ਕਦੇ ਮਾਂ ਦੀ ਦਿੱਤੀ ਚਿਤਾਵਨੀ ਬਾਰੇ
ਕਦੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਮਹਿੰਗੇ ਸਕੂਲਾਂ 'ਚ ਪੜ੍ਹਦੀ
ਧੀ ਜੋਤਿਕਾ ਬਾਰੇ
ਕਦੇ ਮੱਝਾਂ ਨੂੰ ਪੁਚਕਾਰਦੀ ਛਿਛਕਾਰਦੀ
ਦਿਲਖੁਸ਼ ਕੁੜੀ ਦੇ ਕੱਲ੍ਹ ਬਾਰੇ

ਨਬ਼ਨਤ_ ਰੁਛਤ_ ਦਜ:_

ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਖ਼ੁਸ਼ਬੂ
ਮਹਿਕਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ
ਘਰ ਬਾਰ, ਆਲਾ ਦੁਆਲਾ, ਚਾਰ ਚੁਫ਼ੇਰਾ
ਮਹਿਕਿਆ ਮਹਿਕਿਆ ਲਗਦਾ ਹੈ ਜਹਾਨ ਸਾਰਾ

ਬਿਨ ਪਰਾਂ ਤੋਂ ਉਡੂੰ ਉਡੂੰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਮਨ
ਮੈਂ ਉਹਦਾ ਉਹ ਮੇਰਾ
ਉਹ ਮੇਰੀ ਮੈਂ ਉਹਦਾ
ਵਾਰ ਵਾਰ ਦੱਸਦਾ, ਨਾ ਥੱਕਦਾ
ਰੋਂਦਿਆਂ ਵੀ ਹੱਸਦਾ

ਇਕੋ ਗੱਲ ਨੂੰ ਵਾਰ ਵਾਰ
ਹਰ ਇਕ ਕੋਲ ਬੋਲਦਾ
ਕਦੇ ਵੀ ਨਾ ਤੋਲਦਾ

ਪਰ ਜਦੋਂ ਚਾਣਚੱਕ
ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਤਹਿ 'ਤੇ
ਜੰਮਦੀ ਹੈ ਧੂੜ ਜਿਹੀ
ਹੋਣ ਦੇ ਪ੍ਰਮਾਣ ਲਈ
ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਲੋੜ ਜਦੋਂ
ਅਦਾਲਤੀ ਮੋਹਰ ਦੀ
ਰਿਸ਼ਤੇ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਜਦੋਂ
ਵਸਤ ਇਕ ਬਾਜ਼ਾਰ ਦੀ
ਸੁਆਰਥੀ ਵਪਾਰ ਜਹੀ
ਤਾਂ ਮਹਿਕਾਂ ਮਰ ਜਾਂਦੀਆਂ
ਪਰ ਕੱਟੇ ਜਾਂਵਦੇ
ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਬੋਲ ਗੂੰਗੇ

;ਗਿਹਤਕਬਜੀਤ_ਗੜਹਡ

ਗੁਰੂਦੇਵ !
ਇਹ ਜੋ ਡੇਰਾ ਹੈ ਤੇਰਾ
ਉੱਚੇ ਟਿੱਲੇ 'ਤੇ ਵਸਿਆ
ਇਕ ਵੇਰ ਤਾਂ ਮਨ ਮੋਹ ਲੈਂਦਾ ਹੈ
ਰੰਗ-ਬਰੰਗੀਆਂ ਰੌਸ਼ਨੀਆਂ
ਚਕਾਚੌਂਧ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ
ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ
ਜਾਦੂਈ ਛੋਹਾਂ, ਮਿੱਠਿਆਂ ਬੋਲਾਂ ਸੰਗ
ਖਿੱਚ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਧੂਹ ਲੈਂਦਾ ਹੈ
ਫਿਰ ਬੰਦਾ ਬਸ
ਡੇਰੇ ਦਾ ਈ ਹੋ ਕੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ

ਬਾਲਕੇ ਤੇਰੇ
ਦਿਨ ਚੜ੍ਹਦਿਆਂ ਸੂਰਜ ਢਲਦਿਆਂ
ਆਰਤੀ ਕਰਦੇ ਜੋਤ ਜਗਾਉਂਦੇ
ਫਿਰ ਹਉਮੈ ਦੀ ਲੋਰ ਦੇ ਅੰਦਰ
ਨੱਚਦੇ ਗਾਉਂਦੇ ਜਸ਼ਨ ਮਨਾਉਂਦੇ
ਨਵੇਂ ਆਇਆਂ ਦੀ
ਰੱਤ ਚੂਸਣ ਦੀ
ਨਿੱਤ ਨਵੀਂ ਤਰਕੀਬ ਬਣਾਉਂਦੇ

ਗੁਰੂਦੇਵ !
ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਤੇਰੇ ਡੇਰੇ ਅੰਦਰ
ਸੰਖ ਨਹੀਂ ਪੌਪ ਮਿਊਜ਼ਿਕ ਵੱਜਦਾ ਹੈ
ਖੂੰਜੇ ਖੁਰਲਿਆਂ 'ਚ ਤਸਲੇ ਬਾਟੇ ਨਹੀਂ
ਮਹਿੰਗਾ ਬਦੇਸ਼ੀ ਸ਼ੋ-ਪੀਸ ਸੱਜਦਾ ਹੈ

ਉਂਜ ਤਾਂ ਡੇਰਾ ਮੁਖੀ ਬਾਲਕਾ ਤੇਰਾ
ਨਵਿਆਂ ਦੇ ਲਈ ਚਮਤਕਾਰੀ ਹੈ, ਕਰਤਾਰੀ ਹੈ
ਪਰ ਆਹਿਸਤਾ ਆਹਿਸਤਾ
ਸਮਾਂ ਬੀਤਣ 'ਤੇ ਭੇਦ ਖੁੱਲ੍ਹਣ 'ਤੇ ਸਮਝ ਪੈਂਦੀ ਹੈ
ਕਿ ਇਹ ਤਾਂ ਨਿਰਾ ਭੇਖ-ਧਾਰੀ ਹੈ
ਖ਼ੁਦ ਨੂੰ ਸਰਬ ਕਲਾ ਸੰਪੂਰਨ
ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਟਿੱਚ ਸਮਝਣ ਦੀ
ਇਸ ਨੂੰ ਲਾ-ਇਲਾਜ ਬਿਮਾਰੀ ਹੈ

ਬਾਲਕੇ ਦੇ ਮਸਤਕ ਅੰਦਰ
ਹੁਣ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਦੀਵਾ ਨਹੀਂ ਬਲਦਾ
ਜ਼ਹਿਰੀ ਸੱਪ ਹੈ ਪਲਦਾ
ਜੋ ਮੌਕਾ ਲੱਗਣ 'ਤੇ
ਕਿਸੇ ਦੀ ਵੀ ਬੁੱਕਲ 'ਚ ਬਹਿ ਕੇ
ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ ਡੰਗਦਾ
ਕਿ ਅਗਲਾ ਪਾਣੀ ਤਕ ਨਹੀਂ ਮੰਗਦਾ

ਗੁਰੂਦੇਵ!
ਸ਼ਾਇਦ ਬੁਰਾ ਤੈਨੂੰ ਵੀ ਲੱਗੇ
ਮੇਰੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਚਾਰਨ ਦਾ
ਮੌਮੋਠਗਣਾ ਬੁਰਕਾ ਪਾੜਨ ਦਾ
ਮੈਂ ਤਾਂ ਤੇਰੀ ਮਹਿਮਾ ਸੁਣ ਕੇ
ਨਤਮਸਤਕ ਸੀ ਹੋਣ ਨੂੰ ਆਇਆ
ਤੇਰੇ ਬੋਲਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਣਾਇਆ
ਪਰ ਜਿਹੜਾ ਮੈਂ ਅੱਖੀਂ ਤੱਕਿਆ
ਜਿਹੜਾ ਮੈਂ ਹੱਡੀਂ ਹੰਢਾਇਆ
ਮੁਆਫ਼ ਕਰਨਾ ਮੈਂ ਉਸਦੇ ਪਿੱਛੋਂ
ਤੇਰਾ ਡੇਰਾ ਛੱਡ ਹਾਂ ਆਇਆ

ਹਜਫ;_ਡ

ਗਰਮੀਆਂ ਦੇ ਦਿਨਾਂ 'ਚ
ਤਕਰੀਬਨ ਹਰ ਵੀਕਐਂਡ 'ਤੇ
ਆਮ ਹੀ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲੇਗੀ
ਗਲੀ ਮੁਹੱਲਿਆਂ ਦੇ ਮੋੜਾਂ 'ਤੇ
ਬਿਜਲੀ ਦੇ ਖੰਭਿਆਂ 'ਤੇ
ਟੰਗੀ ਹੋਈ ਯਾਰਡ ਸੇਲ ਦੀ ਤਖ਼ਤੀ

ਕੁਝ ਉੱਚ ਮੱਧਵਰਗੀ ਲੋਕ
ਘਰ ਦਾ ਵਾਧੂ ਸਮਾਨ
ਮੁਫ਼ਤ ਵਿਚ ਦੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ
'ਗੁੱਡਵਿਲ' ਦੇ ਕਿਸੇ ਸੈਂਟਰ 'ਤੇ
ਜੋ ਅੱਗੋਂ ਲੋੜਵੰਦਾਂ ਨੂੰ
ਵੇਚ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਨਾਮਾਤਰ ਕੀਮਤਾਂ 'ਤੇ

ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿਆਣੇ ਬਿਆਣੇ ਲੋਕ
ਘਰ ਦੀ ਚਾਰਦੀਵਾਰੀ ਤੋਂ ਤੰਗ ਆਏ
ਹਰ ਵੀਕਐਂਡ ਤੇ ਚਾਹ ਪਾਣੀ ਤੋਂ ਵਿਹਲੇ ਹੋ ਕੇ
ਕਿਸੇ ਸਾਂਝੀ ਥਾਂ
ਜਾਂ ਘਰਾਂ ਦੇ ਮੂਹਰੇ
ਵਾਧੂ ਤੇ ਬੇਲੋੜੇ ਸਮਾਨ ਨੂੰ
ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਮੇਜ਼ਾਂ 'ਤੇ ਸਜਾ ਕੇ
ਕੁਰਸੀਆਂ ਡਾਹ ਕੇ
ਬੈਠੇ ਗੱਪ-ਸ਼ਪ ਮਾਰਦੇ
ਉਡੀਕਦੇ ਹਨ ਰਾਹ ਜਾਂਦੇ ਗਾਹਕਾਂ ਨੂੰ

ਕਦੀ ਕਦੀ ਤੁਹਾਡੀ ਸ਼ਾਪਿੰਗ ਲਿਸਟ ਤੋਂ ਵੱਖਰੀ
ਆ ਹੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਪਸੰਦ

ਜੋ ਆਮ ਦੁਕਾਨਾਂ ਤੋਂ ਗ਼ੈਰਹਾਜ਼ਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ
ਤਾਂ ਗਾਹਕ ਮਨ ਹੀ ਮਨ 'ਚ
ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਭਾਅ ਮਿਲੀ ਵਸਤ ਤੋਂ
ਤੇ ਮਾਲਕ ਘਰੋਂ ਕੱਢਣ ਦੀ ਖ਼ੁਸ਼ੀ 'ਚ
ਡਾਲਰ ਬੋਝੇ 'ਚ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ
ਜਿੱਤ ਦਾ ਜਸ਼ਨ ਮਨਾਉਂਦਾ ਹੈ
ਪਰ ਅਸਲ ਵਿਚ
ਕੋਈ ਏਥੋਂ ਖਰੀਦ ਕੇ
ਕੋਈ ਓਧਰ ਵੇਚ ਕੇ
ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਸਤਾਂ ਨੂੰ ਹੀ
ਘਰਾਂ ਅੰਦਰ ਲਿਆਉਂਦਾ ਸਜਾਉਂਦਾ ਹੈ

ਇੰਜ ਹੀ ਇਕ ਦਿਨ
ਨਜ਼ਰ ਪਈ ਗੱਤੇ ਦੀ ਹੱਥ ਲਿਖਤ
ਯਾਰਡ ਸੇਲ ਵਾਲੀ ਤਖ਼ਤੀ
ਕਾਰ ਹੌਲੀ ਕਰਕੇ ਦੇਖਿਆ
ਬੈਠੇ ਸਨ ਕੁਝ ਨਿੱਕੇ ਨਿੱਕੇ ਬੱਚੇ
ਟੇਬਲ ਸਜਾ ਕੇ
ਬੱਚਿਆਂ ਦੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ, ਖਿਡੌਣੇ
ਤੰਗ ਹੋਏ ਕਪੜੇ
ਸਕੂਲ ਦਾ ਹੋਰ ਛੋਟਾ ਮੋਟਾ ਸਮਾਨ
ਵੱਡਿਆਂ ਦੀ ਰੀਸੇ
ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੀ ਰੱਖੇ ਹੋਏ ਸੀ
ਹਰ ਸ਼ੈਅ ਦੇ ਨਾਮਾਤਰ ਦਾਮ

ਮੇਜ਼ ਮੂਹਰੇ ਕਾਰ ਰੋਕੀ
ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਚਮਕੇ
ਸੋਚਿਆ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿ—

ਆਇਆ ਹੈ ਕੋਈ ਗਾਹਕ ਸਾਡਾ
ਕੁਝ ਨਾ ਕੁਝ ਤਾਂ ਵਟਾਏਗਾ ਹੀ
ਵਿਕ ਜਾਏਗਾ ਥੋੜ੍ਹਾ ਬਹੁਤ ਸਾਮਾਨ ਸਾਡਾ

ਪਰ ਕੁਝ ਵੀ ਨਾ ਸੀ ਉਥੇ
ਜੋ ਮੈਂ ਸਕਦਾ ਖਰੀਦ
ਪਰ ਖੁਸ਼ੀ ਸੀ ਮੈਂ ਅੰਦਰੋ ਅੰਦਰ
ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਿਹਨਤ ਤੋਂ
ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਲਗਨ ਤੋਂ
ਗੱਲਬਾਤ ਦੇ ਸਲੀਕੇ ਤੋਂ
ਜੇਬ 'ਚੋਂ ਡਾਲਰ ਕੱਢ ਮੈਂ
ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲ ਹੱਥ ਵਧਾਇਆ

ਅਜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੁੱਛਣਾ ਹੀ ਸੀ
ਕਿ ਕਿਹੜੀ ਚੀਜ਼ ਹੈ ਪਸੰਦ ਮੈਨੂੰ
ਮੈਂ ਜਾਣ ਦੇ ਇਸ਼ਾਰੇ 'ਚ ਹੱਥ ਹਿਲਾਇਆ
ਤੇਜ਼ ਕੀਤੀ ਕਾਰ ਦੀ ਰਫ਼ਤਾਰ
ਤੇ ਪਿਛਲ-ਸ਼ੀਸ਼ੇ 'ਚੋਂ ਦੇਖਿਆ
ਉਹ ਤੱਕ ਰਹੇ ਸੀ ਹੋ ਕੇ ਹੈਰਾਨ
ਦਿਸ ਰਿਹਾ ਸੀ ਦੂਰ ਅਜੇ ਵੀ
ਯਾਰਡ ਸੇਲ ਦਾ ਸਾਈਨ

ਦ੍ ਨ਼ਜੌਂ ੂਸਪਫ ੂਭਨ

ਮੈਂ ਤੇਰਾ
ਇਕ ਅਦਨਾ ਜਿਹਾ ਸ਼ਹਿਰੀ
ਤੈਨੂੰ ਹੋਣ ਮੁਖ਼ਾਤਿਬ ਲੱਗਾਂ
ਹੋ ਸਕਦੈ ਤੈਨੂੰ ਮੈਂ
ਖ਼ਤਰਿਆਂ ਨਾਲ ਖੇਲਣ ਵਾਲਾ
ਬੜਾ ਹੀ ਤੈਨੂੰ ਘਾਤਕ ਲੱਗਾਂ

ਇਹ ਵੀ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ ਮੈਂ
ਕਿ ਬੇਸ਼ਕ ਸ਼ਹਿਰੀ ਹਾਂ ਮੈਂ ਏਥੋਂ ਦਾ
ਪਰ ਜੇਕਰ ਤੂੰ ਚਾਹਵੇਂ ਤਾਂ
ਜਦੋਂ ਵੀ ਤੇਰਾ ਜੀਅ ਚਾਹਵੇ
ਦੇ ਸਕਦਾ ਏਂ ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ
ਏਸ ਮੁਲਕ 'ਚੋਂ ਦੇਸ਼ ਨਿਕਾਲਾ
ਪਰ ਸੱਚ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ
ਨਾ ਹੀ ਮੈਂ ਅੱਤਵਾਦੀ ਹਾਂ
ਨਾ ਹੀ ਮੂਲਵਾਦੀ
ਬਸ ਏਨੀ ਕੁ ਹੋਂਦ ਹੈ ਮੇਰੀ
ਕਿ ਮੈਂ ਹਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਤੇ ਸਿਰਫ਼ ਮਨੁੱਖਵਾਦੀ

ਪਰ ਮਿਸਟਰ ਪ੍ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ
ਇਹ ਬਾਤਾਂ ਤਾਂ ਬਾਅਦ ਦੀਆਂ ਨੇ
ਚੱਲ ਪਹਿਲਾਂ
ਆਪਾਂ ਦੋ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਲਈਏ
...ਆਪਣੇ ਸਤਵੇਂ ਭਾਸ਼ਣ ਵਿਚ*

---

* ਸਤਵਾਂ ਸਟੇਟ ਆਫ਼ ਯੂਨੀਅਨ ਐਡਰੈਸ

ਜਿਹੜੇ ਹਨ ਤੂੰ ਸਬਜ਼ ਬਾਗ ਦਿਖਾਏ
ਬੀਤੇ ਸੱਤ ਸਾਲਾਂ ਅੰਦਰ ਕੀ
ਤੈਨੂੰ ਕਦੇ ਉਹ ਚੇਤੇ ਨਹੀਂ ਆਏ
ਆਪਣੀ ਮਿਆਦ ਦੇ ਆਖ਼ਰੀ ਵਰ੍ਹੇ ਵਿਚ
ਕਿੰਨੇ ਕੁ ਤੂੰ ਕਰ ਸਕਨਾ ਏਂ ਪੂਰੇ
ਇਹ ਤਾਂ ਬੱਚਾ ਬੱਚਾ ਜਾਣਦੈ
ਕਿ ਇਹ ਨੇ ਤੇਰੇ ਖ਼ਾਬ ਅਧੂਰੇ

ਲੱਖਾਂ ਅਰਬਾਂ ਡਾਲਰਾਂ ਨੂੰ ਤੂੰ
ਜੰਗ ਦੀ ਭੱਠੀ ਵਿਚ ਨਿੱਤ ਪਾਵੇਂ
ਘਰ ਵਿਚ ਲੱਖਾਂ ਭੁੱਖੇ ਮਰਦੇ
ਬਿਨ ਛੱਤਾਂ ਸੜਕਾਂ 'ਤੇ ਸੌਂਦੇ
ਪਾੜ੍ਹਿਆਂ ਦੇ ਲਈ ਫੰਡ ਨੇ ਮੁੱਕੇ
ਬੁੱਢਿਆਂ ਦੇ ਲਈ ਮਹਿੰਗੀਆਂ ਦੁਆਈਆਂ
ਫਿਰ ਦੱਸੀਂ ਤੂੰ ਹੇ ਪ੍ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ
ਕਾਹਦੇ ਲਈ ਏਹ ਪਾਏਂ ਦੁਹਾਈਆਂ

ਮੈਡੀਕਲ ਲੌਬੀ
ਤੇਰੀ ਖੱਬੀ ਬਾਂਹ ਹੈ
ਕਿੰਜ ਦਏਂਗਾ ਤੂੰ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਹੈਲਥ ਇੰਸ਼ੋਰੈਂਸ
ਗੰਨ ਲੌਬੀ ਤੇਰੀ ਸੱਜੀ ਬਾਂਹ ਹੈ
ਕਿੰਜ ਰੋਕੇਂਗਾ ਤੂੰ
ਸਰੇ-ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿਕਦੇ ਹਥਿਆਰਾਂ ਨੂੰ
ਕੋਈ ਮਾਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਮਰ ਜਾਵੇ
ਕੀ ਪਰਵਾਹ ਹੈ
ਤੇਰੇ ਜਹੇ ਅਮੀਰ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਨੂੰ

ਤੇਰਾ ਅਤੇ ਤੇਰੇ ਪਿਉ ਦਾ
ਸੁਪਨਾ ਸੀ ਇਹ
ਅਰਬਾਂ ਤੇ ਆਪਣੇ ਝੰਡੇ ਝੁਲਾਉਣੇ
ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਪੁੱਤ ਲੰਗੜੇ ਹੋ ਜਾਣ
ਲੂਲੇ ਹੋ ਜਾਣ, ਅੰਨ੍ਹੇ ਹੋ ਜਾਣ
ਜਾਂ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਪਰਤਣ ਹੀ ਨਾ
ਤੂੰ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਜਸ਼ਨ ਮਨਾਉਣੇ

ਹੇ ਮਿਸਟਰ ਪ੍ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ
ਛੱਡ ਵੀ ਦੇ ਹੁਣ
ਜਾਣ ਵੀ ਦੇ ਹੁਣ
ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਬਜ਼ਬਾਗ ਦਿਖਾਉਣੇ

✶